

PROJEKT MOBERG

Det här är en digital version av en bok som bevarades i generationer på bibliotekshyllor och i privata samlingar innan den omsorgsfullt digitaliserades av Projekt Moberg.

Boken har överlevt länge nog för att upphovsrätten skulle löpa ut och boken har därmed blivit allmän egendom. En bok som är i det allmänna (public domain) är en bok vars upphovsrätt löpt ut. Upphovsrätten varierar från land till land. I Sverige löper upphovsrätten ut 70 år efter författarens död. Böcker som är i det allmänna är vår inblick i det förflutna och representerar en rik mängd historia, kultur och kunskap som ofta är svår att upptäcka.

Detta verk, gjort tillgängligt av Projekt Moberg, är allmän egendom och får spridas och användas fritt.

Riktlinjer för användning

Projekt Moberg är stolta att digitalisera böcker i det allmänna och göra dem vida tillgängliga. Böcker i det allmänna tillhör allmogen och vi är bara deras vårdnadshavare. Men det här arbetet kostar, så därför ber vi dig:

+ *Använd e-böckerna för privat bruk.* Den här e-boken skapades för att vara gratis för allmänheten. Därför ber vi dig att inte försöka ta betalt för filerna. Ge bort e-boken istället!

+ *Behåll den här informationen.* Projekt Mobergs märkning som du ser i varje bok är viktig för att informera läsare om det här projektet och hjälpa dem hitta fler böcker. Var snäll och behåll den här informationen.

+ *Håll dig på lagens sida.* Hur du än använder böckerna så är du ansvarig för att det du gör är lagligt. Anta inte, bara för att vi tror en bok är i det allmänna i Sverige, att boken också är i public domain i USA eller andra länder. Upphovsrättsintrång kan ha allvarliga följder.

Om Projekt Moberg

Projekt Mobergs mål är att digitalisera det svenska kulturarvet – ett kulturarv som författaren och samhällskritikern Vilhelm Moberg höll kärt och ägnade hela sitt liv till att skildra i sina böcker. Vi har som mål att lyfta fram – inte kungarnas, politikernas eller krigens historia – utan allmogens liv och historia – som också är fredens och frihetens historia. Du kan läsa mer om den här boken, och hitta andra digitaliserade böcker, här: <http://projektmoberg.se/>

SVENSKA ALLMOGENS FRIHETSTRIDER

FRÅN ÄLDSTA TIDER TILL VÅRA DAGAR

EN KRÖNIKA

AV

ALFRED KÄMPE

ANDRA DELEN

FRAM'S FÖRLAG · STOCKHOLM 1919

STOCKHOLM 1919
TRYCKERIAKTIEBOLAGET FRAM

SÄRSKILT TACK TILL

Miltton Labs	Jon Nylander
Richard Torsslow	Feffe
Jacob Sellman	Filip Nielsen
Johan Karlsson	Peter Towers
Olof Lindberg	Robin Paterson
Jonas Ek	Fredrik Sundqvist
Hans Palmstierna	Ola Ellnestam
Christian Palmstierna	Joakim O
Stefan Andersson	Fredrik Sahl
Lars Magnusson	Nikodemus Ungh
A. Johansson	Simon Dahlström

Tack till alla ni som gjorde Projekt Moberg möjligt.
Tack vare er kunde den här boken digitaliseras. Tack!

I N N E H Å L L

KAP. I.

Sid.

Herremaktens renässans 9

Landshungern. — Belägringstillståndet avskaffas. — Ny inkvarteringsförrådning. — Tsar Peters mordbrännarbragder. — Folkets förtvivlan. — Resningen på Vikbolandet. — Sven Danson i Tomta. — "I ryssens lydno. — "Inhemsk militära övergrepp. — Kyrkoherden Carl Spaak. — Urbanowitz' eftermäle. — Riksdagen 1719. — Böndernas opposition. — Adels privilegier 1719. — Utomordentlig kontribution. — Bondeståndets obstruktion. — Tillfälliga lättnader. — Fredrik av Hessen konung. — Norrland härjas 1721. — Riksdagen 1723. — Två bönder häktas och dömas. — Skatteköpsrätten. — 1723 års adelsprivilegier. — Riksdagsordningen. — 1723 års legostadga. — Lönetaxorna. — Nya tjänstehjonsförrådningar ifrågasättas. — Superiet bland allmogen. — Brännvinsbränningen. — Prosten Nils Grubb. — Oordningar och stockstraff. — Brännvinslagstiftning. — 1739 års legostadga. — Löneförhållanden.

KAP. II.

Stora Daldansen 105

Den adliga demokratin. — Hemliga utskottet. — Krigsförberedelser. — Malcolm Sinclair. — Sinclairesvisan. — Bondekorruptionen. — Olov Håkansson. — Willmanstrandskatastrofen. — Jäsningen inom armén. — Rekryternas vapenvägran i Stockholm. — Nederlag och kapitulation. — Herrehatet. — Tillitande missnöje. — Samfärdseln med Norge hotad. — Resningen förberedes. — Johan Persson. — Landskapsmötet i Falun. — Skinnar Per Andersson i Sollerön. — Händelsernas utveckling. — Hos konungen. — Mötet i Leksand. — Johan Persson i livsnöd. — Upproret utbryter. — Landshövdingen i fara. — Soldaternas obstruktion. — Landssekreteraren överfallas. — Officerare och kronobetjänter våldföras. — Lavinan rullar vidare. — Kronans förråd uppbröts. — Kyrkornas kontanter tillgripas. — Budkavle om nedmarschen. — I Hedemora, Sala och Västerås. — Öron inom riksstånden och regeringen. — Underhandlingar. — Projekt till försvarsåtgärder. — I Stockholm. — Blodbadet. — Domar och straff.

Lanthushållningens grundläror 147

Reinerus Broocman. — Hushåldsboken. — "Om lanthushållningens ädla värde". — Husbondefolkets och tjänarnas plikter. — Husbonden — Matmodern. — Gårdsfogden. — Tjänstefolket. — Erik Salander. — Gårdsfogde-instruktion. — Utspisningsstaterna. — Bönder, torpare och dagsverkare. — Coleri Oeconomia. — Arbetstiden. — Matordningen. — Tiggarna. — Redejan. — Månadsregler m. m.

KAP. IV.

Frihetstidens allmogepolitik 211

Allmogers lynnesegenheter och levnadssätt. — Avskedade underofficerare väljas till riksdagsmän. — Det förhatliga adelsväldet. — Ståndsstriderna. — Syndabocker eftersökas. — Oroligheter i bondeståndet. — Olov Assarsson. — Beroendet av herrarna. — Korruptionen och bestickningsväsendet. — Erik Perssons memorial. — Politiskt ränkspel. — Johan Persson och Olov Håkansson. — 1755–1756 års riksdag. — Befarade dalaoroligheter. — Johan Persson utvoterar. — Skräckvälde och politiska rättegångar. — Oväsendet den 29 november 1755. — Rannsakning och domar. — Husbehovsbränningen. — Besittningsrätten till jorden. — Nya stadgar och förordningar. — 1752 års projekt till tjänstehjonsstadga. — Stattorparelagen. — Oförgripligt förslag etc. — 15 kap. M. B. i 1734 års lag. — 1765 års stadgeprojekt för legohjon. — Kosthållet. — Hungersnöden. — Hofbergiska upproret. — Bondehövdingens död.

ILLUSTRATIONERNA, utom de rätt talrika originalfotografierna, äro tagna ur Sverges Historia; Hofbergs: Genom Svenska Bygder; Norlind: Svenska Allmogens Liv m. fl. illustrerade arbeten.

RÄTTELSE:

Bland mera störande tryckfel i denna del må särskilt uppmärksammas, att *Sinclair* skrivits *Sinclar* på några ställen. Härförutom å sid. 175, femte raden nedifrån, där det står *Conceration*, som givetvis skall vara *Concervation*; sidan 186, där tryckfelsniss å åttonde raden uppföras ditsatt *contennuera* i stället för *continuera* och å sidan 189, där s i ordet *som* bortfallit i andra raden nedifrån m. fl.

*Huru många egendomsherre, även
av de modärna, tvingade icke sina
underhavande att endast med obetäck
huvud nalkas grindstolpen på den
gård, där i övrigt hans hemtamda
kreatur gingo ogenerade och hans
fjäderfä plockade mask i sanden!
Och lyckliga dessa underhavande,
om överdrivenheten av jordherrens an-
språk stannade vid utkrävandet av
vördnadsbetygelser dem katoliken bevi-
sar sina helgon! KARL KULLBERG.*

FÖRORD.

I efterföljande del, den andra i ordningen, fullföljes arbetets plan fram till det gustavianska tidevarvets början, därifrån man kan räkna — naturligtvis med undantag av vissa nedgångsperioder — allmogens begynnande uppryckning, såväl i socialt som politiskt och intellektuellt hänseende, eftersom konungarna under denna epok för att framgångsrikt kunna bekämpa adeln delvis måste påkräva böndernas understöd och därigenom tvingades att bevilja vissa lättnader. Därför komma ifrågavarande förhållanden och därmed förknippade omständigheter och strider att belysas inom särskild ram i nästa del.

Vad emellertid föreliggande manuskript beträffar, har vid utarbetandet följts samma principer, som voro rättesnöret för den föregående, redan utgivna första delen — och gäller därför till alla delar, vad som i följande yttrades i dess förord.

Stockholm i mars 1919.

Författaren.~

KAP. I.

Herremaktens renässans.

LANDSHUNGERN. — BELÄGRINGSTIL' STÅNDET' AVSKAFFAS. — NY INKVARTERINGSFÖRORDNING. — TSAR PETERS MORDBRÄNNARBRAGDER. — FOLKETS FÖRTVIVLAN. — RESNINGEN PÅ VIKBOLANDET. — SVEN DANSON I TOMTA. — "I RYSSENS LYDNO". INHEMSKA MILITÄRA ÖVERGREPP. — KYRKOHERDEN CARL SPAAK. — URBANOWITZ' EFTERMÅLE. — RIKSDAGEN 1719. — BONDERNAS OPPOSITION. — ADELNS PRIVILEGIER 1719. — UTOMORDENTLIG KONTRIBUTION. — BONDESTÅNDETS OBSTRUKTION. — TILLFÄLLIGA LÄTTNADER. — FREDRIK AV HESSEN KONUNG. — NORRLAND HÄRJAS 1721. — RIKSDAGEN 1723 — TVÅ BÖNDER HÅKTAS OCH DÖMAS. — SKATTEKÖPSRÄTTEN. — 1723 ÅRS ADELSPRIVILEGIER. — RIKSDAGSORDNINGEN. — 1723 ÅRS LEGOSTADGA. — LÖNETAXORNA. — NYA TJÄNSTEHJONSFÖRORDNINGAR IFRÅGASÄTTAS. — SUPERIET BLAND ALLMOGEN. — BRÄNNVINSBRÄNNINGEN. — PROSTEN NILS GRUBB. — OORDNINGAR OCH STOCKSTRAFF. — BRÄNNVINSLAGSTIFTNING. — 1739 ÅRS LEGOSTADGA. — LÖNEFÖRHÅLLANDEN.

De ständiga krigen under Karl XII, med åtföljande måttlösa och för allmogen utarmande utskrivningar och skattepålagor, åstadkommo fruktansvärt elände i landet. De fattiga svulto bokstavligen ihjäl, och flera tiotal år efter konungens död, påträffades djupt inne i skogarna ödeshemman, bortglömda av samtiden, men en gång innehavda av åboar, som utan hänsyn till bofasthet utskrivits för krigsändamål. Sådana sägner och berättelser påträffas i landskaps-, läns- eller sockenbeskrivningarna både här och där.

Men Karl XII:s död bröt i alla fall den förtvivlans förslappning, som under det sista årtiondet lamslagit allmogens urgamla vilje-

kraft. Nu kunde man — som Malmström uttrycker sig — "tänka på annan framtid än att blott med stumt trots avbida undergångens stund" — och åtskilliga åtgärder vidtogos omedelbart, de där vunno allmogens odelade gillande. Mån begynte drömma om ljusare och bättre tider i de grå bondstugorna. Sålunda avskaffades 1719 inom det dåtida egentliga Sverige generalguvernementen med sin förening av hänsynslös civil myndighet och krigiskt befäl

Ulrika Eleonora (1718–1720)

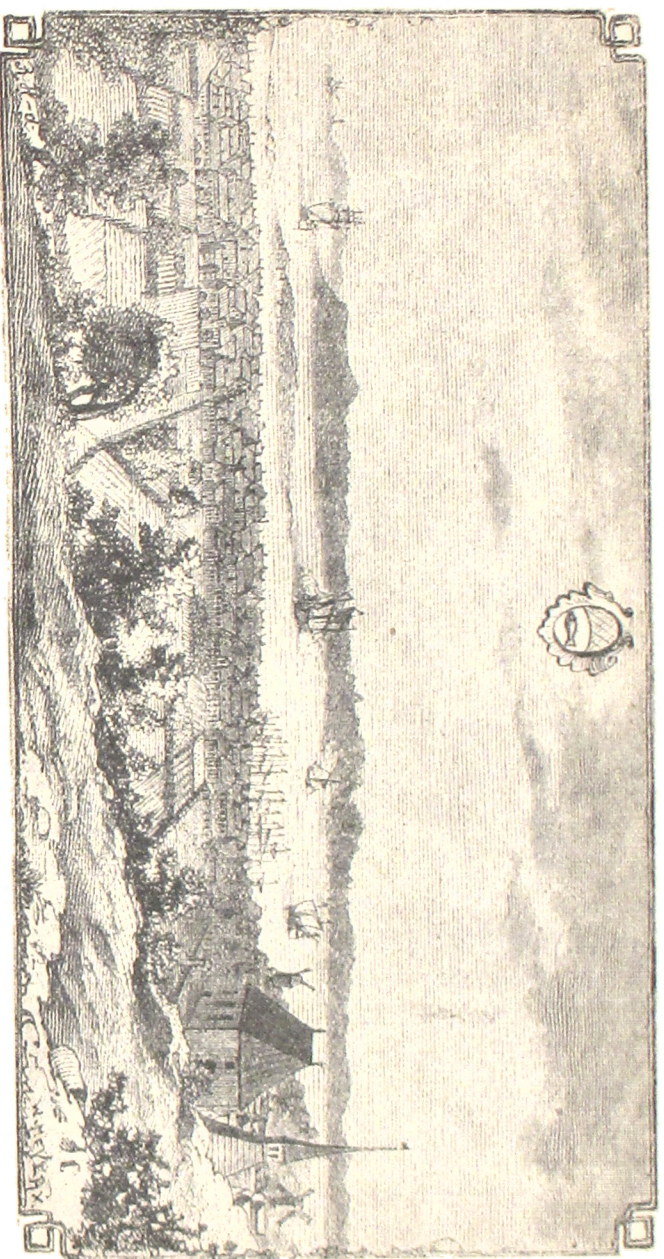
— ett maskerat belägringstillstånd, kan man säga — och den militära exekutionen till utlagors indrivande blev fullständigt förbjuden. Men härförutom vidtogos även andra åtgärder till allmogens någorlunda skyddande. En ny inkvarteringsförordning utfärdades bl. a., avseende att säkerställa bönderna mot krigsfolkets våldsamheter och utpressningar. I densamma bestämdes, vad de inkvarterade och deras värdar ömsesidigt hade

att fordra och iakttaga. Hon stadgade bl. a., att tvister och klagomål dem emellan skulle upptagas och avdömas av tingsrätten i orten. Kommissioner tillsattes att rannsaka över under senare år föröfvade våldsamheter i landsorterna. Värvares frihet från straff för edsöresbrott upphävdes o. s. v.

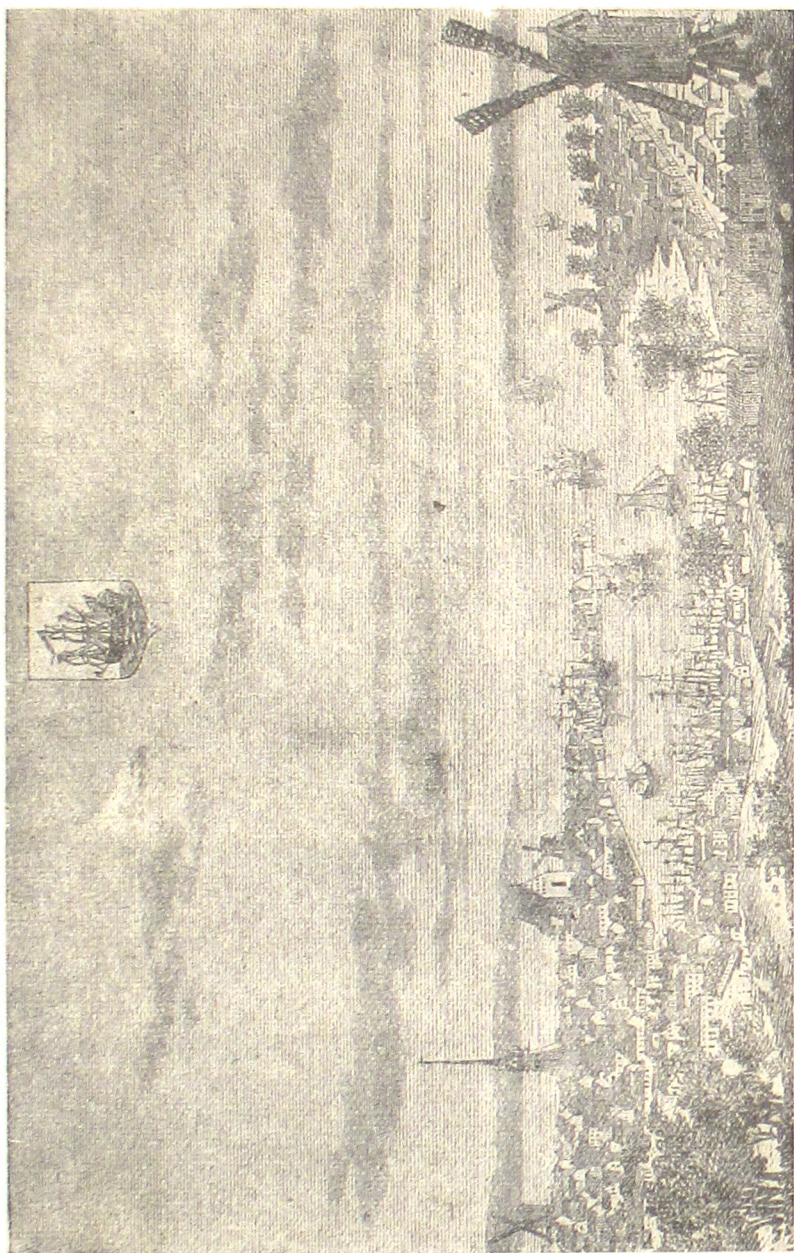
Som arv efter Karl XII:te erhöll emellertid landet ett ouppgjort krig med tsar Peter i Ryssland, och då den nya styrelsen, enkan-

nerligen drottning Ulrika Eleonora, icke omedelbart föranstaltade om fredsunderhandlingar, utan förbidade tiden, efterträdde snart den första lättnadskänslan av tilltagande oro. Den östra kusten härjades även under tiden av den allt dristigare fienden, från norra Upland ända ned till Vikbolandet i Östergötland, så att — enligt engelske ministern lord Carterets meddelanden till sin regering — över 20,000 familjer gjordes husvilla, under det ryssarna hemförde omkring 1 million thaler i byte. Utom städerna Öregrund, Östhammar, Norrtälje, Södertälje, Trosa, Nyköping och Norrköping, nedbrändes 1719 av den rasande moskoviten bruken Harnäs, Vessland, Åkerby, Lövsta, Forsmark, Harg, Ortala, Stavsjö och Nävekvarn, Utö gruvor och en stor mängd herre- och bondgårdar utefter kusten. Skogarna antändes, den växande grödan förstördes, husdjuren bortfördes eller dödades. Folket, som i början var lamslaget av skräck, upprördes därefter över styrelsens likgiltighet och overksamhet, och då effektiva motåtgärder uteblevo, begynte det efterhand, ehuru motvilligt, att taga intryck av tsarens på dålig svenska tryckta och utspridda plakat, vari han till skyarna upphöjde den egna fredskärleken och fördömde den svenska regeringens halsstarrighet att förkasta fredsanbuden, som han sanningslöst påstod, att den stupade konungen varit färdig att godkänna.

En förtvivlans resning blev följden av missnöjet och nödtillståndet, särskilt på Vikbolandet i Östergötland, där en friboren allmogebefolkning hade hävd. Man må komma ihåg, att det folk eller den allmoge, som nu var underkastad dessa härjningar och därav i ren förtvivlan lyssnade till tsarens lockelser, förut i tjugo år burit krigets bördor, utpressningar av alla slag, de görtziska finansåtgärderna och mynttecknens överflödande och fall — och man förstår, att det icke allenast därigenom låg något förmildrande i deras våldsamma åtgärder, utan till och med något berättigat, som sett motsvarigheter i andra länder intill mycket sena tider

Östhammar. (bränd av ryssarna 1719)

Öregrund (bränd av ryssarna 1719)

Sången har emellertid längst bevarat det vikboländska upproret, ehuru även det är dunkelt till sin uppkomst och utveckling. En bonde, Sven Danson i Tömta, antagligen från Kuddby socken, lär ha varit den ledande, varför han också avrättades. En anteckning i Konungsunds kyrkbok från 1719 lämnar diverse upplysningar om händelsen. Sedan omtalats, att ryska galejor den 25 och 26 juli nyssnämnda år fulla med folk kommit till platsen, rövade och brände Svinsunds säteri, Svinnaöhr och hemmanet Fagervik samt jagade folket och själasörjaren åt Ry och Linköpingssidan, fortsattes ordagrant:

”En stor del av Vikbolands folk runt om i socknarna, ja, och några i Konungsunds socken, gingo över till ryssen i dess lydno och tjänst, men blevo mest alla vid Norrköping av de våra tillbakadrivna och sedan ställda under från Stockholm nedkomna kommissionen, där alla prästier, ståndspersoner och bönder noga examinerades av k. advokatfiskalen Färman, varande præsides vid högbemälda stora kommission, deras grevliga excellenser de la Gardie och Ekeblad, assessor general och guvernören Burenschöld, justitiekansleren Stjerncrona, lagman Kijl och häradshövding Sparrschöld. Härvid blev huvudet för de upproriska bönder, Sven i Tömta, dömd till döden, sedan stegrad på Syltan vid Norrköping. Länsmannen Höckerstedt först dömd till döden, sedan pardonnerad med nio gångers gatlopp vid Fritsla, där ock, som annorstädes, oräkneliga många andra lupo gatlopp. Detta skedde strax efter ryssens borttryckande ifrån den svenska stranden, med utesägligt rikt byte, varmed han alla sina galejor beladdat hade, i synnerhet i Norrköping, förrän han det totaliter med kyrkor och hus avbrände. Vad fattigdom och sorg denna gruvliga fienden ryssen då lämnade här i landet, så ock allestädes vid sjökanterna, står icke till att beskriva“.

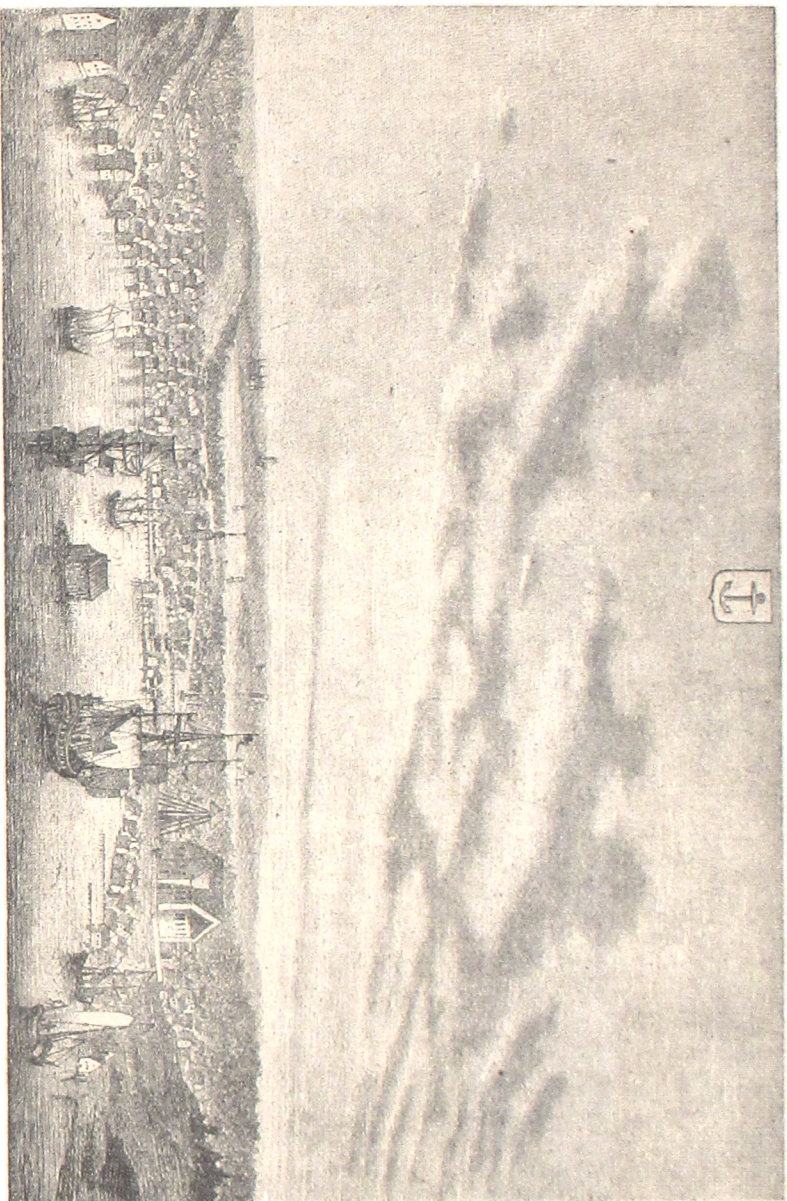
En något avvikande relation av förloppet ger Sundelius i ”Norrköpings Minne“. Han meddelar, att ungefär åtta dagar före

ryssarnas ankomst till staden, hade generalen, greve Douglas, en svensk överlöpare, avsänt två betjänter till Vikbolandet för att genom bonden Sven Danson i Tomta och länsmannen i Björkekind's härad, Anders Andersson i Höckerstad m. fl., som tyckas varit i förväg vidtalade, kringspida tsarens manifest. (Man lägge märke till, att uppgiften i kyrkboken tydligen är förvanskad och

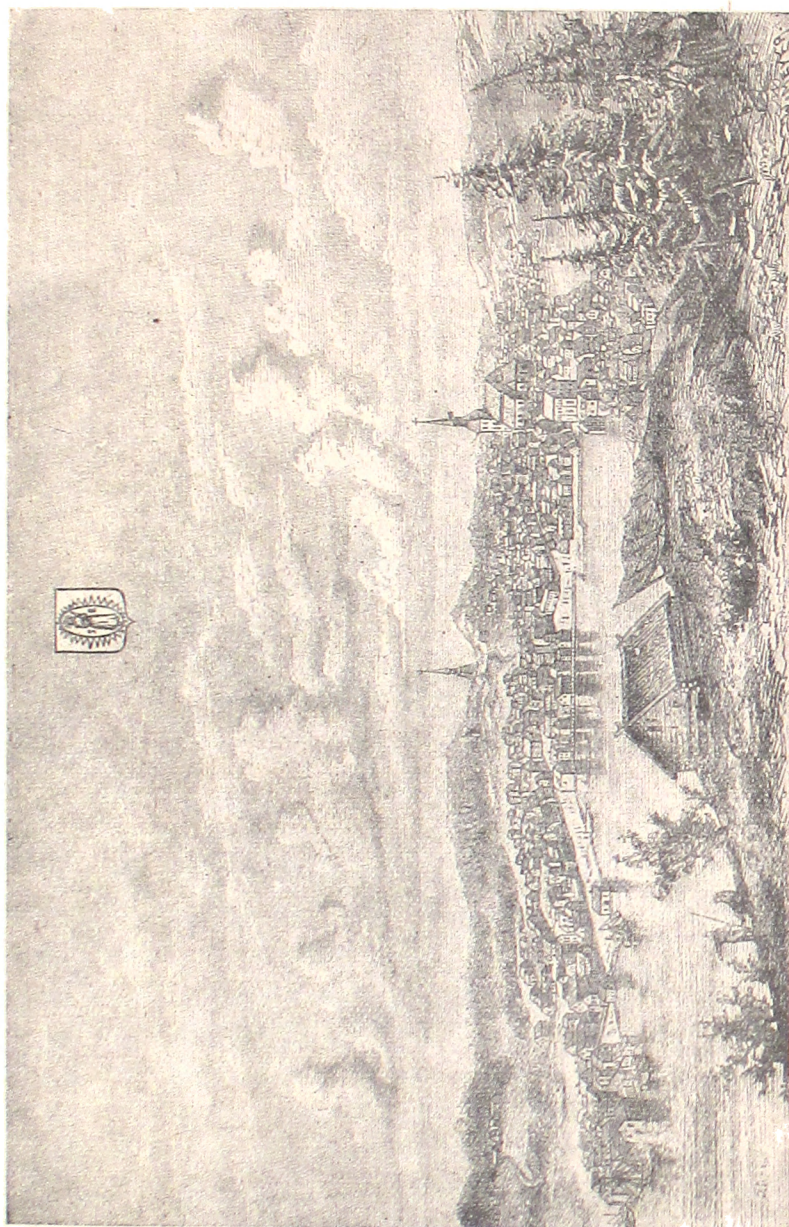

Norrköping på 1700-talet

nedskriven efter hörsägnen långt efteråt). Innehållet i ifrågavarande aktstycke var huvudsakligen, att de, som godvilligt mottogo tsarens protektion och som följd därav ville svära honom trohetsed, skulle mottagas som vänner — men de, som vågade sätta sig däremot, skulle hanteras som fiender. Man förstår, med de hemska mordbrandsskildringarna som bakgrund, och de kringspiddes förstörade på ryktets vingar, att bönderna icke voro svåra att övertyga. De drogo i sitt oförstånd in till Norrköping, där Sven Danson,

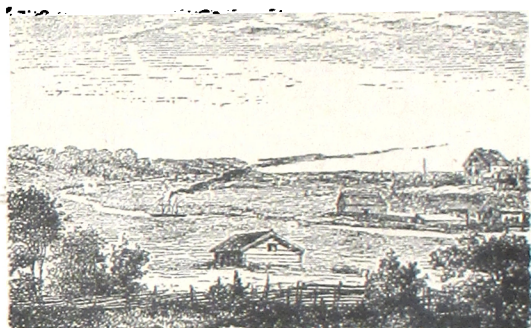

Norrtälje (börd av ryssarna 1719)

Södertälje (bränd av ryssarna 1719)

torde likväl ha varit oskyldiga till upproret och endast protesterat mot militära övergrepp, efter vad man kan förstå av rådsprotokollet för den 5 sept. Däri meddelas nämligen, att ifrågavarande fyra bönder varit fullständigt fria från all upproriskhet och icke deltagit i rörelsen, varför undersökning skulle företagas om deras död — naturligtvis utan att komma längre. Man misstänker nästan, att bönderna endast hävdat sin rätt till enskild egendom, och därför blivit exemplariskt avstraffade. I samma rådsprotokoll omtalas nämligen av de la Gardie, som då nyss återkommit från

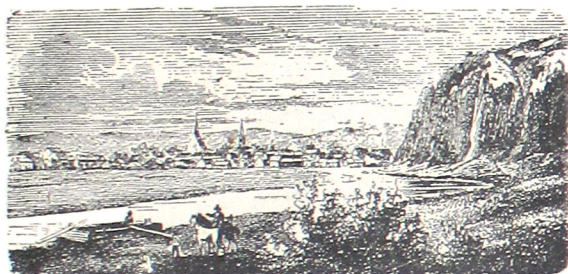

Trakten kring Söderköping

Östergötland, att officerarna tagit hästar från bönderna och dels sålt dem, dels tagit dem med sig till eget bruk.

Nu torde därför även böra omnämnas, att såvitt man efteråt kan se, var det uteslutande för att rädda sina hemvist från härjning "och måhända även retade av svenska krigsfolkets våldsamheter" — för att inflika en mening av Malmström rörande samma episod — som bönderna beslutit underkasta sig det ryska våldet. De kommo till Norrköping med sin underkastelseskraft den 3 aug. till ett antal av 400 och med 200 hästar för att sälja till ryssarna, men de omvärldes omedelbart av det svenska rytteriet och togos till fånga. Samtidigt lämnade även ryska flottan Norrköping — och

man kan därför icke med visshet avgöra, om största antalet var utdraget i vanlig hästhandel eller upproriskt syfte. De oberidna svenska dragonerna och ryttarna beslaglade hästarna utan vidare, men de återställdes sedan, enligt regeringens beslut den 7 aug. "till landets conservation". Man förstår mycket väl av de högre officiella myndigheternas uppträdande, att saken var ömtålig. Tessin yttrade också till rådsprotokollet den 12 aug.: "det är intet att förundras på och att förtänka, om en landshövding ej rår med en allmoge, som i tjugo år varit prässad med så stora utlagor och i så lång tid dragit krigets tunga". Själva upphovsmännen

Söderköping

undantogs ej från den allmänna pardonen, och deras slutliga dom, utom vad Sven Danson i Tomta och länsman Anders Andersson beträffar, är ej känd, men regeringen var angelägen att snarast möjligt få slut och tyst i saken, helst som liknande företeelser begynte framträda både här och där.

I Östergötland var det värst. En myckenhet bönder från Mogata i Söderköpingstrakten och angränsande socknar hade också, samtidigt med vikbolänningarna på andra sidan Slätbacken, sammanstockat sig för att marschera till Norrköping. Men då de skulle passera Mogata kyrka, möttes de av kyrkoherden Carl Spaak, "som i ett ömt och bevekande tal", enligt anteckning i kyrkboken, "föreställde dem brottsligheten i deras avsikt och bad

dem, på det de måtte undvika svårare följder av deras feghet och trolöshet, genast återvända till sina hemvist. Att giva sina föreställningar ett större eftertryck, tillade han den hotelsen, att om de ej genast åtskildes, så skulle han i spetsen för sina torpare och drängar tvinga dem återvända hem. Några lösa skott lossades ock verkligen av kyrkoherdens folk, varefter ingen försökte den gången gå till Norrköping".

De anförda exemplen visa tillräckligt, hur stort missnöjet var, och hur litet herreklassen aktade allmogens sociala frihet och välförhållande. Då Urbanowitz, kommenderande generalen mot rysarna och under upproret, på hösten tog avsked, yttrade de la Gardie i rådet, "att Östergötland vore nästan ruinerat genom de stora inkvarteringar, som Urbanowitz "på polska maneret" där inlagt", vartill N. Gyllenstierna gjorde den anmärkningen, att det hade varit bättre, om en svensk hade blivit ditkommenderad, som förstått språket och känt landet. Men både drottningen och samtliga riksråden ansågo honom hava varit "mycket zélé och trogen" och visat "stor nit och omsorg vid kommenderingar i förliden sommar".

Likadant ansågs och behandlades allmogen, som alltjämt bildar fjärde ståndet i ständerförsamlingen. Endast en ytterst ringa del av den nyvunna makten förunnades den. "Bönderna borde uti statssaker och rikshushållning icke hava något votum", yttrade Konrad Ribbing — en broder till skaparen av det nya statskicket, Per Ribbing — i hemliga utskottet 1719, och därefter handlades nästan. De voro givetvis missnöjda över att bliva uteslagna från alla viktiga överläggningar, bl. a. i nyssnämnda utskott, men ingen lyssnade till deras protester, förrän beslutet om mynttecknens nedsättning, fattat i trots av deras ihärdiga protester, brakte dem till förtvivlan, så att de togo mod till sig. De uppsatte ett "eftertänkligt memorial" till hemliga utskottet och läste lagen för K. M:t och ständerna, som utfärdade förordningar, vilka

icke kommo till allmogens kännedom, annat än från predikstolarna — icke i ståndet. Nu fordrades bestämt, att deras samtycke hädanefter måtte inhämtas, innan definitivt beslut fattades. i annat fall — tillades hotande — skulle allmogen ej uraktlåta "att undandraga sig att fullgöra det, som bleve dem ohörda av de andra stånden pålagt". Man kan förstå, att de självgoda utskottsherrarna blevo förbittrade över denna frispråkiga djärvhet och betraktade skrivelserna som ett rebelliskt utslag mot styrelsen. Därför blev bondeståndets sekretare förekallad i hemliga utskottet för att mottaga föreställningar för detta memorial, men denne ursäktade sig därmed att det dock icke var uppsatt i så svåra uttryck, som bönderna velat ditsätta, tilläggande, "att detta vore det minsta, som de hade i sitt huvud".

Arvid Horn

Nu sågo emellertid vederbörande, att föreställningarna inneslöt ett orubbligt allvar, och de sökte därför först, ehuru utan varaktig framgång, att stävja missnöjet med föreställningar och goda ord. Hemliga utskottet ville i anslutning härtill skaffa två tredjedelar av dem tillåtelse att resa hem, men härpå ingick varken drottningen eller bönderna, som i så fall fordrade, att alla skulle beviljas enahanda förmån. För sin personliga säkerhet krävde de även, att deras protest mot mynttecknens nedsättande skulle om-

talas i riksdagsbeslutet, sägande sig eljest löpa fara till liv och heder av sina hemmavarande medbröder.

Deras samfälda protester, ej ens med understöd av de övriga ofrälse, kunde förhindra adeln att genomdriva sina omåttliga privilegiekrav, som fullföljdes den 26 maj 1719. Härigenom försäkrades frälset uteslutande rätt till riksrådsvärdigheten och "riksens höga och angelägna ämbeten" samt om företrädesrätt till "de mindre tjänster, som efter kollegiernas och överstarnas förslag utdelades". Härförutom bekräftades dess forum privilegium i hovrätten vid grövre brottmål och viktigare rättstvister. Man förnyade eller upplivade adelns uteslutande rätt att besitta frälsegods ända därhän, att de ofrälse män, som under den förflutna tiden blivit lagliga ägare av frälseman förut tillhörande fast egendom, skulle vara pliktiga att återställa ifrågavarande mot köpeskillingen och ersättning för gjorda förbättringar. Ej heller skulle frälsejorden kunna förminskas för adeln, då varken konungen eller ofrälse köpare kunde förvärva den, men däremot skulle det ypperliga frälset kunna ökas, ty adelsman var berättigad att i rå och rörsfriheten intaga sådana hemman, som han köpte inom sin sättegårds rå och rör. Sättegårdar och rå- och rörshemman skulle åtnjuta frihet från alla utlagor och kronobesvär, utom vägröjning och brobyggnad, liksom förut. En del andra frälsegods tillerkändes efter deras olika natur större eller mindre lindring från pålagor.

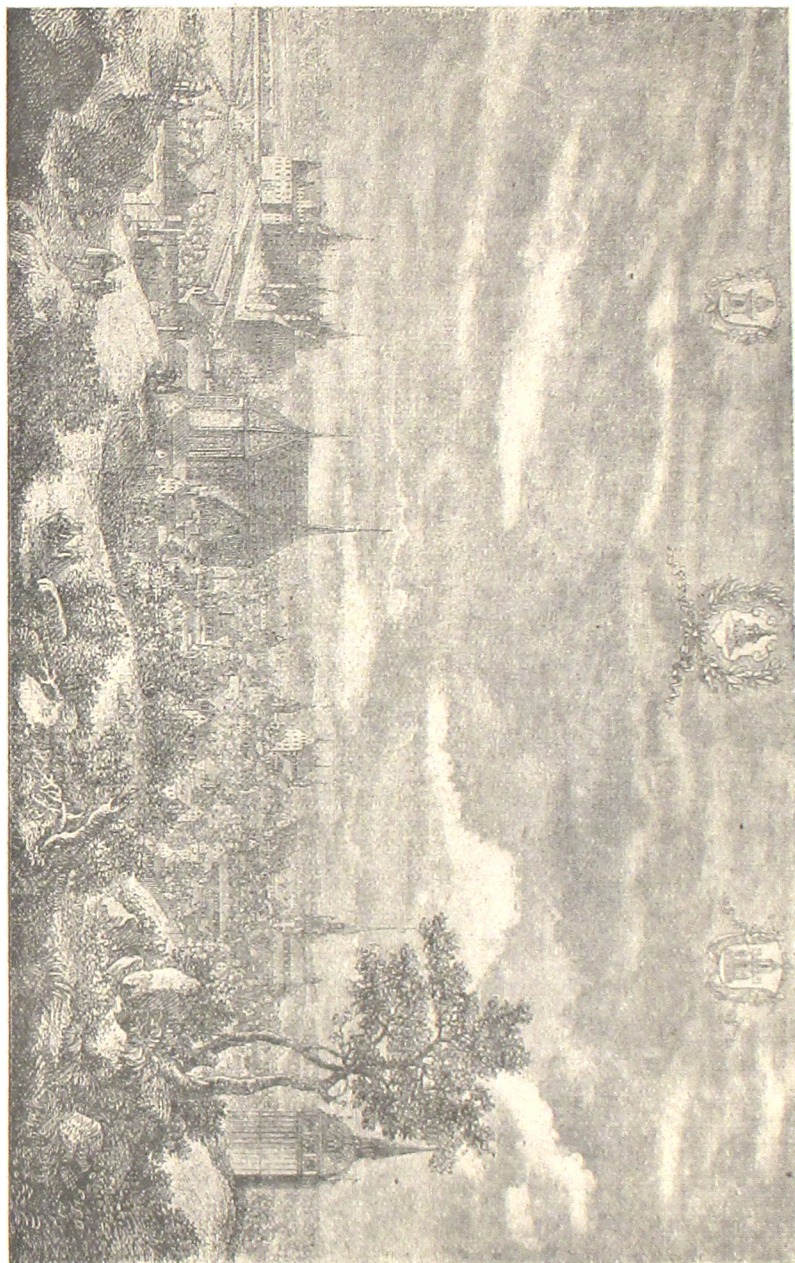
"Till det adliga ståndets vördning och heder", förbjöds adelsman att gifta sig med ofrälse kvinna, en skamlös och besvärlig bestämmelse, som var föremål för mycken ovilja, inom som utom adelståndet. Om detta skedde utan särskild kunglig tillåtelse, skulle barn av dylikt gifte ej anses eller aktas som adelsmän eller ärva faderns jordagods. Om adlig änka eller jungfru gifte sig med ofrälst man, skulle hon hava förbrútit sitt jordagods, men hon skulle njuta lösen därför, om mannen vore adlig vederlike. och hennes giftoman givit sitt samtycke i detta hänseende.

Slutligen upplivades återigen den gamla bestämmelsen, till stor förtrytelse bland dem det träffade, att adelsman skulle äga rätt att "tillbörligen aga och näpsa sina bönder vid små förbrytelser", och en gårdsrätt skulle med första utgivas till rättelse för adeln samt dess bönder och legohjon. Dessutom skulle ståndet äga patronatsrätt i de församlingar, där deras sätesgårdar voro beiägna, med undantag av de gäll, som före 1680 varit regala o. s. v. Malmström kallar alla dessa privilegier "gengångare från gamla tider", och häri har han fullkomligt rätt. De stadfästades utan de övriga ståndens hörande av drottningen. Men en våldsam opposition uppstod, icke allenast bland borgare och bönder, utan även prästerna ställde sig på samma sida.

Men adelns käraste önskebarn var emellertid återgång av den redan verkställda reduktionen. Några av de adliga ledarna, lära också, ehuru saken aldrig blev föremål för överläggning inom ständerna, ha sökt att i riksdagsbeslutet 1719 införa en paragraf, vars innehåll, enligt nyss citerade författare, tyckes hava varit att en kommission skulle tillsättas för att granska och upphäva reduktioner, som blivit gjorda utöver 1680 och 1683 års riksdagsbeslut. Men härav blev ingenting, eftersom majoriteten inom alla stånden var absolut däremot. Därför stannade man vid beslutet, att reduktionen skulle avstanna och ständerna vid påföljande riksdag utse några oväldiga män att överse och granska reduktionsstadgarna och föreslå skäligen grundregler.

Nu stod man emellertid inför riksdagens avslutning — och missnöjet bland bönderna var ingalunda litet. De kunde på inga villkor förmås att underteckna riksdagsbeslutet, och deras avskeds-hälsning till prästerskapet — det stånd, som eljest stod dem närmast — innehöll blott, att de tackade prästerna "för det de varit här", och gjorde förbehåll att vid nästa riksdag få påtala, vad nu blivit dem pålagt — och icke ens ärkebiskopens lojalitetsförsäk-ring gjorde dem blidare stämda. De voro medvetna om begångna

Nyköping (bränd av ryssarna 1719)

Trosa (fränd av rustarna 1710)

övergrepp mot deras oförytterliga rättigheter, och denna känsla tryckte på sinnet.

Men regeringen ville gärna göra bönderna tillfreds — och den hade givetvis ett medel därtill i resolutionerna på ståndens besvär, som den fått behålla i sin hand. En ny fördel av icke ringa betydelse vunno också bönderna därigenom i avseende på de s. k. skatteköpen. Ända från Johan III:s tid hade allt emellan tillåtelse utfärdats att köpa äganderätten till kronohemman, så att dessa förvandlades till skatte. Men denna förmån hade kommit vem som helst till godo. Först Karl XII gav åbon företrädesrätt till skatteköpen; och 1719 förklarades genom resolutionen på allmogens besvär, efter, på Gustav Cronhielms förslag, enhälligt beslut i rådet, icke blott att åbon skulle vara närmast berättigad till skatteköpet, utan ock att köpeskillingen skulle bestämmas icke genom auktion utan genom värdering och mätismanna ordom. På så sätt öppnades tillfälle att bereda större oberoende för kronobönderna och föröka de självständiga skatteböndernas antal, ehuru vissa rätt väsentliga inskränkningar redan företogs vid 1723 års riksdag.

Eländet var fruktansvärt i hela landet under Ulrika Eleonoras regering. 1720 måste regeringen upplåta rättigheten att för bröðandamål taga bark på kronans skogar — och endast av denna upplysning kan man förstå, hur förtvivlat läget var. Till alla de nödlidande, som föregående krigsår lämnat efter sig, jämte flyktingarna från Östersjöprovinserna och Finland, hade 1719 kommit ett tusental familjer, som blivit husvilla och utblottade genom de ryska härjningarna. Årsväxten skadades av den ovanligt starka torkan under sommaren. Nöden födde brott. Landshövdingarna i Västergötland och Skåne inberättade, att rövare gjorde landet osäkert och begärde fasta åtgärder mot dem. Men de värsta plundrarna voro tvivelsutan alltjämt krigsfolket, som skulle försörjas av allmogen, och alla förordningar till trots, ännu for

fram med övermod och våld. Därför var det fruktansvärt hatat. Man kan förstå ställningen av följande kungörelse av den 20 aug. 1719, utfärdad av landshövdingen i Västernorrlands län, Hamilton:

”Hemmavarande officerare och frånvarandes fruar och hustrur samt flyktingar inkomma dagligen med klagoskrifter, att de i kvarteren ej kunna få det ringaste till köps, skolande allmogen överallt svara, att de icke hava någonting mistligt. Sådant har föranlåt mig att av tiondelängderna göra mig underrättad om vars och ens årsväxt, och sedan frökornet blivit avskilt, och vad var och en prövas behöva till eget hushåll till nästa års skörd, förplikta dem att, mot löpande markgång eller såsom köpare och säljare kunna komma överens, avlåta det övriga till de i länet förlagda officerare, de i fält ståendes fruar och anhöriga samt flyktingar, och vad sedan överbliver till städerna införa. Och har jag likmätigt k. br. d. 12 febr. 1718 förbjudit utförsel av matvaror. Och frökornet låter jag inlägga i ky kohärbergen under lås och nyckel, icke tillåtande att sådant varken av krigsfolket eller bonden själv tillgripes, uti vad nöd de må vara stadda, förrän tillkommande sädestid, då det till åkrarnas besående utlämnas till ägarne; ty i annan händelse blir halva länet obesått.”

Det berättas att riksdagsbönderna, som hade förtroende att representera sina landsändar i ständerförsamlingen, voro så fattiga, att de av regeringen nödgades taga allmosor på några daler — och det lär ej ha varit ovanligt, att de gingo omkring och gjorde grovarbete i huvudstaden för att kunna uppehålla sig. Därför blev också deras självständighet och frihet fullständigt kringskurna.

När Ulrika Eleonora tillträdde riksstyrelsen, väntade allmogen omedelbara skattelättnader, men då dessa, lika väl som freden, fullständigt uteblevo, stegrades missnöjet och kom till utbrott, såsom vi redan sett, i diverse sporadiska oroligheter. I stället blevo bördorna, åtminstone i flera hänseenden, väsentligt utökade, varigenom lindrande åtgärder gjordes fullständigt verkningslösa. Redan vid 1719 års riksdag, beviljade ständerna, kanhända därtill nödda och tvungna, en utomordentlig kontribution, jämte en ”betalningsavgift”, så att vart helt hemman frälse skulle för det

löpande året betala 5 dal. silvermynt, en var frälsebonde 1, samt skatte- och kronobonde 2 d. s. för varje helt hemman. Av alla före år 1700 till enskilda personer förpantade kronoräntor skulle fjärdedelen utgivas och likaledes var fjärde penning avskrivas å fruktbara, hos kronan innestående, försträckta eller förpantade kapitalers ränta, varemot de sedan 1700 förpantade voro befriade från kontribution. Rote fria postbönder, lotshemman och gästgivare skulle erlägga 2 dal. s. vardera; alla mjöl- och sågkvarnar, så i städerna som på landet, 2 d. s. av vart par stenar; bruk, hamrar och hyttor "en enkel kontribution"; enskilda arrendatorer av bruk, gods eller kvarnar, 2 procent av arrendesumman; av all lön i penningar eller spannmål, pensioner eller gratialer, 10:e penningen; av ärkebiskopen, varje biskop, superintendent eller kyrkoherde i stad, en tiondel av deras underhåll och lön; av kyrkoherdar på landet 15 d. s. för varje 64:de hemman inom deras församlingar; av lektorer, skollärare m. fl., 20:de penningen av deras lön eller underhåll; likaså indelta underofficerare, ryttare, knektar och båtsmän; av friska tjänstlösa, s. k. inhysingar eller dagakarlar, som alltid skulle klämmas efter, 6 d. s.; av torpare, drängar och hantverkare på landet samt av gesäller och läro-drängar över 15 år i städerna, 1 d. s. vardera; av varje piga $\frac{1}{2}$ d. s. samt av allmogens hemmavarande barn över 15 år 1 d. s. för son och $\frac{1}{2}$ för dotter. Dessutom skulle durschtågsgården för året betalas med 2 d. s. för vart hemman, samt borgarskapet utgiva det av dem beviljade bidraget med 90,000 d. s. Till avbetalning av statsskulden åtog sig ständerna en särskild gård, efter vars och ens värdighet eller inkomster, från 45 d. s. för ett riksråd till 16 öre s. m. för ett kvinnligt tjänstehjon, och det var betydligt lättare för de förra att utgiva det efter tidens myntvärde synnerligen rundligt tilltagna beloppet, än för den senare det mindre, ty lönerna voro, som vi skola få se litet längre fram, skäligen knappt tillmätta.

Nästföljande år, under vilket även riksdag var sammankallad i Stockholm, medförde inga nämnvärda förändringar i allmogens riksdagsrättigheter — oaktat inre söndring mellan de tre andra stånden, hade de nämligen 1719 varit ense däruti, att utesluta det fjärde från all delaktighet i det viktigaste utskottet, det hemliga. 1720 var det likadant, ehuru de ofrälse voro villiga att medla, men vid avgörandet, som skedde medan sinnena voro upprörda över böndernas framställning om ökad konungamakt, förenades alla kring adelns beslut om rent avslag. Naturligtvis följde från bönderna en protest mot denna mannamån, men utan märkbart resultat. De höga herrarna voro lika maktavoga mot allmogen som de varit intill mycket sena tider.

Det följde genom denna orättvisa stark opposition från bondeståndet, som framför allt prutade av på alla dem påkommande utlagor. Sålunda vägrade bönderna att bevilja fredhjälpen mera än för det löpande året, ehuru de andra stånden beviljat den till nästa riksdag. Men hemliga utskottet lät utan hänsyn till deras vägran utfärda påbudet, varefter förtrytelsen tog sig uttryck på flera sätt. En del uppträden förekommo till och med. Bland annat infunno de sig okallade i hemliga utskottet "för att förnimma, om detsamma hade något att meddela dem". De pockade på att "få veta, vad i utskottet passerat", och talmannen Jakob Ohlsson, "som var oblyger", berättas hava yttrat:

— Käre greve och lantmarskalk, med de övriga herrar! I talen så mycket om suveränitetens avskaffande och sätten så högt straff på dem, som söker densamma införa; men jag fruktar, nu är så vida kommet, att somliga stånd vilja bringa sig till större suveränitet, än någon av våra förra konungar ägt". Härpå svarades ingenting.

Vid granskningen av riksdagsbeslutet i hemliga utskottet sökte lantmarskalken att förmå bönderna att gå in på bevillningen till nästa riksdag. De yrkade i stället undersökning om försvaret 1719,

galerernas ruinerande vid Göteborg m. m. — som man ser satt misstron hårt fastbiten mot styrelsen —; och härpå svarade lantmarskalken, att kommissioner däröver voro tillsatta: "Straff lär det bliva, men icke drager det in något i rikets drätsel.

Bonden: Vi betala⁵ penningar, och alla säga, de få ingen lön; men talet går i landet, att den ene går hit och den andre dit och får penningar.

Fredrik I (1720–1751)

Lantmarskalken:
Vi måste skicka ministrar till Brunsvik för fredens skull.

Bonden: Ja, vi slå alltid mycket på, så länge det räcker".

Hela riksdagen var uppfylld av slitningar och tvistigheter, och slutligen ville bondeståndet icke ens med underskrift bekräfta riksdagsbeslutet. När några av dess ledamöter omsider läto förmå sig att underteckna skedde det med reservation. Men

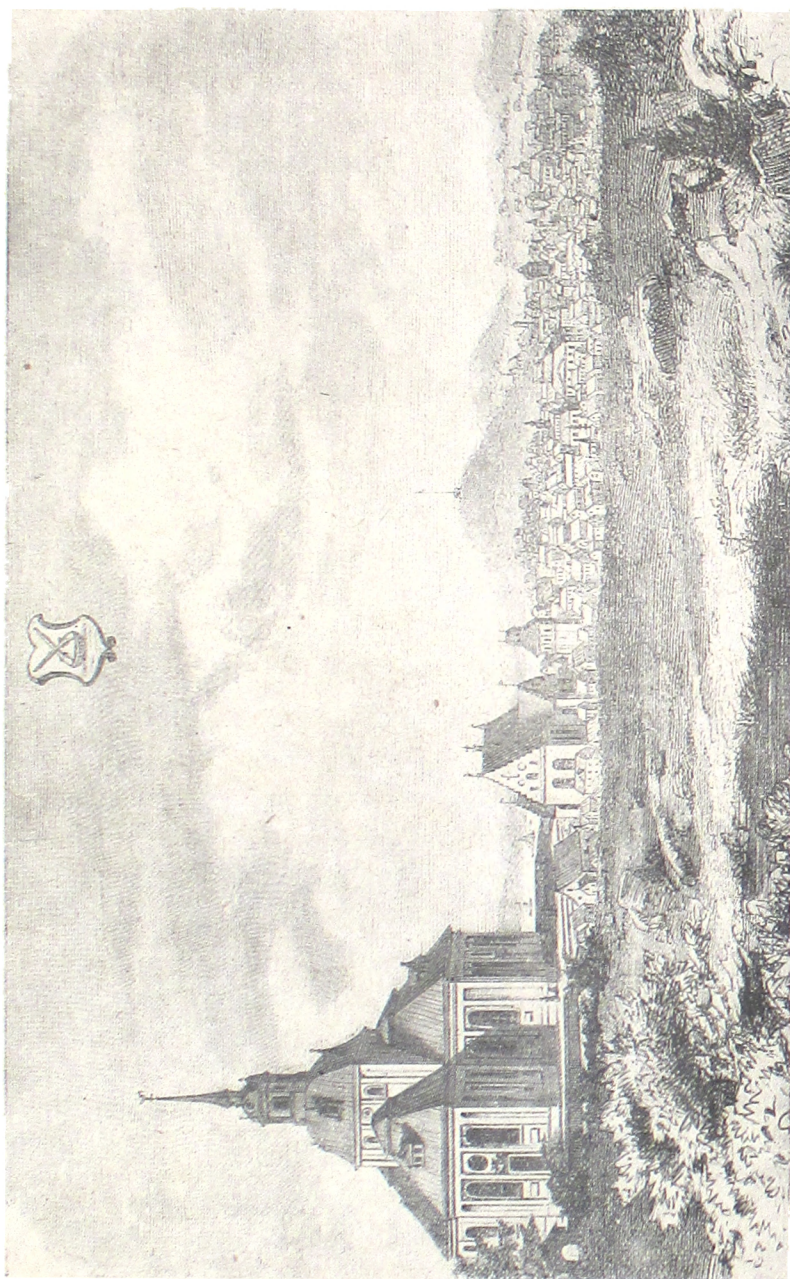
likväl bör kanhända ihågkommas, att smärre lättnader beslötos vid denna riksdag i kronoböndernas skattebördor. Redan långt tillbaka hade bondeståndet yrkat på en skattejämkning, så att svagare gårdar skulle få till hemmantalet förmedlas, och regeringen hade redan 1644 lovat, att en allmän jordrevning och skattläggning skulle med det snaraste verkställas. Löftet hade upprepats även 1719. Det upprepades även nu, men därjämte gavs nu även varje kronobonde tillåtelse att, utan avbidan på den utlovade all-

männa jordrevningen, få sitt hemman undersökt och revat, om han ville bestrida kostnaden därför. Härigenom blev äntligen det gamla löftet åtminst. i någon mån fruktbärande, ehuru endast för kort tid, ty det dröjde ej längre än till 1737, innan detta medgivande återtogs.

Nu hade emellertid Ulrika Eleonora, som tydligen ledsnat på striderna med Arvid Horn, sin tids Axel Oxenstierna, och de övriga riksråden, lyckats förmå ständerna att välja gemålen, prins Fredrik av Hessen, till konung. Han hade under Karl XII:s krig skaffat sig en viss popularitet, som emellertid snart förflyktigades genom hans ligkiltighet för styrelsen och lättfärdighet. Nu hoppades man, att han skulle kunna befria landet från den ryska fienden, som på försommaren 1721 fortsatte sina mordbrännartåg uppåt de norrländska kusterna, läggande städer, byar och enstaka lantgårdar i aska. I hela Västernorrland, som då omfattade det nuvarande länet av samma namn, jämte Jämtlands och Gävleborgs län, uppgives fienden ha nedbränt 1,074 bondgårdar. Härtill komma också bruken Vifors, Axmar, Sundnäs, Ljusne, Östanbro, Långvind, Iggesund, Åvik och Galtström med kringliggande bygder, samt städerna Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall, Härnösand, Umeå och Piteå. I vissa landsorter gjorde allmogen motstånd, såsom vid Sundsbro, där 100 bönder tillbakavisade ett par sotnjor kosacker, men detta uppretade ännu mera de härjandes mordlystnad. Ensamt i Medelpad brändes 243 gårdar, i Ångermanlands södra fögderi 461 och i det norra 225, jämte Härnösands, Säbrå och Högsjö kyrkor. I Västerbotten, som omfattade de nuvarande båda nordligaste länen, inberäknat Lappland, gjordes icke synnerlig skada — utom Piteå stad, som alldeles nedbrändes med överste- och kaptensboställen, prästgården och 35 bondgårdar i trakten. Man kan förstå allmogens lidanden under dessa bestialiska plundrings- och mordbrännartåg, och ingen må undra på, att förbittringen mot styrelsen växte, då föga åtgjordes för att förhindra dem eller sluta fred.

Hudiksvall (bränd av ryssarna 1721)

Söderhamns (bränd av ryssarna 1721)

Hülphers antyder också, ehuru dunkelt, att allmogen i Angermanland delvis fraterniserade med ryssarna. Han anför bl. a., att fienden landsteg i Hornövikén upp i älven, "varigenom flera gårdar i Gudmundrå, som i Säbrå, Högsjö och Bjärträ socknar avbrändes och skövlades, dock ansågs såsom något särdeles, att lindrigare medfart vistes en och annan gård, som vårdades från elden, sedan de andra i byn blivit antända, vilket i synnerhet skall hänt vid Rensjö och Stjerte, likasom i Bjärträ och annorstädes. Strömnäs, en fjärdedels mil från kyrkan, och flera österut i ovannämnda socknar belägna byar avbrändes. I Bjärträ, varest Norrlands och Mälands byar brändes, skall Lungvik blivit skont, sedan fienden i källrar och visthus tagit vad som funnits. Vid deras bortgång har luntstaken blivit lämnad vid porten med svensk påskrift: "här ha vi varit och väl farit", ett bevis att svenska flyktingar- eller andra, som kände orten, gjort fienden följe; händelser i Rensjö, Stjerte och på flera ställen bestyrka sådant". Samme författare omtalar även, att ryssarna landstego i Pitsund utanför Piteå, "och att 300 kosacker först här blivit bortdrivna av 60 ortens soldater samt en skärmytsling till varas fördel skett vid Bredvik, men att fienden sedan blivit mera manstark, plundrat och brännt både nya och gammelstaden den 14 juni och ej härjade längre norr.

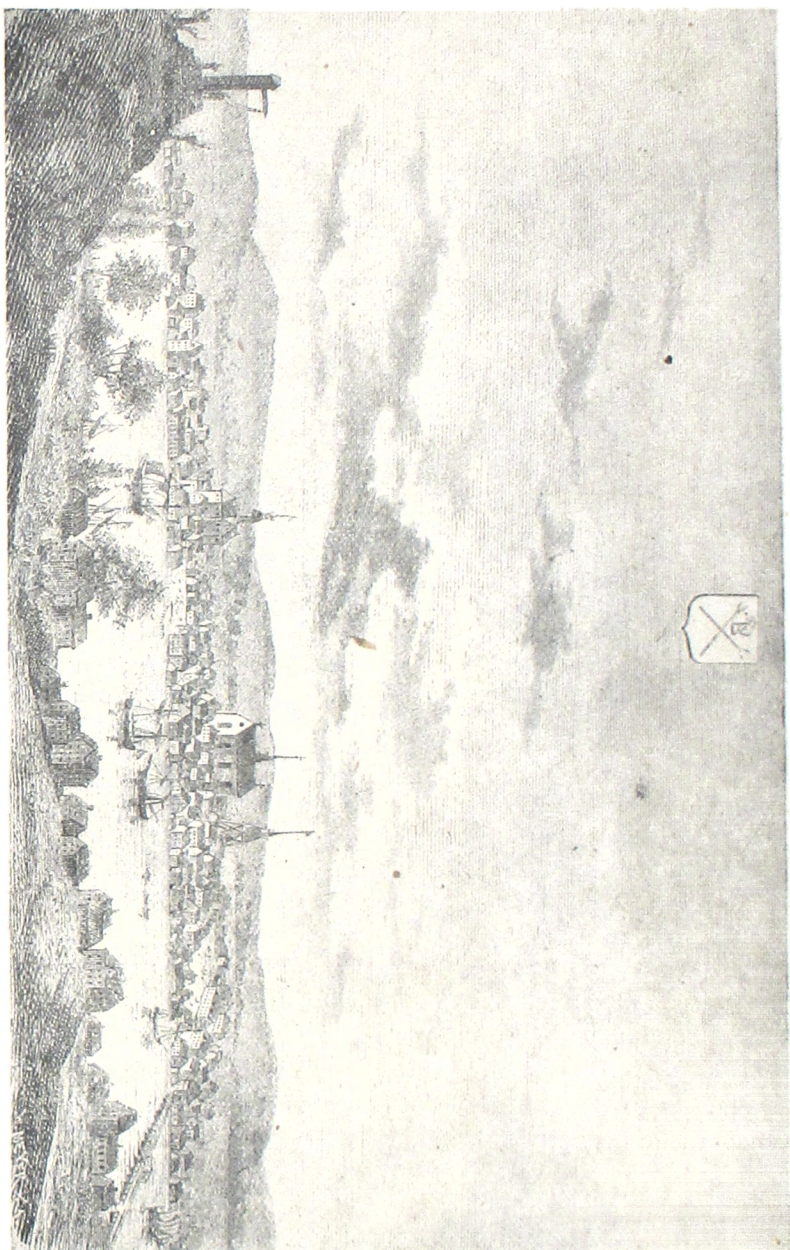
Förut hade ryska kosacker 1716 i dec. strövat allt till Skellefteå, men blevo på återresan slagna av Piteå allmoge i Anders Anderssons gård på Backen i Rossviks by, där de måste lämna 50 lass av sitt tagna rov, och sedan 10 voro skjutna, de övriga tagit flykten över isen till Luleå".

När "riksens maktäggande ständer" sammanträdde i jan. 1723, var emellertid fred sedan över ett år sluten med de yttre fienderna, men inom och mellan riksstånden pågick kampen alltjämt lika ohejdat och förbittrat, lika resonlöst och maktlystet från adelns sida. I bondeståndet hade Jakob Olsson, talmannen vid 1720 års

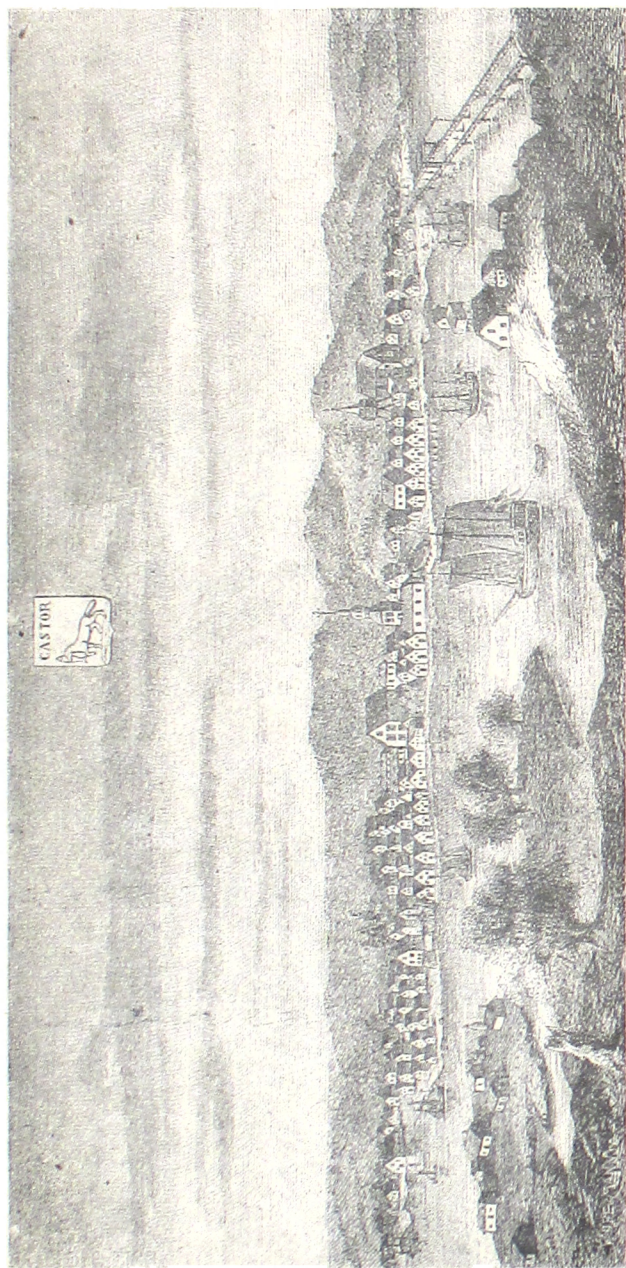
riksdag, förlorat förtroendet av olika anledningar — han blev sedermera utvoterad ur ståndet, för att han dels i fyllan, dels eljest förolämpat kamrater och talman — och efter honom utsågs Johan Andersson från Jämtland. Nu förnyade bönderna sin gamla fordran på säte och stämma i hemliga utskottet. Men därpå skördades alltjämt avslag från de andra stånden.

Genom adelns fruktansvärda maktmissbruk, som uteslutande drabbade allmogen, framlade bönderna förslag om att utvidga konungamakten. De ville hellre, menade de, tjäna en personlig konung, än ett stort antal herrar, som på alla tänkbara sätt sökte undergräva deras ekonomiska ställning. I början blevo de tre andra riksständen ganska förbluffade över det djärva förslaget, men efter någon tid begynte de diskutera åtgärder däremot. Adeln ville, att "detta skadliga och omogna försök måtte närmare efterfrågas och undersökas" — men prästerna och framför allt borgarna funno en sådan rannsakan betänkelig, emedan den skulle kränka ständernas fria förslagsrätt. En allvarlig föreställning blev därför beslutad. Enligt ryske ministern Bestoucheffs skrivelse till tsaren 1723 hade man, för att förmå präster och borgare att förena sig med adeln, skrämt dem med 7 § i Nystadska freden och hotat, att adeln eljest skulle begära ryska trupper till hjälp att upprätthålla regeringsformen. Han berättar ock, att "några av adeln och av de bästa personerna" sagt honom, att om präster och borgare gillat bondesåndets proposition, hade de ämnat upplösa riksdagen och skicka en deputation till tsaren för att begära hans protektion enligt nyssnämnda paragraf. Han tillägger: "Så länge nuvarande regeringsform består, hyser jag icke den ringaste fruktan för någon fara från svenska sidan".

Men då man snart fick veta, att maktutvidgningsplanerna å böndernas vägnar "kokades tillhoppa uti ett visst hus", tilltog bekymret för framtiden och författningen. Det blev alltmera uppenbart, att de stodo under några personers uppviglande inflytande,

Sundsvall (bränd av ryssarna 1721)

Helsingfors (bygd av ryssarna 1720)

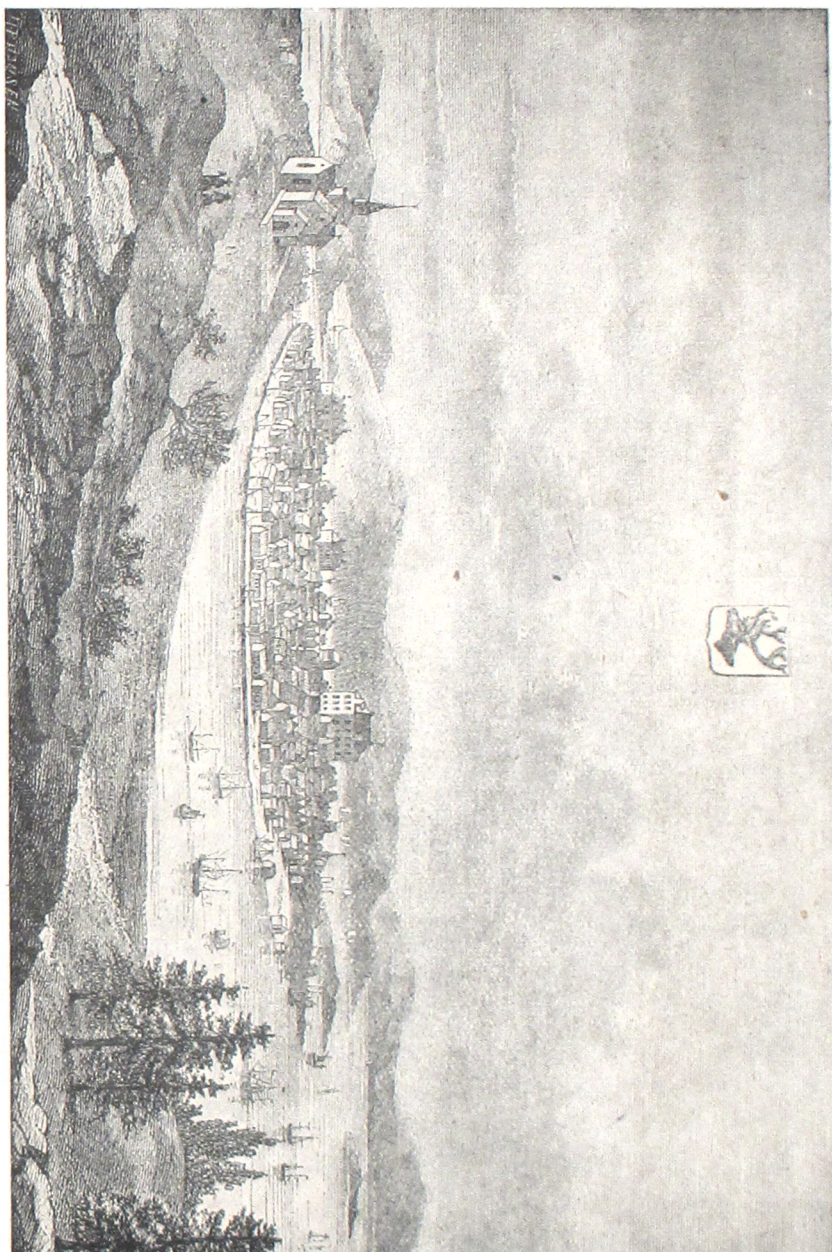
helst som de varningen till trots vidhöllo sin mening, och man gissade på hessiska kansliet. "Man sökte upptäcka trådarna och avskära dem", säger Malmström, "men länge förgäves". En tillfällighet gjorde slutligen, att man kom den hemliga rådgivaren på spåren. Hos en notarie i ständernas kontor vid namn Dahln fann man nämligen ett skrivelseförslag till bönderna, som avsåg, att ånyo vederlägga de andra tre ståndens svar på deras första memorial om konungamaktens utvidgning. Men härförutom påträffades även en annan skrift, avfattad i böndernas namn, och ställd till konungen, däri denne tilldelas samma makt och myndighet, som konungar ägt, "förrän suveränitetsnamnet kom i bruk". Naturligtvis uppslod mycket rabalder härigenom. Notarien Dahln togs i strängt förhör, och i skrämselfn uppgav han utan vidare sina medbrottslingar, som jämte honom arbetat i saken: en kommissarie Osthoff, en kapten Prange och den hessiske sekreteraren Gehebe m. fl. De blevo samtliga, jämte en fältsekreterare Brodzenius, häktade på hemliga utskottets order, och när samma myndighet föreslog, att låta de arresterade dömas av en särskild kommission, samtyckte även bondeståndet härtill. Men när kommissionen första gången sammanträdde, vägrade vingåkersbonden Olov Larsson och dalkarlen Lars Eriksson att avlägga den äskade eden att döma efter regeringsformen, vars giltighet de i häftiga ordalag ställde i tvivelsmål. Saken anmäldes givetvis i stånden och väckte stor bestörtning. En gemensam deputation av adel, präster och borgare tillsporde bondeståndet, om det toge någon del i de tvenne männens "obeskedliga utlåtande". Då ståndet frånsagt sig all del däri, blevo de utan dess vetskap häktade. En förbittrad stämning grep bönderna, som sände en deputation till konungen för att få rättelse. Men denne, som tvivelsutan ursprungligen även understött uppträdandet, svek nu sina anhängare av allmogen och tänkte blott på att vända tankarna från sig själv. Han uttalade i rådet sin förundran över de båda rikdags-

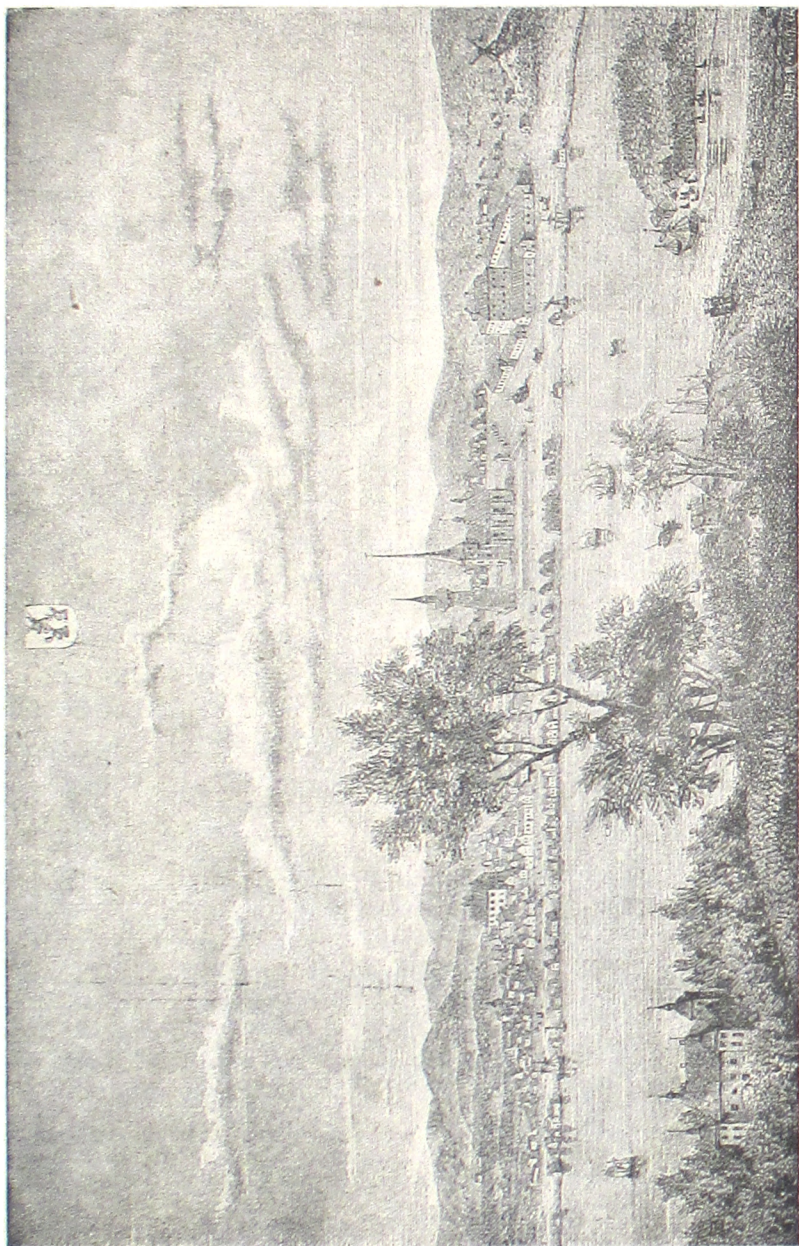
böndernas förgripelse och försäkrade, att om blott två stånd voro för regeringsformen, så ville han vara av samma tanke med dem.

Naturligtvis var det närmast på Ridderskapet och Adeln tillskyndan, de båda obstinata bönderna sattes inom lås och bom. Därtill hade det skett på ett sätt, som icke gillades av prästerna och av borgarståndet öppet klandrades. Saken mot de anklagade påskyndades emellertid, och åklagaren yrkade ansvar för förräderi. Några få dagar efteråt föll också domen — för dalkarlen lydande på en månads vatten och bröd och tre års arbete å Marstrands fästning, och för vingåkersbonden på 14 dagars vatten och bröd. Straffet nedsattes sedermera av "ädelmod" till fjorton och åtta dagar, varjämte riksdagsmannarätten förverkats. De nyvalda hunno till och med infinna sig, innan de gamla blivit dömda -- så nonchalant gick man till väga på den tiden.

Man sökte i övrigt genom allehanda trakasserier hålla bönderna tillbaka. 1719 hade de genom tillåtelsen att efter värdering köpa kronohemman, som brukades av dem, vunnit en rätt avsevärd förmån. De begagnade sig också därav i stor utsträckning. Men köpesumman utgick mestadels med så obetydliga belopp, att ständernas kammar- och ekonomideputation i början av denna riksdag fann skäligt att anmoda kammarkollegium att tills vidare icke utlämna några flera köpe- eller skattebrev, varigenom hemmanet förvandlades från krono- till skattejord och åbon förvärvade skattebondes rätt eller skatterätt. Naturligtvis blevo bönderna förargade och sökte försvara den rätt de en gång vunnit -- och lyckades delvis. De redan avgjorda köpen fingo äga bestånd, och då det från alla sidor togs för givet, att den skatt, som vilade på hemmanen, skulle i alla tider oförminskad utgöras, hyste man föga betänkligheter vid försäljningen, som icke avsågs skola rubba kronans framtida inkomster, under det att köpeskillingen, som var anslagen till riksgäldens betalning, utgjorde en för ögonblicket väl behövlig tillgång. Nu beslötos därför noggrannare

Piteå, gamla staden (bränd av ryssarna 1721)

Ume (bränd av rystarna 1720)

föreskrifter av ständerna. Där köp fritt tilläts, bibehölls åbon bl. a. vid sin rätt att efter värdering lösa det hemman, han bebodde. Men värderingen fick ej sättas lägre än sex års ränta. Ville eller gitte ej åbon betala, vad värderingsmännen uppskattat hans hemman till, finge det utan vidare försäljas till den, som bjöde mest. Nu kommo även adelns privilegier till förnyad behandling, och klart är att bönderna så långt möjligt bidrogo till att pressa ned dem. I "anmärkningar och påståenden", som hedervärda bondeståndet framställde den 10 aug. 1723, göres följande beaktansvärda påminnelser till privilegieprojektet:

"Vid den 31 § påminnes, att som en var är sin våldes vän, så kan ej heller Ridderskapet och Adeln tillåtas att näpsa och aga sina enskilda betjante vid små förbryelser, uppstudsigheter och försummelse, i synnerhet som en frälsebonde ej kan anses lika med ett tjänstehjon, ity att han njuter varken mat eller lön av frälsemannen; och som det lätteligen kan hända, där någon tillåtes vara domare i sin egen sak, att det kan uttydas landboenden för förbrytelse, uppstudsighet och försummelse, som dock intetdera är; alltså med-giver och fordrar själva billigheten och rättvisan att slika mål, även som det allaredan vid den 18 § uti privilegierna anført och påmint är, måtte lämnas under domarens skärskådan och avgörande; samt en frälseman således ej tillåtas, att annorlunda förfara med sina landbönder, än kronan och ofrälse-mannen gör med sina. Men där någon frälseman haver i sin tjänst en betjänt, som ej kan anses lika med en frälsebonde, dräng eller piga, må densamma, där han ej låter rätta sig med ordom, icke vidare näpsas och agas, än att han för rätta ställes och dömes".

Men för böndernas klagomål voro de andra stånden i allmänhet stendöva, ehuru adeln genom privilegierna den 16 okt. 1723 måste avstå från åtskilligt, varmed den blivit hugnad vid 1719 års riksdag — de viktigaste uråldriga företrädena stodo fortfarande kvar — såsom företrädesrätten till andra tjänster än de högsta, rättigheten att genom köp utvidga sina säterier, från den allmänliga patronatsrätten överallt, där den ägde sätesgårdar, från löftet om en adlig gårdsrätt, från förhoppningarna om ändring i indel-

ningsverket och reduktionen. Förbudet för adelsman att taga ofrälse hustru utelämnades, och adlig kvinna, som ingick ofrälse giftermål, skulle icke därigenom hava förbrutit sitt arvgods utan att njuta lönen därför av närmaste släkt. Härförutom åtog sig adeln några flera besvär för sin jord än 1719. Men även prästerna fingo privilegier, som bekräftade deras och den lutherska kyrkans ställning och hävdvunna rättigheter, ehuru deras innehåll är sådant, att därför icke närmare behöver redogöras här.

En ny riksdagsordning, slutstenen i det grundlagstiftningsarbete, som efter Karl XII:s död omskapat samhället, blev även antagen och fastställd den 17 okt. 1723. Därmed hade, som Malmström uttrycker sig, "*ståndernas frihet växt ut till ståndernas obegränsade makt*" — och vi skola se av fortsättningen att detta icke hade någon fördelaktig inverkan på samhällets utveckling, då adeln för sina intressen slog under sig all makt — även om man måste erkänna, att frihetstiden blivit oerhört beljugen av nästan alla historieskrivare. Redan nu protesterade allmogen mot övervåld och småkitsligheter, som övades mot deras stånd, genom att vägra underskriva riksdagsbeslutet. De ville, enligt Bowallius, nedsätta sin kontribution till lön och betalningsavgiften från 1 till $\frac{1}{2}$ d. s. m. Talmannen uppgav visserligen, att endast Upland visade omedgörlighet i detta hänseende, men i verkligheten torde allesamman ha varit av samma uppfattning. Ett erkänt drag i den svenska allmogekaraktären är långsinthet — och oförrätten, att icke få representera i hemliga utskottet, torde icke ha varit så lätt att glömma.

Men vi ha hittills med avsikt utelämnat ett viktigt lagstiftningsområde, som vid denna riksdag utvecklades till enastående proportioner, nämligen lego- eller tjänstehjonens. Redan 1664 hade, som vi sett av föregående del, Landslagens bestämmelser, jämte åtskilliga nya, hopsamlats i en särskild legostadga, och 1686 hade Karl XI:e tillfogat åtskilliga för husbönderna — de adliga ute-

slutande kan man säga — synnerligen fördelaktiga tillägg. Men ännu flera påbyggnader krävdes av den allmänna oförnöjsamheten och misstämningen med tjänstehjonens växande krav — och vad var väl då naturligare, än att de allaredan allsmåktiga ständerna skulle ingripa även på detta område.

Så tidigt som 1719 och 1720 efter den nya styrelsens tillträde kommo påminnelser från stånden till olika punkter av stadgan

Konrad Ribbing

angående dess olägenheter, tillämpning eller ineffektivitet, så att regeringen tvingades att avgiva resolutioner och förklaringar på bl. a. besvär från prästerskapet och allmogen, som klagat över bestämmelserna från 1686 angående tjänstefolkets antal på gårdarna jämte de stegrade lönekraven — och härtill svarar K. M:t, "att stadgan om legohjon vidmakthålles, och bör i de provinser, där ingen viss lön är stadgad, sådant härefter ske, varöver landshövdingarna

med kammarkollegio hava att korrespondera, och deras förslag till K. M:ts auktoriserande ingiva" (1719). Nästföljande år skrives i samma ärende: "K. M:t vill efter dess kammarkollegio överläggande med landshövdingarna låta författa en stadga av en viss lön för tjänstefolket. Emellertid måste landshövdingarna och domhavandena hava inseende på 1686 års stadga och andra förordningar om tjänste- och legohjon efterleves".

Till 1723 års riksdag, som godkände de adliga privilegierna,

framlades även tjänstefolkets: en synnerligen partiskt och obilligt, formulerad legostadga, som även erhöll ständernas bekräftelse, första gången i riksdagshistorien, eftersom dess föregångare endast utställt till landshövdingarnas yttrande — jämte andra verks och myndigheters — och därefter utfärdats av rådet. Den inleddes med följande skarpt utformade bestämmelse angående tjänstetvånget:

Till det första vela vi, att inga landstrykare, lösdrivare, lättningar eller inhysesshjon skola i städerna eller å landet lidas, utan att var och en karl eller dräng, som icke är självsuten borgare i städerna och driver borgerlig handel och näring, för vilken han skattar och undergår stadsens besvär, eller på landet å hemman eller torp lantbruk driver, skall stadja sig i laga tjänst: på annor händelse vare, när han av kronans eller stadsens betjante ertappas, förfallen i städerna till båtsmanshållet och på landet till knek'e- eller båtsmans-

Per Ribbing

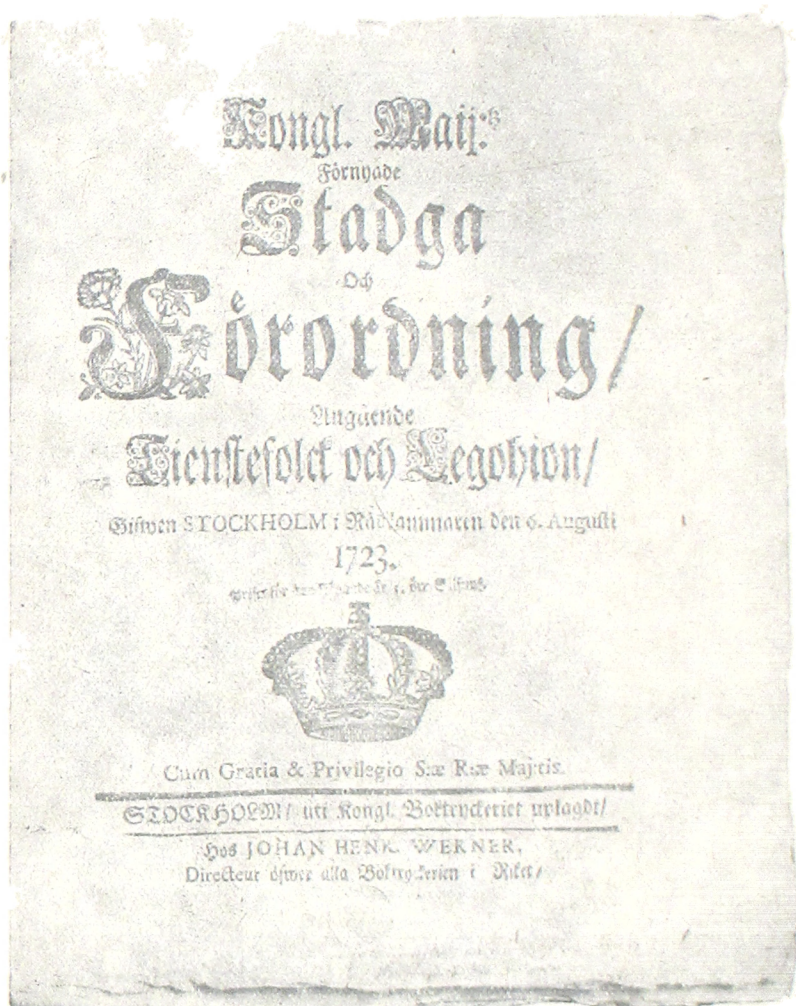
tjänst, och njuter förberörde betjänt då en tredjedel, men karlen ej mer än två tredjedelar av ligan, som roten, för vilken han satu bliver, efter kontraktet skyldig är att betala. Finnes ingen rote ledig, skall han strax på vanligt sätt av vederbörande vid våra slott och närmaste fästningar, bergverk eller varest annat publikt arbete är, och sådana lediga personer kunna åstundas, sättas så länge till att där arbeta för sex öre silvermynt om arbetsdagarna, och för de andra dagarna, på vilka intet arbete göres, fyra öre silvermynt allenast, till dess öppning vid någon rote bliver. Vore någon, som väl tjäna och arbeta kunde, men i avseende till ett eller annat sin kropps eller ledamöters ringa fel och bräcklighet ej befarade något tilltal, eller att bliva tagen till krigstjänsten, utan satte sig inhyses i någon backstuga, sloge sig till lättja och icke tjäna ville,

densamme skall, såsom ovan till förmält är, då han sålunda igenfinnes till vårt slott och fästning eller bergverk i hövdingedömet eller ej något publikt arbete finnes, då till närmaste fästning uti annat län införas, att arbeta så länge, till dess han eller hon förskaffar sig husbonde. I lika måtto skola ryttare-, knekte- och båtsmansänkor, vilka inhysas och utan bruk sitta, samt tjäna kurna, jämväl ock pigor och andra lösa kvin. n. personer, därest de icke hava vanföra och ungarna föräldrar att sköta, taga årstjänst, och icke vid gruvor eller eljest, som härtill skett, genom några veckors arbete sig försvara och årstjänsten undandraga, så framt de icke på samma sätt till publikt arbete bliva hållne. Varmed till ingen ursäkt för dem gälla kan, om de varjehanda näringsmedel sig återöpa och förebära skulle, emedan ingen ursäkt, varken för dräng eller piga gälla bör, då de ej hela året tjäna. Den som slika tjänstlösa personer hyser, böte tjugo daler silvermynt första gången, och där han andra gången därmed beträdes dubbelt till treskiftes, konungen, staden eller häradet och angivaren. Och på det att detta så mycket allvarsammare må bliva verkställt, ty skole: 1:mo mantalskommissarierna vid mantalsskrivningarna eller de i städerna, som bemäntla skrivning förrätta, alla sådana lösa personer noga anteckna och till landshövdingen eller vederbörlig kronobetjant på landet, men till magistraten i städerna, en särskild lista och förteckning på dem strax insända, att dem må förfaras som ovan förmält är. 2:do skall var och en, hos vilken någon lös person emellan mantalsskrivningarna sig nedsätter eller hus tager, vare förpliktad, vid tio daler silvermynts straff, en sådan hos magistraten i städerna, men hos kyrkoherden på landet nästa söndag därefter att angiva, då kyrkoherden åligga skall, att meddela vederbörlig om slika lösdrivare och inhysesshjon tidig kunskap, så att de till behörigt straff befordras måga. Den, som ej orkar botum plikte med kroppen. 3:io böra icke allenast magistraterna i städerna och befallningsmännen på landet, såväl själva som igenom underbetjante, länsuppsynings-, fjärdings- och sexmän, var och en uti sin rote och distrikt hava i år på noga uppsikt; utan ock 4:to vår överståthållare i Stockholm, samt landshövdingarna uti orterna tillse, att förbemänte betjante ej eftersatt sin skyldighet och härvid bruka något underslev eller egen nytta; på vilken händelse uppsyningsmännen i städerna och fogdarna samt länsmännen på landet plikta tjugo daler silvermynt, allt till treskiftes, konungen, staden eller häradet och angivaren. Eho som eljest, utom förberörda kronans eller stadsens betjante, utspanar och angiver någon lös och ledig mans- eller kvinnsperson, den skall antingen få en sådan, om den mansperson är, emot två tredjedelar av legan, som förut stadgat finnes, till båtsman eller knekt, så framt angivaren bonom

därtill behöver: eller ock hava makt, att behålla honom eller henne för halv lön uti sin tjänst ett helt år, men sedermera för full lön till nästa stämmodag."

Det är egentligen från Gustav I:s regering eller från och med Örebro stadga av 1540, man räknar den nyare tidens tjänstetvång, som strängt genomfördes i ovan anförda punkt i 1723 års lego-stadga. Det var dock alltid, även i detta aktstycke, som är ett lysande prov på tilltagande obillighet och avvoghet mot de fria arbetarna, endast mot den samhällsklass, vilken varken var bofast, burgen eller privilegierad, mot den lägre befolkningen, som tjänstetvånget, trots påbudets allmänna avfattning, riktades. Man ser detta, säger Winroth i sin belysande akademiska avhandling, av de förutsättningar, under vilka det bliver verksamt, och av de benämningar, under vilka de tjänstskyldiga förekomma. Mot dem, vilka genom kapital eller social ställning gävo staten, oaktat sin sysslolöshet, en säker borgen för att de ej skulle falla samhället till last, frånträdde staten sina anspråk på arbete. Man har här sålunda att göra med ren och oförfalskad klasslagstiftning.

Det fanns en för denna tid utmärkande grundsats, som särskilt bör understrykas: att anse alla dem, som hörde till den lägre kroppsarbetande samhällsklassen, för tjänstskyldiga, därest de icke drevo jordbruk eller hade annat lovligt yrke att sköta. Icke ens ålderstigna föräldrar, som lämnat hemmanet eller näringen åt sina barn, eller vuxna barn, som vistades hemma hos föräldrarna, lämnades härvid utom räkningen. De skulle bevisa det berättigade i sin självvalda ställning: de förra, att de för svaghet eller sjuklighet voro oförmögna att vidare förestå och deltaga i det gårdsbruk, de avträtt åt andra; de senare, att de voro behövlige för det tillbörliga uppehållandet av hushållet och faderns yrke. Man kan närmare taga reda på denna sak i landshövdingeinstruktionerna från och med 1635 till och med 1734. Men faktum är, att endast

1723 års tjänstehjonsstadga (titelsida)

börd, rikedom och social ställning, de kvalifikationer, varigenom de s. k. högre klasserna utmärkas, befriade från tjänst.

Som vi veta, hade många av frihetstidens statsmän satt som mål att stegra den allmänna välmågan, och av denna anledning sökte man på lagstiftningens väg avpassa arbetet efter samhällets behov, att bringa det i ett inre väl ordnat sammanhang — nationalisera fördelningen och stegra arbetsintensiteten, som det skulle heta i våra dagar. De särskilda ekonomiska uppgifterna skulle anförtros åt de rätta personerna att på rätt tid och ort besörjas.

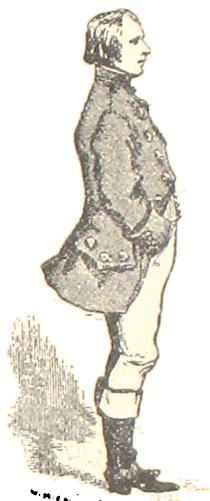
Nu förvisades handeln från landsbygden, bönderna fingo icke med större fartyg driva in- och utländsk sjöfart och endast särskilt privilegierade — adel, präster, bruks- och salteriidkare beviljades under hand en allmän rätt att meddela de för dem behöfliga hantverkarna laga försvar — fingo driva hantverk på landsbygden. Tillfälligt drängarbete och boskarsskötsel förbjödos såsom vi sett. För jordstyckningen sattes mått och villkor. Flertalet av den jordbrukande befolkningen, de självägande bönderna, berövades rätten att upplåta jord till landboarrende eller anläggande av torp. Härav följde, att hela den lägre befolkningen, undantagen frånräknade, måste taga laga tjänst, så framt de icke av de privilegierade klasserna kunde få mottaga hemman eller torp.

Men med och efter 1723 års legostadga synas emellertid vissa eftergifter på etiska och sociala grunder ha iakttagits vid tjänstetvångets tillämpning. Stadgan av det första slaget (etiska) äro de, vilka från tjänstetvång befriade sådana kvinnor, som hade späda barn eller bräckliga föräldrar att sköta. I fråga om stadgan av det andra slaget (sociala) må här bland andra märkas de, vilka tillåto gift folk att bo för sig själva i backstugor, därest de sig årligen försörjde. Här ville visserligen de styrande befrämja folkmängdens hastiga tillväxt, men sannolikt begynte även godsägarna att få ögonen öppna för stattorpareinstitutionens ypperliga utsug-

ningstillfällen — och dit återkomma vi vid en något senare tidpunkt.

Men vi måste återupptaga följden i 1723 års legostadga:

Till det andra. Vore någon av ålder, sjukdom eller annan svår bräcklighet så fattig, eländig och vanför, att han eller hon ei kan göra någon tjänst och sådant noga undersökt och befunnet är av kyrkoherden i församlingen, så underhållas sådana i städerna efter tiggareordningen. Där ock någon under föregivande av sin kropps svaghet skulle bliva fri för mantalspengar och sitta inhyses, men befinnes antingen på års eller halvt års tid tjäna varannan vecka, eller efter behag gå ut och tjäna sig dagsverkspenningar, en sådan skall vara skyldig att tjäna hos den, som sådant angiver, och för honom eller henne vill betala mantalspengarna och andra kronoutgifter; vägrar han eller hon sig därtill, då skall en sådan sändas till vårt slott och fästning, eller dit annat publikt arbete är, som i § förmåler om de bräckliga.

Vennerhögssbonde från
1730-talet

Även under 1700 talet sökte lagstiftningen komma de fria arbetarna, inhysesjhjonen, till livs,} men, såsom Winroth intygar, utan att lyckas, liksom under föregående tidsskiften.

Men aldrig någonsin upphörde, säger han, den gamla klagan över inhysesshjon — och i besvär och riksdagsbeslut från 1600-talets senare hälvt äro de ofta omklagade, ehuru ingenting hjälpte. De tid efter annan mot dem skärpta ansvarsbestämmelserna samt regeringens oupphörliga påminnelser om deras tillämpning visa tillräckligt, hur vanmäktiga de mot nämnda klass vidtagna åtgärderna i själva verket voro. Men trakasserierna och grymheterna mot dem voro fruktansvärda. Det berättas, att de arma uslingar, som ville behålla sin frihet, jagades som vilda djur i skogarna — för att de icke ville tjäna. Sedan riksråd och riksdag medgävo husbönderna att upptaga inhysesshjon i tjänsten

med våld, blevo förhållandena olidliga, men med en seghet, som är enastående i den svenska arbetarklassens historia, höllo de likväl ut. Inte ens våldet kunde betvinga deras frihetsbehov.

Nästa punkt är egentligen endast en påbyggnad på samma bestämmelse från 1686:

Till det tredje. På det ingen husbonde till andras förlång må städja sig flera lego- och tjänstehjon, än han nödvändigt till sitt åkerbruks drivande tarvar och nödiga haver; Ty vele vi härmed stadga och förordna, huru mycket manskap på ett helt, halt och fjärdedels eller mindre hemman hädanefter skall bestås, utom vallhjonene, som till valigång brukas, nämligen på ett helt hemman eller mantal, som bebos allenast av en bonde, efterlåtes allrahögst att städja och jämte sig hålla tvenne drängar och en halvvuxen, samt tvenne fullvuxna och en halvvuxen piga; blivandes den för halvvuxen ansedd, som haver nått sina 15 år, intill dess den fyllt sina 21 år. Bebos hemmanet av tvenne bönder, njute då vardera en halv vuxen dräng och piga samt en halvvuxen piga. Äro därå trenne bönder, bestås var en halv vuxen dräng och piga. Men så framt någon av åboarna är så gammal, att han icke själv mäktar arbeta, då njute han i stället för halvvuxen en halv vuxen dräng. Sitta fyra åboar på ett helt hemman, bestås på lika sätt, som förbemält är, vardera en halv vuxen dräng samt tvenne pigor. Uppå ett halvt eller tre åttondels hemman, som av en bonde hävdas, bestås en hel och en halv vuxen dräng, samt en eller högst två pigor; bebos halva hemmanet av tvenne bönder, bestås dem lika såsom där fyra sitta på ett helt hemman; och vid ett fjärdedels eller mindre hemman, där bonden själv är arbetsför, en halv vuxen dräng och två pigor; men är husbonden sjuk och bräcklig, får han en halv vuxen dräng i stället för den halv vuxne. Härunder dock intet förstående det lego- och tjänstefolk, som adeln eller stånd personer, vilka lantgods äga, städja, utom åkerbruket, till sina särskilda tjänster. Där någon av förbemälte hemmansåboar ägde några söner och döttrar av den ålder och år, som sagt är, haver han att nyttja dem till sin tjänst, och njute då icke tillstånd att där- utan städja flera, enär barnen kunna uppfylla det bestämda antalet av tjänstehjonene. Gör någon häremot plikte t o dal. silvermynt till treskiftes, konungen, häradet och angivaren, och vare överlopps-tjänstehjonet pliktigt att träda uti angivarens tjänst. Vad här ovan till om antalet av tjänstehjonene stadgat är, bör om skärgårdarna och bergslagen ej förstås, utan som uti några bergslager genom k. förordningar tillåtet är, hemman till 8 à 16 delar få klyva för bergsverkens understödjande skall med kolningar och körslor, så låt var bonde, som således

fullsuten är, på ett åttondels eller sextondels hemman försvara jämte sig: en fullvuxen dräng, som han själv åstundar och den mäktar underhålla: ej heller bör detta lämnas till de orter, vare sig utskrivningar ännu ske, därest det efter vanligheten och förra förordningar förbliva måste. Skulle ock något hemman vara av särdeles storlek, att det med berörda antal av tjänstehjon ej kan brukas, så böra vederbörande skaffa sig, uppå häradsrättens undersökning och bevis landshövdingens speciella tillstånd till att få hava mera tjänstefolk än eljest i denna § tillåtet är, som landshövdingen haver allmogem utan uppehåll och deras besvär att meddela.

Skånsk bonddräkt, (a), som går tillbaka till äldre militär uniform (b)

Ett synnerligen osmakligt angivaresystem florerade och missbrukades under detta för arbetarklassen särskilt ogynnsamma tidevarv, med] sina obilliga krav och stränga bestämmelser — och det tillämpades även här. Därigenom stördes samsyn mellan grannarna högst väsentligt, då avundsjukan alltid varit ett av svenska allmogens mest prövande lyten, och fiendskapen mellan husbonden och den i tvångstjänsten bringade, föranledde icke sällan övervåld och dråp. 1723 års legostadga gav, kan man säga, det definitivt

ordnade tjänstetvånget sitt starkaste uttryck, och den av 1739, till vilken vi komma längre fram i detta kapitel, utformade ännu närmare, så att kulmen nåddes den med 1636 års legostadga — och även i ovan anförda tredje punkt upptagna — införda begränsningen i husbonderättens övertagande. Därför skola vi närmare behandla detta ämne på vederbörlig plats.

Till det fjärde. Ehuru väl att på flera år antaga och ständig bliva i sin tjänst, så skall dock vid ombyten, som ske, rätta legostämmodid hädanefter över allt vårt rike, i städer och på landet, vara i från mikaelis till mikaelis tid året igenom. När tjänstehjonet då utur den förra tjänsten går, skall det strax träda uti den nya och ingalunda längre än som högst sju dagar efter mikaelis därmed fördröja och då med sig hava sina kläder och kista; försummar legohjonet uti att inom ovannämnda tid gå i tjänsten, have husbonden, sedan han intygat med legohjonets förra hushondes orlovssedel eller vittnens attest, som i följande § förmåes, att det hos honom låtit sig stå 'ja, makt och frihet, med häradsfogdens, läns- eller fjärdingsmans å landet och magistraten i städerna tillhjälp att hämta det till sig; men vill han det ej behålla, böte då legohjonet ett års lön, husbondens ensak, eller plikte med spö eller risslitande och återgive städjepenningen. Uppkommer någon tvist inför rätta, hos vilken något legohjon bör i tjänst förbliva eller komma, så tillåtes väl däruti som i andra mål under högre rätt mot underrättens utslag att vädja. Men domen skall icke dess mindre fullgöras i så måtto, att tjänstehjonet skall i tjänsten gå, om det därtill igenom domen är skyldigt förklarat, på det att dem igenom vidare rättegång och tidsens utdragande ej må bliva fåfång. Skulle underrättens dom vara ändrad, bör den som vinner allt skadestånd dubbelt njuta. Eftersätter tjänstehjonet att inom åtta dagar efter stämmodag taga sin kista och kläder till sig, så skall det plikta ett halft års lön, husbondens ensak, och den, som kistan och sakerna hyst, böte tio dal. silvermynt.

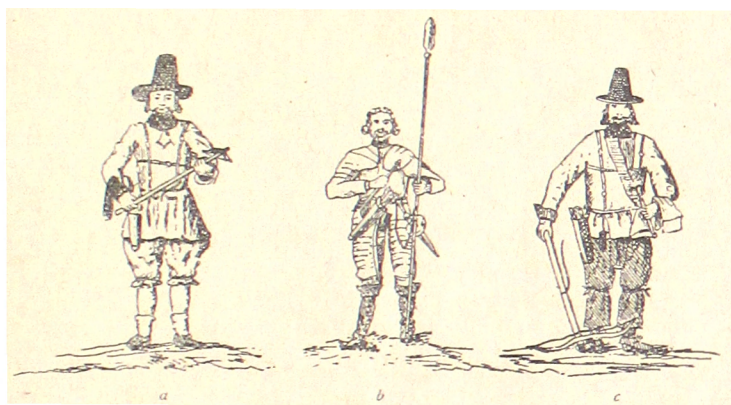
Till det femte. Hädanefter skall uppsägelsetiden över allt vårt rike, så i städerna som på landet, vara Larmässodag, som är den 10 aug, då, men icke förr, allt lego- och tjänstefolk, innan solens nedgång, skall med två vittnen sina tjänster uppsäga, där de skulle vilja ömsa tjänst. Likaledes ock husbonden strax giva lego- och tjänstehjonet antingen en orlovssedel av innehåll, att tjänstehjonet sin tjänst uppsagt och frihet äger annan tjänst söka eller jaord uti vittnens närvaro, att städja sig varest det behagar, då lego- och tjänste-

hjonet sedan have tid och rådrum till solens nedgång Korsmässodagen, som är den 14 september, att höra sig om tjänst, och husbonde om legfolk samt emellertid giva och taga städsel. Vill ock husbonden uppsäga sitt tjänstehjon göre det då samma dag uppå behörigt sätt, som förut stadgat är. Skolandes lego- och tjänstehjonet hos den husbonde och matmoder det sig städer uppvisa och kvarlämna sin orlovssedel eller vittnesattest. Där någon anno ledes giver eller tager någon städsel, vare ogillt, och plikte den, som statt, tjugu daler silvermynt till treskiftes och legohjonet tio daler silvermynt eller med kroppen, och vare dessutom förpliktad att tjäna angivaren, om han samma tjänstehjon behöver eller hos den förra husbonden kvarbliva; vill ingendera samma tjänstehjon hava, skall det träda uti tjänst hos den, som böterna utlägga vill. Men ej må den, som uti olaga tid statt, tjänstehjonet få behålla. Nekar husbonde eller matmoder orlovssedel eller jaord utan skälighet orsak plikte tio daler till treskiftes och legohjonet städje sig vart det lyster efter medhavande vittnes attest och utsago. Vore varken husbonde eller matmoder tillstades, eller sig den dagen undanhöllo, vare ändå uppsägelsen lika gilld, enär den med gode män i husfolkets närvaro sker. Skulle lego- och tjänstehjonet förenämnda dag vara borta uti sin husbondes ärenden, så have det tillstånd, att låta gode män uti sin frånvaro giva uppsägelsen tillkänna eller ock göra det själv inom ett dygn, sedan det hemkommit på sätt som förbemäلت är. Tiga bägge och inom förbemäلتa tid varandra icke uppsäga, bliva lego- och tjänstefolket i tjänsten och husbonde vare därmed nöjder.

Legostämman, det vill säga avtalstiden, har, såsom redan framgick av meddelanden i föregående del, urgammal hävd, men man känner likväl icke med bestämdhet, om den i Norden ursprungligen varit ettårig eller halvårig. Det troliga är, att halvårsstämman varit den första, helst som våra svenska Landskapslagar omtala både sommar- och vinterstämma. "I fråga om tjänst vid gårdsbruket — det slags tjänst den allmänna lagen närmast avsåg — var halvårsstämman från husböndernas synpunkt mera fördelaktig", säger Winroth. "Så länge hon bestod, ägde bonden tillfälle att, alltefter som han med de växlande årstiderna behövde större eller mindre arbetshjälp, öka eller minska antalet av sina legohjon". Helårstjänst omtalas först i gårdsrätterna, för vilka förut

redogjorts, och därifrån spriddes bruket även till andra områden. Det torde ha tillgått så, att adeln först utsträckt helårstjänsten till gårdstjänarna, och därefter följde snart bönderna, som under de stigande anspråken på högre löner funno den längre avtalstiden fördelaktig. Halvårsstämman — då påsk och mikelsmässan voro flyttningstider — ansågs därför fördelaktigare av tjänarna.

På grund av att legohjonen i äldre tider hade ett visst övertag över husbönderna, därför att antalet var inskränkt och alla ville vara fria, bibehölls halvårsstämman i allmänhet ända in i sjuttonde

Morakarlar från början av 1700-talet

århundradet. Först vid utfärdandet av 1723 års legostadga och införande av näst förestående båda punkter, kan man säga att tiden var mogen — att tjänarna voro nog förslavade — för helårsstämmans genomförande, men även då utverkade sig vissa orter, såsom Västernorrlands städer 1723, befrielse därifrån. Därefter har dock den allmänna legostämman omfattat ett år, Stockholm undantagen, som 1732 fick sin aprilflyttning.

Några ord böra även sägas om flyttningstiden. De ursprungliga bestämmelserna därför torde ha varit, vad Landskapslagarna innehålla, ehuru dessas halvårsstämmor icke sammanfalla med varandra. Svealagarnas började något senare på året, troligen bero-

ende på de klimatiska förhållandena, än götalogarnas. Även då för tiden vidtog säkerligen arbetet ute på fältet senare i de nordliga landskapen än i de provinser, som voro mera sydligt belägna, och framför allt slutade det därstädes senare. Då det naturligtvis var av största betydelse, att arbetsstyrkan, så länge skörden pågick, varken förminskades eller ombyttes, så sköts sommarstämman i de förra landskapen tillbaka — och därefter inrättades den mindre viktiga vinterstämman. De enligt götalogarna brukliga flyttningsdagarna torde i själva verket vara de äldsta, påsk- och mikelsmässan, och det är också de, vilka bäst behölo sig. Särskilt gäller detta om den senare. Till denna dag sattes också helårsstämmans ingång. Men man tvistade ständigt om tiden för legohjonens tjänsteombyte, förslag framlades i oändlighet och striderna voro ytterst skarpa. Redan vid tillkomsten av 1723 års legostadga och vid utarbetandet av 1734 års lag var lämpligheten av den brukliga helårsstämman satt ifråga, och därefter blevo de under detta och påföljande århundrade infallande riksdagar utmärkta genom ständiga motioner rörande legostämmans avskaffande — såsom vi skola få se längre fram.

Till det sjätte. Sedan lego- och tjänstefolket sig uti rättan tid i tjänsten infunnit, skola de sig gudiruktiga, trogna, flitiga och hörsamma förhålla, intet undandragande sig allt det arbete och sysslor, som husbonden och matmodern dem befalla att förrätta; visar sig någon därutinnan försumlig, tresk, motvillig och argstinter, rättas med goda och förmanas allvarliger. Men där sådant intet hjälpa vill, hålles då därtill med tillbörlig och skäligenaga eller anlitas vederbörande domare, som vid sakens befunna beskaffenhet skall döma en sådan till kroppsplikt eller fängelse, spö eller ris. Uppsätter sig någon mot sin herre och husbonde eller matmoder och någon av dem slår, straffas då med nio gattlopp eller en månads fängelse till vatten och bröd. Den som faller okvädingsord mot sin husbonde, plikte med fyradubbla böter emot det, som lagen eljest därom innehåller. Men den, som med andra vanvördiga ord, åthävor eller hotelser uppsätter sig emot sin husbonde eller matmoder, straffas med fängelse på en viss tid eller spö och risslitande efter sakens omständigheter och göre densamma husbonden eller matmodern avbön.

Slår någon den, som i dess herres och husbondes eller matmoders ställe står, böte fyradubb'a böter. Fäller någon okvädingsord emot den, som således i dess herres och husbondes eller matmoders ställe står, böte tredubbla böter. Men den, som med andra oanständiga ord och åthävor sig uppsätter emot den, som i herrens och husbondens eller matmoders ställe satt är, plikte med fängelse efter sakens beskaffenhet; orkar den, som å ovanförmälda sätt till penningar dömd är, icke botum, plikte med kroppen. I övrigt förhålles efter 1697 års därom utgånga förordning. Vilken husbonde, som låter ett ohörsamt och arg-int tjänstehjon utur sin tjänst innan rätta stämmodag, utan att angiva den hos domaren eller närmaste kronobetjante, densamme plikte tjugu dal. silvermynt till treskiftes.

Där något tjänste- eller arbetshjon under sin varande tjänstetid, understår sig uti logar, lador, foder- och slöjdehus eller annorstädes, varest lätteligen kan tändas, att röka tobak, gå med bart ljus utan lykta, eller eljest vårdslöst hantera elden, sitte då därpå i stocken en eller två sönd'gar efter sockenmännens gottfinnande i sockenstugan å landet och efter magistratens eller kämnarsrättens prövande i städerna; men andra gången straffas med fängelse, eller spö och risslitande efter domarens omprövande; timar därav eldsvåda och skada, som den brottslige ej förmår ersätta, plikte med fängelse i Marstrand eller annat korporalt straff, efter omständigheterna. Och såsom ingen husbonde skall hava makt att vråka sitt lego och tjänstefolk utur sin tjänst med mindre han därtill skyldig orsak haver, utan i annor händelse, där han det gör, give legohjonet det fulla lön och riktiga avskedspass. Så må ej heller något lego- eller tjänstefolk utur sin lagstadda tjänst gå före stämmodag. Gör det någon, och husbonde ej vill taga det åter uti sin tjänst, då give tjänstehjonet tillbaka fästepenningen och årslönen efter taxan eller plikte med kroppen. Är det lockat och tubbat, böte tio dal. silvermynt till treskiftes, och den, som bevises låtit detsamma locka eller tubba, tjugu dal. silvermynt; menden, som sig till ett slikt tubbande låtit bruka, tio dal. silvermynt, allt till treskiftes, och i brist av botum straffas med kroppen.

Låter något legohjon värva sig i kronans krigstjänst uti fredliga tider, bör det icke desto mindre till nästa stämmodag bliva uti dess tjänst, och det av vederbörande därtill hållas. Ej må någon för giftermåls skull ur sin tjänst gå, utan blive däruti till dess att stämmodag och ackord ute och ändat är, eller skaf'e sådant tjänstehjon i sitt ställe, varmed husbondefolket kan vara förnöjt. Eftersätter någon av vådslöshet och försummelse att förfärdiga sitt slöjde, som honom, efter varje ords beskaffenhet åligger, köpe husbonden

sådant annorstädes och korte det av drängens lön. Likaledes förfares, om tjänstehjonet uti sin tjänst fördärvar och vårdslöst förfar något av det, som det under händer haver. Beträdes något tjänste- eller legohjon med otrohet på ett eller annat sätt, inom eller utom huset, detsamma straffas såsom för hustjuvnad. Bliver ock något lego- och tjänstehjon under sin tjänstetid sjukt och sängliggande, att med dess sjukdom något på tiden utgår, och tjänstehjonet emellertid inte skaffar något uti sitt ställe, som husbonden kan vara nöjder med, så njuter väl legohjonet behörig skötsel och omvårdnad hos husbonden, så framt det ej haver släkt och anhöriga, som det sig antaga vilja, men för det arbete, som i så måtto eftersättes, såväl som vad i läkare och läkedom, kostas, må å lön deras bliva avräknat, med mindre kostnaden, i anseende till tjänstehjonets trohet och välförhållande vill honom sådant eftergiva.

Egentligen talar ovanstående ganska tydligt utan några vidfogade förklaringar eller kommentarier, och rättshistorici, som sysslat med tjänstehjonsförhållandet, ha därför också i allmänhet helt flyktigt överhalkat ämnet. Men från legohjonets synpunkt var det ingalunda likgiltigt, hurudan behandlingen blev; och husbönderna å sin sida ville ej heller mista det övertag, som lagstiftaren givit dem med dessa bestämmelser, ehuru kroppsstraffet, som alltför ofta tillgreps, åstadkom brott och förvecklingar, bitterhet och hat mellan besutna och obesutna. Det gick så långt mångenstädes, att herrarna icke vågade gå utom dörrarna ensamma eller utan bevapning efter mörkrets inbrott, därför att tjänare eller inhyses arbetare, och för resten även bönder, traktade efter deras liv för undergången misshandel eller andra oförrätter. Gårdsrätten avskaffades definitivt 1723, men dess blodiga vålnad kvarlevde fortfarande i Husagans skepnad, mångenstädes lika frodig och skrämmande som i uråldriga tider. "Kistan", där tredskande legohjon, torpare och bönder späktes med svält, fanns ännu i behåll på åtskilliga platser, och trähästen tillgreps även vid förefallande behov.

Till det sjunde. Så snart legohjon stätt sig uti annor tjänst, skall det vara skyldigt inom 3 dygn uti vittnens närvaro sådant sin husbonde berätta och veta låta, hos vilken han eller hon tagit fästepenningen; försummas det, plikte tre dal. silvermynt, husbondens ensak. Vore någon så oskäligen, att han antingen själv eller igenom andra, förrän uppsägelseterminen infaller, förhörde och beskickade annans tjänstehjon, om det vore sinnat bliva uti tjänsten kvar och varest det ärnade sig att städja, eller ock eljest på varjehanda sätt med detsamma sig i ackord inlåter, den skall plikta tjugu daler silvermynt till treskiftes, eller i brist av penningar med kroppen, och den, som sig till slikt

En jultiggervandring i Ringsjö, Rättviks finnmark

underhandlande bruka låter, tio dal. silvermynt, såsom och därjämte. såväl som tjänstehjonet, där det låter sig på sådant sätt förleda, utan att strax därom giva sin husbonde tillkänna, sitte en söndag uti stocken; skolandes tjänstehjonet dessutom tjäna det året kvar hos sin husbonde. Men giver tjänstehjonet sådant tillkänna, vare saklöst. Och på det allt underslev med tubbande och lockande måtte förekommas och bliva uppenbart, så skall det avträdande tjänstehjonet vara skyldigt, vid påfordran uppå sådana omständigheter, som kunna avses för ett halvt bevis, att för domaren edligen betyga, det honom eller henne och den tillståndande husbonden emellan före rätta uppsägnings-tiden intet någon beskickning och överenskommande varit, ej heller, att de om mera uti städja och lön, mantals- och kontributionsavgift eller andra för-

måner, antingen uti persedlar eller penningar, ackorderat, givit och undfått, än taxan och ordningen för den orten innehåller. Brister han åt eden, vare då förfälden till det straff, som ovan förmålt är i denna §. Nekar den, som tjänstehjonet angiver hava tubbat sig; stånde till domarens omprövande, huru den antingen med ed eller andra laga skäl sådant ifrån sig leda må, vilket om han ej göra gitter, straffas, som förut sagt är.

Till det åttonde. När lego- och tjänstehjon sitt år ärligen och väl uttjant, skall husbonden giva det sitt riktiga avskedspass, uti vilket bevittnas om dess tro- och flitighet samt vad tjänst och arbete det förrättat. Bliver sådant av uppsåt och utan laga skäl nekat, betale då husbonden tjänstehjonet femton dal. silvermynt. Meddelar ock någon husbonde dess tjänstehjon, som illa eller otroget har tjänt, ett gott avskedspass, plikte femton dal. silvermynt.

Till det nionde. Där en husbonde och matmoder upptager fattigmans barn och det uppföder, håller någon sin dräng till att lära några vetenskaper och slöjder eller ock utbyter någon utur krigstjänsten, då må en så an icke avträda, förrän husbonden är skäligen förnöjder för sitt besvär och omkostnad eller domarens omprövande; och vare en sådan ändå skyldig hellre tjäna honom än andra, där han tjänst taga vill.

Såsom man kan iakttaga genom Grettis Saga, har det redan från äldsta tider varit ansett som en skamlig handling att befatta sig med andras legohjon, antingen i oträngt mål lämnats dem skydd mot deras husbönder, eller om någon tingat och mottagit deras tjänster för sig. En av anledningarna till att inhysesjhjonen voro så illa tålda, även bland den besutna allmogen, var desslikes, att tjänarna ofta, särskilt framför utsikten till eller efter undergångna bestraffningar, rymde till deras kojor i skogarna och delade deras levebröd. I allmänhet sökte husbönderna kvarhålla legohjonen så länge och på sådana grunder, att det tenderade livegenskapens gräns. Lagstiftaren röjde ej heller någon benägenhet att uppmuntra till tjänstebyten. Man höll för givet, att den enskilde i kaväl som samhället skulle förtjäna på stadga i dessa personliga rättsförhållanden. "Det är därför helt naturligt, säger Winroth, att man på lagstiftningens väg sökt avlägsna de orsaker,

vilka kunna alstra missbelåtenhet med ett redan bestående legohjonsförhållande". En husbonde tillerkändes alltid prioritetsrätt, och först sedan han tillkännagivit sin avsikt att icke begagna den samma, finge tredje man köpslå om tjänarens krafter. En dessförinnan med legohjonet avslutad överenskommelse var ett obehörigt ingrepp i den äldre husbondens rätt.

De äldsta lagarna, såsom redan framhålls i första delen, beteckna den nya legostämmans ingång såsom den tidpunkt, då avtal om nya tjänster skulle uppgöras. I ock för detta ändamål vilade, enligt Winroth, tjänstetvånget under de första sju dagarna i varje ny legostämma, och dessa sedermera s. k. "fri" eller med vedernamn "slinkdagar", utgöra den äldsta städjostämman. I allmänhet synes britten på legohjon varit ganska kännbar även i gamla tider. Därför voro sannolikt husbönderna redan vid legostämmans (friveckans) ingång måna om att antaga det antal tjänare, som de kunde tarva för närmaste tiden. Ifrågavarande sju dagar voro såväl i den ena som andra ligen den verkliga städjostämman. Även Grágás känner en dylik. I Sverige har den senare landsrätten alltjämt bibehållit dessa sju dagar. Ännu under Karl IX:s tid var deras första uppgift i så friskt minne, att Rosengrenska lagförslaget på tal om dem uttryckligen sade, att legohjonerna skulle have dem fria för "att see sig om tjenst igen".

Norges och Islands äldsta rättsböcker förklara uttryckligen, att en bevislig överenskommelse är tillräcklig för att förpikta kontrahenterna till avtalets efterlevnad. Grágás tillägger rättsförhållandet större varaktighet, om det föregås eller stadfästes med "handatak". En sådan formalitet brukades alltid i nyssnämnda båda länder vid legohjonsavtals ingående. Troligast är dock, framhåller Winroth bl. a., att ifrågavarande avtal bekräftats genom överlämnandet av en handpenning, götalagarnas "fästa". Svealagarna — de lagar, vilka i vår rättsutveckling rörande detta avtal införa en uttrycklig föreskrift om viss form — nämna åtminstone såsom

sådan ej handslag, utan husbondens utgivande och legohjonets mottagande av fästepenning — och denna form har sedan allt framgent bibehållit sig. Fästepenningens storlek utgick, som förut är omtalat, under Gustav I:s regering med $\frac{1}{20}$ av penninglönen, och under det sjuttonde århundradet, då legohjonsförhållandet blev föremål för en utförlig politilagstiftning från $\frac{1}{10}$ till en $\frac{1}{15}$ av hela lönen. I en provins har den gått upp ända till $\frac{1}{4}$ av penninglönen, att icke nämna de provinser, där tjänarens gottgörelse, med undantag av fästepenningen, helt och hållet utgick in natura. Vilka löne- och städsförmåner, som voro gällande — om man kommer ihåg att efterlevnaden aldrig hölls i helgd — under 1700-talet får man se av efterföljande taxor. Med 1805 års legostadga bortföll ifrågavarande bestämmelser om fästepenningen tillika med de motsvarande om lönen.

En utförlig redogörelse, förutom de torra paragraferna, över avtalet mellan husbönder och tjänare, skulle taga alltför vidlyftigt omfång, och därför måste här åtskilliga punkter förbigås, men vi vilja likväl, innan ämnet lämnas i detta sammanhang, nämna några ord om orlovssedeln och dess uppkomst, varav de äldsta bevisen påträffas i gårdsrätterna och de stadgar, som i övrigt röra herretjänsten. De namn, som intyget i fråga bär, visa att bruket antagits efter, utländskt, särskilt tyskt, mönster. Det heter med tekniska termer ursprungligen "pass" eller "passe bordh". Man har emellertid anledning betvivla, att ifrågavarande handling var en orlovssedel efter det senare föreställningssättet. Snarare ett avskedsbetyg enligt modärnare rättsbegrepp. För antagande av passebordets användning på sistnämnda sätt vittna åtskilliga omständigheter. Winroth anför bl. a., att förenämnda äldre intyg icke blott hade sina vanliga benämningar, utan stundom, särskilt i jämförelsevis senare förordningar, andra, såsom "bewijs" "avsked" och till och med "avskedz-Pass". Härtill kommer ytterligare, att dess förebild, den tyska "Dienstschein", alltifrån dess första före-

komst blivit, efter vedertagen sed brukad på det senare av här ovan beskrivna sätt. Som ovanstående tyska uttryck kom att nämnas i förbigående, kan även omtalas, att man ännu ute i den svenska landsorten, särskilt i Östergötland, kan få höra drängarna säga, sedan de tagit städsla på marknaden eller månadsmötet, att de "varit i sta'n och sålt skinnet".

Nu är det emellertid så, att av de intyg, som husbonden enligt svensk rätt skall utfärda om legohjonets person, har orlovssedeln, det i samband med uppsägningen utlämnade beviset om ledighet, blivit det huvudsakliga. Avskedsbetyget, vilket först vid legohjonets utträde ur tjänsten skulle tillställas detsamma, hade endast underordnad betydelse. Men denna rättsuppfattning framträdde med bestämdhet först med 1723 års legostadga i §§ 5 och 8 (vi sparade därför kommentarierna till den förra under ovanstående). Huru bruket varit förut i detta hänseende är däremot svårt att säga. Så mycket tyckes dock framgå av äldre stadgar, att den förutvarande husbonden icke före nämnda förordning varit skyldig att utgiva mera än ett intyg om tjänarens ledighet och person. Men då med 1723 års legostadga det forna intyget ersattes av tvenne särskilda bevis, orlovssedeln och avskedspasset, eller som det senare kallades, avskedsbetyget, så åtskildes även de tvenne beståndsdelar, som ingingo i förstberörda handling. Orlovssedeln betygade, enligt förordningen av 1723, tjänarens ledighet för nästa legoslämma. Avskedspasset rörde ensamt dess uppförande och duglighet. Senare förordningar rörande tjänstehjonsinstitutet ha emellertid fråntagit avskedsbetyget sin uppgift och påfört orlovssedeln, varför här icke närmare kan redogöras. Det är nog att tillägga, att 1723 års legostadga föreskrev att städsel, vid vilken orlovssedel eller ett honom ersättande intyg icke blivit uppvisat eller kvarlämnat hos den, som legde tjänarens arbete, ovillkorligen skulle vara "ogild". Ett avtal ingånget på orätt tid, skulle alltså, enligt denna stadga, ej allenast vara ogiltigt i ock för sig, utan

även medföra, att husbonde, som sålunda brutit, icke under några förhållanden skulle få behålla det tjänstehjon, som han städslat.

Nu måste vi emellertid övergå:

Till det tionde. Med lego- och tjänstefolks fästepenning och lön, huru stor den skall vara, förbliver hädanefter alldeles, såsom den här hos oss för varje hövdingadöme stadgade taxa och förordning innehåller, och där någon understode sig under varjehanda pretext mera att fordra eller giva, vare förfallen till straff, som den 7 § förmäler. På det ock tjänstehjonen så mycket bättre måga med deras lön kunna utkomma, skall dem alldeles vara föröjudet annan klädedräkt att bruka, än den, som uti förordningarna tillåtelig och med deras stånd, samt varje landsorts därtill övliga bruk och sedvana enligt är. Skulle någon vara av den förmögenhet, att den sig bättre klädedräkt förskaffa kunde, bör den det dock ej göra, på det att andras legohjon ej må därav till någon yppighet retas; lego- och tjänstehjon skola ock vara förnöjda med den skäliga och nödortfiga kost och underhåll, som husbonden efter ortens beskaffenhet kan åstadkomma. Skulle något tjänstehjon oskäligen rata husbondens kost eller ock-på varjehanda otillbörligt sätt förklara och illa uttyda husbonde eller matmoder att därigenom avskräcka tjänstefolk ifrån deras tjänst plikte då densamma tio dal. silvermynt och göra offer tillig avbön. Vilket tjänstehjon som fordrar eller husbonde som lovar någon åker, äng eller svedjeland, tack- eller stångjärn, item att hålla öl, tobaks- och bränvinsförsäljning, bredvid eller i avräkning på deras lön emot taxan, som en part på länshöfden här till icke utan landets stora skada och förlärv, så ock annor olägenhet gjort hava, eller ock låter tjänstefolket få, jämte sin lön, bruka pottaske- och tjärbränneri eller halvнадssäd och annan dylik näring idka och sådant bevisas, plikte husbonden och tjänstehjonet vardera tjugofem dal. silvermynt, eller i brist av penningar, med fängelse, gatlopp eller risslitande vid nästa ting; därjämte skall säden eller årsväxten, som således efter detta olovliga utsäde bärgad bliver, vare sig råg, korn, havre, hampa, lin eller annat, som utsås kan, efter mätismannaordom uti kontanta penningar betalas och sedan delas hälften till angivaren och det övriga till socknens fattiga, och det utan atskillnad på kronoskatte eller frälsejord.

Till det elfte. Eftersom dagakarlar och arbetshjon icke mindre än tjänstefolket oskäligen påökt och förhöjt sin betalning, till lantmannens och sädernas största skada och förlärv; ty skall härmed på det sträng- och allvarligaste vara förbjudet, det ingen dagsarbetare eller dylik mansperson skall understå

sig för dagsarbete. räknat från klockan 4 om morgonen till kl. 9 om aftonen, att till det högsta, men väl efter överenskommande mindre, utom husmanskost tre gånger om dagen, fordra uti dagspenning mer än ett halvt öre silvermynt emot var dal. silvermynt, som dräng eller piga till lön uti provinsen och länet anslaget är efter taxan, ej heller husbonden fräja att giva, antingen uti kontant eller persedlar, så framt de ej vardera vilja plikta tio dal. silvermynt till treskiftes; dock undan'agandes hantverkare och dalkarlar, vilka under denna punkten ej begripas. Njuter dagakarlen ingen kost, have han då dubbelt emot vad honom tillagt är att undfå. På lika sätt skola dagakarlarna i städerna betalas efter proportion av lönen, som tjänstefolket darsammastädes bestås.

I ovanstående båda punkter, om man bortser från tvångstjänsten, inneslutas legohjonens och inhysesfolkets värsta olägenheter: rätten till frälsfrihet underkännes och arbets förtjänstmöjligheter kringskäras. Man vet ju visserligen, att ifrågavarande föreskrifter aldrig efterföljdes, men säkert är, att förordningarna, som tillkommit efter besvärsandraganden vid riksdagarna, såväl av frälse som ofrälse stånden, avsågo att motarbeta eller kväva frigörelseansträngningar hos de lägsta befolkningslagren, om än ännu efter blygsamma former — och dit måste givetvis i främsta rummet räknas försöken att för arbetet erhålla en skälig betalning.

Men ifrågavarande rättmätiga anspråk lågo icke inom husböndernas och statens rättsbegrepp, och för att motarbeta kraven på högre betalning och för att hålla allmogen inom sitt ständs gränsmärken bestämdes, att ingen fick kläda sig annorlunda än som förordningarna stadgade och med deras klass och ortens sedvana var enligt. Man kan exempelvis härtill anföra, att i en förordning av 1720 bestämdes, att det för "tjänste- samt annat gement och löst folk i städerna och på landet" var förbjudet att använda silke, sidentyg, sidenbaster, halvsiden, hollandslärfter, nättelduk, flor, kloster- och wahrenörfterlärfter, undantagandes kattun, "dock allenast till mössor, halsdukar och förkläden, vid plikt av åtta dagars fängelse på vatten och bröd för den, som

1723 års lönetaxa för Stockholm (Titelsida)

häremot bryter". En annan förordning av 1727 har visserligen till ändamål att främja den inhemska industrien, men riktar likväl udden uteslutande mot de ringare i samhället — och därför utgör ett slags klasslagstiftning på området så god som någon. Det bestämmes nämligen, att ryttares, dragoners, soldaters och båtsmans-hustrur samt tjänstepigor, "till tröjväveriernas uppkomst, icke må understå sig att efter tvenne års förlopp ifrån denna förordnings dato, betjäna sig av andra tröjor än dem, som här i riket av ull eller regarn stickade äro".

Nu var det emellertid icke dessa, för allmogens vidkommande synnerligen betydelselösa förordningar, som åstadkommo den största olägenheten, utan hela högen av legostadgan åtföljande taxor, som avsågo att bilda en oöverstiglig mur mot arbetar-klassens krav på bättre lönevillkor: "eftersöm dagakarlär och arbetshjon icke mindre än tjänstefolket oskäligen påökt och förhöjt sin betalning, till lantmännens och städernas största skada och fördärv", som det snusfornuftigt heter i stadgan. Härvidlag kunde man emellertid icke till efterlevnad utfärda en taxa för hela riket, inberäknat Finland, utan måste ge varje län rättighet att upprätta bestämmelserna, vilka sedermera stadfästes av konungen. De 1723 ars legostadga närslutna voro av följande huvudsakliga innehåll:

Stockholms stad.

En kokerska i lön 60 dal. k:mt, en sämre dito 40, en huspiga 40, en amma, som har eget barn, 80, en d:o utan barn 50, en lakej, som av sin herre och husbonde får kläder, som han är skyldig bära 2 år, innan han får behålla dem, njuter till linkläder, skor och strumpor 60, en annan dräng och sämre kusk, utom berörda kläder, 40, och en dräng, som håller sig själv kläder 70 d. k.

Stockholms län, utom Södertörn

En fullvuxen dräng, som kan göra fullt arbete och slöjda, i årlig lön 50 dal. k:mt, tre par skor, två st. skjortor, två marker ull och i städsel 1 dal. 28 öre.

En fullvuxen piga, som kan göra aina sysslor efter ortens beskaffenhet, i årlig lön 24 dal. k:mt, tre par skor, två marker ull och 1 d. 28 öre k:mt i

städsel. En sämre piga 18 d. k:mt i lön och 1 d. 16 k:mt i städsel, tre par skor och två marker ull. "Alla i detta län, utom Södertörn belägna städer", heter det till sist, "nämligen Sigtuna, Norrtelje, Öregrund, Östhammar och Vaxholm, komma ävenväl att rätta sig efter föregående taxa".

Uppsala län.

En fullvuxen dräng, som kan göra sina sysslor efter ortens beskaffenhet, 30 d. k:mt i lön och 20 öre s:mt i städsel, 1 vadmalsklänning, 4 par skor, 1 par nya ullstrumpor, 1 par d:o vidstickade, 1 par handskar, 1 par ullvantar och 2 st. skjortor, en grov och en finare.

En sämre dräng 24 d. k:mt i lön och 20 öre s:mt i städsel, rock och byxor av vadmal, 4 par skor, 1 par ullstrumpor, 1 par d:o vidstickade, 1 par handskar, 1 par ullvantar, 2 st. skjortor, en fin och en grövre.

En fullvuxen piga, som kan etc., 21 d. k:mt i lön och 1 d. 16 öre k:mt i städsel, 3 par skor och 2 marker ull.

En sämre piga 15 d. k:mt i lön och 1 d. 16 öre k:mt i städsel, 3 par skor och 2 marker ull.

Södermanlands med Gripsholms och Eskilstuna län.

En fullgod dräng 12 d. s:mt i lön och 20 öre s:mt i städsel, samt 4 par skor. En sämre dräng 10 d. s:mt i lön och 20 öre s:mt i städsel jämte 4 par skor. En fullvuxen piga 7 d. s:mt i lön och 16 öre s:mt i städsel samt 4 par skor. En sämre d:o 5 d. s:mt i lön och 16 öre s:mt i städsel jämte 4 par skor.

Östergötlands och Vadstena län.

En fullvuxen dräng lönades med 36 d. k:mt och gavs 3 d. dito i städsel, 4 par skor och 2 par strumpor. En halv vuxen d:o 30 d. k:mt i lön och 1 d. 28 öre d:o i städsel, 4 par skor och 2 par strumpor.

En fullvuxen piga, som kan göra sina sysslor efter ortens beskaffenhet, 21 d. k:mt i lön och 1 d. 28 öre k:mt i städsel, 4 par skor och 1 mark ull till strumpor. En sämre piga lönades med 15 d. k:mt och gavs 1 d. 28 öre k:mt i städsel, 4 par skor och en mark ull till strumpor.

"Efter föregående taxa", upplyses vidare, "giva städerna i detta län lika med landet, dock tages i akt, att när i städerna tjänstehjonet får av de s. k. tyska skor bör ett par sådana räknas mot 2:ne par svenska".

Jönköpings län.

En fullvuxen dräng, som kan göra sina sysslor efter ortens beskaffenhet, 10 d. s:mt i lön och 20 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor.

En sämre dräng i lön 7 d. s:mt och i städsel 16 öre s:mt, 4 par skor och 1 par strumpor.

En fullvuxen piga 7 d. s:mt i lön och 16 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre piga 6 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor. Städerna lika.

Kronobergs län.

En fullvuxen dräng 10 d. s:mt i lön och 20 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre dräng 8 d. s:mt i lön och 16 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor.

En fullvuxen piga 7 d. s:mt i lön och 16 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre dito lön 5 d. s:mt och 16 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor.

Växiö stad.

En fullvuxen dräng 12 d. s:mt i lön, 1 d. s:mt städsel och 4 par skor. En sämre dito 9 d. s:mt i lön, 24 öre s:mt i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen piga 8 d. s:mt i lön, 20 öre s:mt i städsel och 4 par skor. En sämre dito 6 d. s:mt i lön, 16 öre s:mt i städsel och 4 par skor.

Kalmar län.

Tjüsts, Aspelands, Seveds och Tunälans härader.

En fullvuxen dräng i lön 9 d. s:mt, 20 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre dräng i lön 7 d. s:mt, 16 öre s:mt i städsel, 4 par skor och 1 par strumpor.

En fullvuxen piga i lön 6 d. s:mt, städsel 20 öre s:mt, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre dito i lön 5 d. s:mt, städsel 16 öre s:mt, 4 par skor och 1 par strumpor.

Norra Möre, Stranda, Handbörds och Södra Möre härader.

En fullvuxen dräng i lön 11 d. s:mt, i städsel 20 öre, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre dräng skulle lönas med 8 d. s:mt, i städsel 16 öre, 4 par skor och 1 par strumpor.

En fullvuxen pigas lön var 7 d. s:mt, städseln 20 öre, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre piga lön 6 d. s:mt, städsel 16 öre, 4 par skor och 1 par strumpor.

Öland.

En fullvuxen dräng i lön 10 d. s:mt, städsel 20 öre, 4 par skor och 1 par strumpor. En sämre dräng i lön 8 d. s:mt, 20 öre i städsel, 4 par skor och 2 par strumpor.

TAXA för Stockholms Stad
huru Tjenstefolket der kommer
at aflönas.

	Kepparmt
En Kokerska i lön	= 60 Dal.
En sänre Kokerska	= 40 Dal.
En Huspiga	= 40 Dal.
En Amma som har egitt barn	80 Dal.
En dito utan barn	= 50 Dal.
En Laquai eller Kutsf / som af sin Herre eller Husbonde får kläder / dem han skal wara skyldig at bä- ra 2. år / innan han dem kan få	

få behålla/ niuter til Vinkläder/
 Skor och Strumpor 60 Dal.
 En annan Dräng och samre kuff /
 utom beörde kläder 40 Dal.
 En Dräng som håller sig sielf klä-
 der. 70 Dal.

FRIEDRICH

En fullvuxen piga skulle lönas med 7 d. s:mt, städsel 20 öre, 4 par skor och 2 par strumpor. En sämre dito i lön 6 d. s:mt, städsel 16 öre, 4 par skor och 2 par strumpor.

Städerna i detta län eller hövdingedöme.

En fullvuxen dräng i lön 12 d. s:mt och städsel 20 öre. En sämre dito lön 9 d. s:mt, städsel 16 öre. En fullvuxen piga i lön 9 d. s:mt och städsel 20 öre. En sämre dito i lön 7 d. s:mt och städsel 16 öre.

Gottlands län.

En fullvuxen dräng 12 d. s:mt, städsel 20 öre och 2 par skor. En sämre dito i lön 8 d. s:mt, städsel 20 öre och 2 par skor.

En fullvuxen piga i lön 8 d. s:mt, städsel 16 öre och 2 par skor. En sämre dito 6 d. s:mt, städsel 12 öre och 2 par skor.

Blekinge län.

En fullvuxen dräng 15 d. s:mt och städsel 20 öre. En sämre dito 10 d. s:mt och städsel 16 öre.

En fullvuxen piga 8 d. s:mt och städsel 16 öre. En sämre dito 5 d. s:mt och städsel 12 öre.

Kristianstads län.

En fullvuxen dräng i städsel 20 öre s:mt, i årligt utsäde: 2 skäppor råg, 3 skäppor korn, 2 tunnor havre. I kläder: 1 vadmalsströja och byxor, 2 skjortor, 1 par strumpor, 1 par vantar, 2 par skor eller 1 par stövlar. En sämre dräng i årligt utsäde: 1 skäppa råg, 2 skäppor korn, 1 tunna havre. I kläder: 1 vadmalsströja, 2 skjortor, 1 par strumpor, 1 par vantar, 2 par skor eller ett par stövlar.

En fullvuxen piga i lön 9 d. s:mt och 12 öre i städsel. En sämre 7 d. s:mt i lön och 8 öre i städsel.

På s'ällen i Villands och Gårds härader.

En fullvuxen dräng i städsel 20 öre s:mt. I årligt utsäde: 2 skäppor råg, 2 skäppor korn. I kläder: 1 vadmalsströja, 1 par byxor, 2 skjortor, 1 par strumpor, 1 par vantar och 1 par skor. En sämre dräng i städsel 16 öre s:mt. I årligt utsäde: 2 skäppor korn. I kläder: 1 vadmalsströja, 1 par byxor, 2 skjortor, 1 par strumpor, 1 par vantar och ett par skor eller i stället för dessa persedlar 8 d. s:mt.

Skogbygden i berörda län.

En fullvuxen dräng i lön 15 d. s:mt och 20 öre i städsel. En sämre i lön 12 d. s:mt och 16 öre i städsel.

En fullvuxen piga 9 d. s:mt i lön och 12 öre i städsel. En sämre piga i lön 7 d. s:mt och 8 öre i städsel.

Kristianstads stad.

En fullkommen dräng, som kan förrätta allt förefallande drängarbete och ombetros att fara med foror och köpmannavaror, i lön 20 d. s:mt och städsel 20 öre. En annan fullvuxen dräng, som brukas till avelsbruk eller eljest, i lön 16 d. s:mt och städsel 20 öre. En sämre dräng 14 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel.

En fullvuxen piga i lön 10 d. s:mt och städsel 20 öre. En sämre piga i lön 8 d. s:mt och 16 öre i städsel.

Staden Simrishamn.

En fullvuxen dräng, i lön 15 d. s:mt och 20 öre i städsel. En sämre dito 12 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel.

En fullvuxen piga 9 d. s:mt i lön och 12 öre i städsel. En sämre dito resp. 7 och 8.

Stadsfläcken Engelholm.

En fullvuxen dräng, i lön 15 d. s:mt och 20 öre i städsel. En sämre dito 9 d. s:mt i lön och 12 öre i städsel.

En fullvuxen piga 9 d. s:mt i lön och 12 öre i städsel. En sämre dito resp. 7 och 8.

*Malmöhus län.**På slättbygden.*

En fullvuxen dräng, som kan göra fullt drängarbete efter ortens behov, 20 öre s:mt i städsel, 3 skäppor råg, 4 skäppor korn, 6 skäppor havre i årligt utsäde, samt 1 vadmalsströja, 2 skjortor, 1 halsduk, 1½ mark ull till ett par strumpor, ½ mark dito till vantar och 2 par skor.

En halvvuxen dräng i årligt utsäde: 1½ skäppa råg, 2 skäppor korn, 3 skäppor havre, samt 1 vadmalsströja, 2 skjortor, 1 halsduk, 1½ mark ull till strumpor, ½ dito till vantar och 1 par skor.

En fullvuxen piga 9 d. s:mt i årlig lön och 12 öre i städsel. En halvvuxen dito resp. 7 och 8.

Landskrona slätt.

En fullvuxen dräng 20 öre s:mt i städsel. I årligt utsäde: 1 skäppa råg, 4 skärpor korn, 10 skärpor havre. I kläder: 1 vadmalsströja, 2 skjortor, 1 halsduk 1½ mark ull till strumpor, ½ mark dito till vantar och 2 par skor.

En halvvuxen dräng 16 öre s:mt i städsel. I årligt utsäde: ½ skäppa råg, 2 skärpor korn och 5 skärpor havre. I kläder: 1 vadmalsströja, 2 skjortor, 1 halsduk, 1½ mark ull till vantar och 2 par skor.

En fullvuxen piga i årlig lön 9 d. s:mt och 12 öre i städsel. En halvvuxen dito resp. 7 och 8.

I skogbygden.

En fullvuxen dräng 15 d. s:mt i årlig lön och 20 öre i städsel. En halvvuxen dito resp. 12 och 16.

En fullvuxen piga 9 d. s:mt i lön och 8 öre i städsel. Halvvuxen dito resp. 7 och 8.

Hallands län.

En fullvuxen dräng 12 d. s:mt i lön och 20 öre i städsel. En sämre dito 10 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel.

En fullvuxen piga 9 d. s:mt i lön och 20 öre i städsel. En sämre dito resp. 7 och 16.

Staden Halmstad.

En fullvuxen dräng 14 d. s:mt i lön och 20 öre i städsel. En sämre dito 12 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel.

En fullvuxen piga 10 d. s:mt i lön och 20 öre i städsel. En sämre dito resp. 8 och 16.

De andra städerna giva som på landet.

Göteborgs- och Bohuslän.

En fullvuxen dräng 10 d. s:mt i årlig lön och 20 öre i städsel. En sämre dito 8 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel.

En fullvuxen piga 6 d. s:mt i lön och 20 öre i städsel. En sämre dito 5 d. s:mt i lön och 16 öre i städsel.

Älvsborgs län, med undantag av Marks härad.

En fullvuxen dräng 7 d. s:mt i lön, 24 öre i städsel, 4 par skor, 1 par skjortor, handskar och vantar. En sämre dräng eller ökspojke 4 d. 16 öre s:mt i lön och 16 öre i städsel. 4 par skor. 1 par strumpor, 1 skjorta, handskar och vantar.

En fullvuxen piga i lön 4 d. 16 öre smt och 16 öre i städsel, 4 par skor, 2 mark ull och 1 särk. En sämre dito 3 d. smt i lön och 12 öre i städsel, 4 par skor, 1½ mark ull och 1 särk.

I Marks härad

avlönas tjänstefolket på följande sätt efter gammal vana: En fullvuxen dräng 8 eller högst 9 d. smt i lön och 20 öre i städsel, 3 par skor, 1 par strumpor, 2 skjortor, 1 grov och 1 fin, handskar och vantar. En sämre dräng eller öksosse 4 d. 16 öre smt i lön och 8 öre i städsel, 3 par skor, 1 par strumpor, 1 par vidstickade dito, 2 skjortor av blaggarn, den ena finare och den andra grövre, handskar och vantar.

En fullvuxen piga 6 d. smt i lön och 16 öre i städsel, 2 par skor, ull till ett par strumpor, 3 alnar lärft till en särks överdel och en blaggarnssärk. En sämre piga 4 d. smt i lön och 8 öre i städsel, 2 par skor, 1 mark ull till strumpor, lärft till en särks överdel och 1 blaggarnssärk.

Nerikes och Värmlands hövdingadöme.

Öster och väster Nerike, där intet bergsbruk finnes.

En fullvuxen dräng 36 d. k:mt i lön och 1 d. 28 öre i städsel. En halvuxen sämre dräng 27 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen dräng, som i denna orten gör bergsbrukssysslor, 45 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen piga, som kan göra sina sysslor efter ortens beskaffenhet, 22 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen piga, som kan arbeta vid bergsbruk, 26 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor. En sämre dito 21 d. i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor.

Linde, Nora. Ramshytte. Grythytte, Nya Kopparberget, Karlskoga samt Lekbergs m. fl. därintill gränsande bergslager.

En fullvuxen dräng, som går stadigt i bergsarbete, 54 d. k:mt i lön, 3 d. k:mt i städsel och 4 par skor. En fullvuxen dräng i Berg lagen, som icke går i bergsbruk, 45 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen piga, som går med i bergsarbete, 30 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par skor. En sämre dito 20 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen piga, som går med i bergsarbete, 30 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par skor. En sämre dito 20 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor.

En fullvuxen piga, som icke går med i bergsarbete, men likväl kan sina sysslor, 24 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor. En sämre dito 20 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 4 par skor.

I Färnebo, Filipstads samt de flesta betgslager i Värmland, fasthållles lika som ovanbemänt är.

På landshydden i Värmland.

En fullvuxen dräng 30 d. k:mt i lön, 2 d. 8 öre i städsel och 3 par skor. En sämre dito 24 d. k:mt i lön, 2 d. 8 öre i städsel och 3 par skor.

En fullvuxen piga 18 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel och 3 par skor. En sämre, halv vuxen dito, i lön 14 d. k:mt, städsel 30 öre k:mt och 3 par skor.

I städerna, så i Nerike som Värmland.

En fullvuxen dräng 45 d. k:mt i lön, 3 d. k:mt i städsel och 4 par svenska skor. En sämre dito 36 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par svenska skor.

En fullvuxen piga 30 d. k:mt i lön, 3 d. k:mt i städsel och 4 par svenska skor. En sämre dito 24 d. k:mt i lön, 1 d. 28 öre i städsel och 4 par svenska skor.

Västmanlands län.

En fullvuxen dräng 50 d. k:mt i årlig lön och 3 d. k:mt i städsel, 4 par svenska skor, 2 st. skjortor samt ull till 1 par strumpor och 1 par vantar.

En sämre dräng som ej kan slöjda 24 d. k:mt, 30 d. k:mt och 36 d. k:mt i årlig lön — som han är åldrig och kan göra tjänst och arbete till — 4 par svenska skor, 2 skjortor och ull till 1 par strumpor och 1 par vantar. I städsel 2 d. k:mt.

En fullvuxen piga 30 d. k:mt i lön och 1 d. 16 öre i städsel, 4 par svenska skor och 1½ mark ull. En sämre piga i årlig lön 21 d. k:mt och 1 d. 16 öre i städsel, 4 par skor och 1 mark ull.

”En vallkulla gives i detta län” påbjuder taxan vidare, ”öfverallt i lön och städsel som hon haver mycket bostap att sköta till samt 2 par skor.

Skulle någon hellre vilja giva kläder än penninglön, lämnas sådant till husbondens och tjänarens överenskommande, dock att berörda kläder ej överstiga vad berörda taxa innehåller.”

Stora Kopparbergs län.

Falu stad och bergslag.

En fullvuxen dräng, som fullkomligt kan sköta de till bergshanteringen nödiga sysslor, 50 d. k:mt i lön och 6 d. dito i städsel, 4 par skor av svenskt

läder, 2 par handskar, 1 par vantar, 3 st. skjortor och 2 halsdukar. Tvenne klädningar av gement vadmal eller strumpvadmal.

En halvdräng består städsel och kläder som den förre, men i årlig lön 30 d. k:mt.

En gosse i städsel 3 d. k:mt och nödtorftiga vadmalskläder.

En piga 20 d. k:mt i lön och 3 d. 24 öre dito i städsel, 4 par skor, 1 par ullstrumpor, 1 förkläde, 20 alnar blaggarn och 4 alnar lärft. En ladugårdspiga 20 d. k:mt i lön och 3 d. dito i städsel, 4 par skor, 1 par strumpor, 20 alnar blaggarn, 4 alnar lärft och 1 förkläde. En vallkulla lika lön och beklädning med ladugårdspigan.

I Öster- och Västerjärnbergslagen samt städerna Hedemora och Säter.

En fullvuxen dräng, som i bergslagen kan göra vanliga sysslor, som höra till bergshanteringen, och i städerna vad till lantbruk och husbehov erfordras, 60 d. k:mt i lön, 3 d. dito i städsel, 4 par skor och 1 par handskar. En halv-vuxen dräng lika i städsel men lönas med 36 d. k:mt årligen, 4 par skor och 1 par handskar.

En piga i lön 24 d. k:mt och 1 d. 16 öre i städsel, 4 alnar lärft, 4 par skor och 1 par handskar. En mindre piga 18 d. k:mt i lön, 1 d. 4 öre i städsel, 4 alnar väv, 2 alnar grannväv, 4 par skor och 1 par handskar.

Gossar och flickor få mat och kläder. Vallkullor, som de hava boskap till.

Alla de övriga uti Stora Kopparbergs län giva:

En fullvuxen dräng 56 d. k:mt i lön, 3 d. dito i städsel och 3 par skor. En sämre dräng 30 d. k:mt i lön, 3 d. dito i städsel och 3 par skor.

En fullvuxen piga 24 d. k:mt i lön och 1 d. 16 öre k:mt i städsel. En sämre piga 18 d. k:mt i lön, 16 öre dito i städsel och 3 par skor.

Västernorrlands län.

Jämtland.

En fullvuxen dräng 24 d. k:mt i lön, 4 d. 16 öre dito i städsel, 2 par skor, 1 par vadmalsstrumpor, 1 mark ull, 1 par handskar, 1 blaggarnsskjorta, 1 dito bättre, om han blir kvar i 2 år. En halv-vuxen dräng 12 d. k:mt i lön och 2 d. 8 öre dito i städja. Kläder lika med den förre.

En fullvuxen piga 12 d. k:mt i lön, 2 d. 8 öre dito i städsel, 2 par skor, 1 par vadmalsstrumpor, 9 alnar grov väv, 3 alnar lärft, $\frac{1}{2}$ mark ull och 1 par arbetshandskar. En sämre piga 6 d. k:mt i lön, 1 d. 4 öre k:mt i städsel, 2 par skor, 1 par vadmalsstrumpor, $4\frac{1}{2}$ alnar grov väv, $1\frac{1}{2}$ alnar lärft.

"En vallkulla gives i detta län, som hon haver mycket boskap att sköta till samt 2 par skor. Skulle någon hellre vilja giva kläder än penninglön, lämnas sådant till husbondens och tjänstehjonets överenskommande; dock att berörda kläder ej överstiger, vad som denna taxa innehåller".

Ångermanland.

En fullvuxen dräng 10 d. k:mt i lön, 6 daler dito i städsel, 2 skjortor, denna något finare, 1 vadmalsskjorta, 1 par blaggarnsbyxor, 1 par vadmalssbyxor, 1 par vadmalssstrumpor, 1 mark ull till ett par vantar, 1 berett kalvskinn till handskar och 3 par näverskor. En halvvuxen dräng 10 d. k:mt i lön och 3 d. dito i städsel. Kläder lika med den förra.

En fullvuxen piga 10 d. k:mt i lön, 3 d. dito i städsel, 4 alnar lärft, 10 alnar blaggarnsväv, 1 par vadmalssstrumpor, 1 par vantar eller en mark ull och 2 par skor. En sämre piga 5 d. k:mt i lön, 1 d. 16 öre i städsel. Kläder lika med den förra.

Mrdelpad.

En fullvuxen dräng 20 d. kopparmynt i lön, 5 d. dito i städsel, 4 par skor, 1 par strumpor, 2 skjortor (1 finare och 1 grövre), 10 aln r vadmal, foder och skräddarelön 4 d., 1 mark ull till vantar, 1 halsduk, 1 par blaggarnsbyxor och 1 kalvskinn till handskar. En halvvuxen dräng 12 d. k:mt i lön och 3 d. dito i städsel. Kläder lika med den förra.

En fullvuxen piga 12 d. k:mt i lön, 2 d. 16 öre dito i städsel, 3 par skor, 1 par strumpor, 5 alnar lärft, 5 alnar hampväv, 10 alnar blaggarnsväv, 1 vadmalströja, 1 mark ull till vantar, 1 kjortelväv, hälften linne, hälften ylle, då hon tjänar 2 år på ett ställe.

Hälsinge- och Gästrikland.

En fullvuxen dräng 20 d. k:mt i lön, 5 d. dito i städsel, 1 god vadmalssklänning, 1 par strumpor av vadmal, 4 par skor, 2 skjortor, en av lärft och en av blaggarn, 1 par ullvantar och 1 par kalvskinnshandskar. En halvvuxen dräng 12 d. k:mt i lön och 2 d. 16 öre dito i städsel. Kläderna lika med den förra.

En fullvuxen piga 8 d. k:mt i lön, 2 d. 16 öre i städsel, 5 alnar lärft, 15 alnar hampväv, 10 alnar blaggarnsväv, 3 par skor och 1 par vadmalssstrumpor. En sämre piga i lön 4 d. k:mt och städsel 1 d. dito. Kläderna lika med den fullvuxen piga.

"Skulle tjänstehjonet hellre vilja hava penninglön än förbemälda kläder njute då vad de här bestädda kläder i landsorten efter gängbart pris kostar".

Städerna Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall och Hernösand.

En fullvuxen dräng 54 d. k:mt i lön och 6 d. dito i städsel. En halvvuxen dito 24, 30 och 36 d. k:mt i lön, "allt som han finnes slöjdesam till", och 3 d. i städsel.

En fullvuxen piga 30 d. k:mt i lön och 3 d. dito i städsel. En sämre piga 15, 18 och 24 d. k:mt i lön "allt efter hennes ämne och skicklighet", och 2 d. 8 öre i städsel.

Västerbottens län.

En fullgod dräng 12 d. s:mt i lön, 20 öre dito i städsel, 2 par skor och 2 marker ull till 2 par strumpor. En halvvuxen dito 8 d. s:mt i lön, 16 öre i städsel, 2 par skor och 2 marker ull till 2 par strumpor.

En fullgod piga 8 d. s:mt i lön, 16 öre dito i städsel och 2 par skor. En halvvuxen dito 6 d. s:mt i lön, 12 öre i städsel och 2 par skor.

I dessa taxor upptages alltså lönemaximum för de s. k. lagstadda tjänarna. Husbönderna fingo icke giva mera, än taxan stadgade. Tjänarna fingo ej heller mottaga något däröver, men väl därunder. I förhållande till dessa bestämmelser utgick även arbetslönerna för daglönarna. Till varje länstaxa var nämligen i detta hänseende följande fogat: "Dagsarbetare njuta i proportion av tjänstefolkets penninglön jämte kosten $\frac{1}{2}$ öre s:mt om dagen emot varje daler s:mt efter denna taxa, men utan kost dubbelt".

Men ännu återstå några punkter i 1723 års legostadga, som vi här nedan återgiva:

Till det tolfte. Så skall tjänstefolket ej vara tillåtet att om helgdagarna på krogar och därest ölsäljning hålles, komma tillsammans och med drickande eller svärmande föra ett oskickligt leverne och förstöra sina penningar vid tio dal. s:mts vite eller i brist av botum med fängelse, spö eller risslitande. I lika måtto vare allt svärmande vid slåtter- och skördeöl, vid föregående plikt, förbjudet.

Man var åtminstone på papperet mån om tjänstefolkets moral — i verkligheten tänkte man troligen föga på, hur det skickade sig. Men ständernas präster skulle ju också ha sin lilla tillfreds-

ställelse, som i stadgan får sitt pregnantaste uttryck i ovanstående punkt. Som man ser, var det redan i början av 1700-talet skick och sed att supa på slätter- och skördeöl.

Till det trettonde. Vore något lego- och tjänstehjon av den allvarsam- och stadigheten, att det många år bortåt bleve kvar hos en husbonde, och uti dess tjänst tillbrakte sina bästa år, och sedermera bleve så avsigkömmer, att ingen ville det i tjänst taga; så bör husbonden ett sådant lego- och tjänstehjon icke förskjuta, utan draga försorg om, att detsamma njuter till döddagar sin skäligen skötsel och underhåll, emot det arbete, som det kan komma tillväga att göra.

Här uttalas endast ett önskemål, "att husbonden bör ett sådant lego- och tjänstehjon icke förskjuta, utan draga försorg om, att detsamma njuter till döddagar sin skäligen skötsel och underhåll". men huruvida lagstiftarens framställning lände till allmän efterföljd, vet man icke. I undantagsfall åtnjöto nog förbrukade legohjon ålderdomsförsörjning på herregårdarna, efter vad traditionen därifrån har att förmåla, men man har också exempel på husbönder, som utan hänsyn utkastade utslitna tjänare på bar backe. De fingo icke ens mot betalning bo i någon förfallen backstuga på deras ägor, utan som stavkarlar sortera under tiggarslagan.

Till sist utfärdas följande påbjudande och befallning:

Till det fjortonde. Det som utom dessa, antingen Sverges lag om tjänstefolk stadgar, eller ock Ridderskapet och Adeln samt andra stånds privilegier om ämbetsmän och försvarsfolk innehålla och förmå, såvida allt annat igenom denna förordning ej är ändrat, bliver vid sin fulla kraft och verkan. Skulle eljes prövas nödigt, att här i Stockholm inrätta ett visst kontor till någon ordnings hållande vid tjänstefolkets ombyten i Staden och på Malmarna, ville vi ock därtill giva vårt nådiga samtycke.

Vi bjuda och befalla fördenskull alla i gemen och var och en i synnerhet som detta angår, att sig härefter hörsammeligen rätta. Skolandes fördenskull vår överståthållare i Stockholm, landshövdingar, magistraterna i städerna och kronobetjänter å landet bevisa dem all skyndsam handräckning, som kunna anlita deras ämbetens hjälp och biträde, eller ock argiva något, som emot denna förordning vore brutet. Och på det ingen må förebära någon okunnig-

het om denna vår nådiga förordning, akta vi nödigt allvarligen härmed påbjuda och befalla, att densamma vid sommartingen skall uppläsas och dessutom tvänne gånger om året, nämligen midsommaren och söndagen för Larmässodagen av predikstolarna kungöras, då förut allmänt tillsäges, att lego- och tjänstehjonerna sig endräkteligen till predikan infinna skola. Det alla, som vederbör hava sig hörsamligen att efterrätta. Till yttermera visso hava vi detta med egen hand underskrifvit och med vårt kungliga sigill bekräfta låtit.

Stockholm i Rådskammaren 6 aug. 1723.

FRIEDRICH.

Som vi omtalat förut, bekräftades stadgan i ständerna — för första gången i historien — och man hyste tvivelsutan stora förväntningar på dess effektivitet. Men efter några år varnade man att föga var vunnet. Redan vid riksdagen 1726 förekom bland allmogens enskilda besvär från åtskilliga län en begäran att få anställa flera arbetare på hemmanen, än tjänstehjonsordningen medgav — och några landshövdingar inberättade, att folk utvandrade till Ryssland och Danmark, emedan de ej kunde försvaras på gårdarna här hemma och fruktade att såsom överloppsmanuskap tagas under de värvade regementena. Men ännu ansågo icke vederbörande behovet vara allmänt, och ej heller nyttan av en förändring, som skulle lända den egoistiska och självsvåldiga adeln till nackdel. Till och med landshövdingarna uttalade olika meningar, som man kan se av deras skrivelser. Några föreställde, att det skulle mycket främja landets odling, om å somliga orter flera åboar och mera manshjälp tillätes på hemmanen — andra åter ansågo det varken nödigt eller nyttigt att rubba de bestående föreskrifterna. Kammarkollegium tyckes hava varit tveksamt mellan de olika skäl, som anförts av landshövdingarna, och rådde K. M:t att hänskjuta ärendet till ständernas skärskådande. Endast en landshövding — den i Kronobergs län — hade uttalat sig bestämt för en större frihet till hemmansklyvning.

När ärendet vid riksdagen 1731 kom under kammar-, ekonomi-

och kommersedeputationens prövning, avstyrktes alla förändringar: i tjänstehjonsförordningen därför, att denna förordning själv gav landshövding rätt att efter ansökan och prövning tillåta ett större antal tjänare, där sådant behövdes — i förbudet mot större hemmansklyvning därför, att en sådan skulle föra till skogarnas förödande och hemmanens undergång samt försvåra uppbörden av utskylderna. Endast i stora skogsbygder och i skärgårdarna eller där fiskrika sjöar funnes — vilket allt inträffade på gränslandskapen — kunde ett större antal åboar på hemmanet av K. M:t på hemställan av landshövding och kammarkollegium tillåtas. Men vad förordningen mot avsöndring av jord från krono- och skattehemman angick, var det deputationens åsikt, att "den kan och bör i evärdliga tider i alla delar hava bestånd". I de ifrågasatta förordningarna skedde denna gång ingen förändring.

I landet var vid denna tid superiet bland allmogen rent fruktansvärt, särskilt i vissa landsändar. Efter Karl XII:s död hade regeringen för att vinna folkgunst lössläppt brännvinsbränningen, en eftertraktad rättighet, som konungen velat lämna åt vissa personer att utöva. Nu tillväxte emellertid denna näringsgren hastigt och väckte bekymmer, ej blott för sina följder i sedligt avseende, utan kanske mest genom sin inverkan på spannmålstillförseln, som så tungt tryckte på handelsvägen.

Redan vid 1723 års riksdag begynte kriget mot brännvinet. Den nitiske prosten Nils Grubb i Umeå hade, ehuru icke riksdagsman, till ständerna inlämnat en skrift, vari han klagade över de bedrövliga följderna av dryckenskapen, som så gripit omkring sig i hans landsort, att "ingen kyrka funnes, varest icke någon brännvinskrog vore inrättad", där kyrkfolket berusade sig. Han yrkade, att allt brännvin borde avskaffas, särskilt i Västernorrland, "så att ingen finge det varken hava, sälja eller supa". Deputationen, som skulle yttra sig häröver, var icke oense med prosten Grubb om behovet och nyttan av ett allmänt brännvinsförbud,

men ansåg det ej kunna genomdrivas, i synnerhet som bondeståndet högeligen protesterat däremot, förmenande att "brännvinet vore för dem det endaste medikament", och dessutom dranken till stor hjälp vid boskapens utfodring. Därför nöjde sig deputationen med att förorda straffbestämmelser mot dryckenskap, förbud för alla källare, kaffehus och krogar att hållas öppna mellan lördags afton och måndags morgon, samt inskränkande av tillverkningen och fördyrande av varan på det sättet, att det visserligen kunde tillåtas varje hushåll på landet att bränna till hushållsbehov, men till salu endast vid gästgiverier och privilegierade krogar. I städerna däremot borde brännvinsbränning endast få idkas vid ett visst antal brännerier och mot hög tillverkningsavgift, "som endast komme brännvinsköparen till last". Men förslaget föranledde ingen åtgärd.

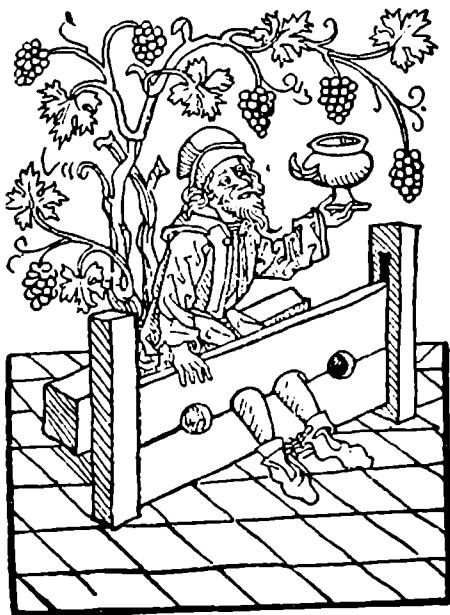
En föreställning om brännvinskonsumtionen enbart i Stockholm får man genom den upplysningen, att därstädes årligen förbrändes 50 à 60,000 tunnor spannmål vid några och femtio dubbla och mer än sjuttio enkla brännerier, av vilka det förra slaget avverkade två tunnor säd och tillverkade trettio kannor brännvin dagligen vart och ett — och ett enkelt hälften.

En mängd oordningar och brott blevo givetvis följden, icke minst på landsbygden, där man tvingats att tillsätta särskilda ordningsmän, sexmännen (vanligen sex lantbrukare), att övervaka ordningen och sederna i församlingen. De skulle övervaka att svordom, fylleri, liderlighet och andra förseelser blevo inrapporterade till sockenstämman och även ådöma straff och indriva böter.

Värst var det emellertid att upprätthålla ordningen vid kyrkan, därför att en krog låg i dess omedelbara närhet, platsen bär ofta ännu i dag benämningen "Kro'n" eller "Kroa", och bestämmelser mot tjänarnas krogvistelse hade av denna anledning även införts i legohjonsordningen. Före inträdet i kyrkan tog man

sig en styrketår på krogen, och då det icke sällan blev för mycket fick gudstjänsten hållas under allt det störande buller sådana för tillfället otillräkneliga gjorde sig skyldiga till. Förbuden mot dryckenskap å' gudstjänsttid äro synnerligen vanliga i äldre tiders kyrkostämmoprotokoll.

För alla förseelser i och utom kyrkan, mestadels tillkomna genom för mycket dryckjom, fanns ett särskilt straff: att "sitta i

Stockstraffet

stocken", som det kallades. Straffstocken bestod av två grova stockar, som fastlöstes vid varandra och voro på innersidorna försedda med mot varandra svarande mindre urholkningar, i vilka delikventen fick sticka in sina ben. Stockens plats, då den ej användes, var i vapenhuset. Då någon "satt i stocken" under gudstjänst, flyttades den ofta in i själva mittgången, och från predikstolen kungjorde prästen namnet på personen och hans förseelse. Straffet användes ända in på 1800-talet även för andra

smärre brott än fylleri, såsom otidighet mot pastor eller husbonde, småstölder, förtal och diktande av vanhederliga visor m. m.

Vid 1726 års riksdag braktes även det åter på dagordningen, då kommersedeputationen särskilt lade ständerna på hjärtat, att taga brännvinsbrännandets hämmande under övervägande, eftersom missväxt stegrat behovet av utländsk spannmål. Man föreslog bl. a. inskränkning av antalet salubrännerier och att råg och vete ej

skulle få användas därtill, då priset överstege 18 d. k:mt tunnan. Dessutom ville man begränsa husbehovsbränningen genom att därifrån avstänga löst folk, inhysingar och gärningsmän, som alltid skulle leva på ranson, och endast tillåta den för dem, som voro besuttna på minst ett fjärdedels hemman. Härtill föreslogs, att ungdom, som ej fyllt tjugo år, skulle undanhållas brännvinsbruk och oseden att giva tjänstefolk brännvin till frukosten avskaffas m. m. Men ärendet blev icke slutbehandlat av stånden; och därför kom saken åter till ständerna 1731, då sträng skillnad sattes på brännvinsbränning till husbehov och till avsalu. I förra fallet tilläts den endast för innehavare av minst ett fjärdedels hemman, samt för borgare i städer, som väsentligen närde sig med åkerbruk — i senare upplåtos ett mindre antal brännerier, som belades med en någorlunda dryg avgift, under det husbehovsbränningen skattade till hemmanens och pannornas antal. Slutligen drabbades även försäljningen av en avgift, lagd på krogar och utminuteringsställen efter deras förmodade avsättning. Sådan var riksens ständers lagstiftning, som icke lyckades hämma supriet och spannmålsnöden — sedermera ändrad gång efter annan.

Koppamatte

Nu skola vi slutligen med några rader återgå till den tjänstehjonslagstiftning, som på detta område bildar höjdpunkten av obillighet, illvilja mot de lägre klasserna och oförstånd. Särskilt gävos husbönderna sådan myndighet i handom, att deras folk blev fullständigt rättslöst. En husbonde, som på ett eller annat sätt förtörnats på ett legohjon, gav lagstiftaren makt att förstöra

för all framtid, såsom framgår därav, att en dräng, som av husbonden "lagligen angåves för sådan otrohet, tredska, vårdslöshet eller olydnad eller annan odygd och liderlighet, som domaren eller tjänstehjonsordningen prövar för skälig orsak", kunde drivas ur tjänsten och var självskriven till båtsman eller soldat för någon öppen rote i landsorten, där han tjänt, "eller avlevereras han till värvare, som sig först därom anmäler".

En ny förordning för tjänste- och legohjon utfärdades 1739 — den sista på mycket länge i denna kapplöpningslagstiftning — med åtföljande nya taxor, som emellertid föga avvika från, och icke överskrida maximum i de förutvarande av 1723. Det är uppslutningen av en lagstiftning, som ånyo tenderar livegenskapsgränsen, och inom vilken man även sökte indraga böndernas barn.

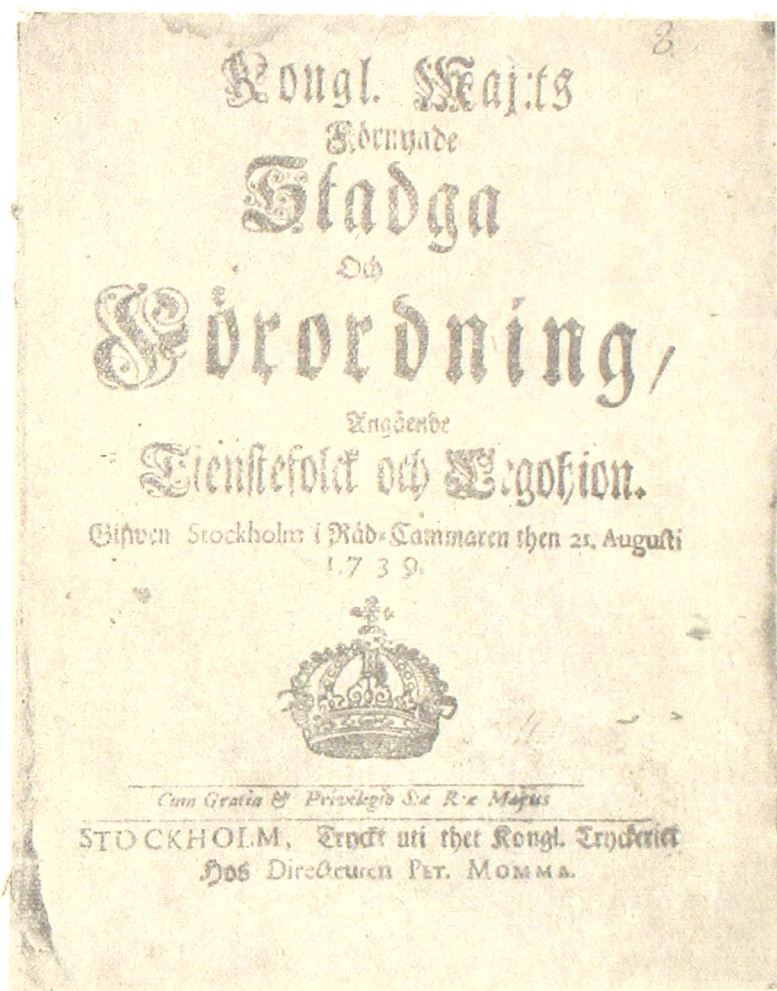
Inledningsvis företer denna stadga ofta olikhet med den föreg. av nyssnämnda årtal, annat än till uppställning och formulering. Artiklarna I och II 1723 äro sålunda ungefär lika med desamma av 1739. Men i de sistnämnda har varje kapitelavdelning för överskådlighetens skull indelats i paragrafer. I § 3 artikel III finner man ifråga om på gårdarna tillåtligt antal tjänstefolk, som är lika med samma bestämmelse av 1723 — utom att halvvuxnas åldersgräns satts till 15—20 år 1739 mot förutvarande 15—21 följande för allmogeklassen synnerligen besvärande tillägg:

"Äger någon av de här ovanförmälta hemmansåboar några barn av den ålder och år, som i 1 § sagt är, nyttje av dem vem han vill till sin tjänst, dock över det antal, som i berörda 1 § omnämnt är icke mer än tvänne tjänstföra personer, en son och en dotter, de övriga vare förbundna att tjäna och taga sig husbonde, såvida de tjänstföra äro, och ej vinlägga sig om studier och andra slöjder och vetenskaper. Gör någon emot det, som härutinnan stadgat är, plikte då husbonden för vart överloppshjon tio daler silvermynt angivarens ensak. Så skola ock kronobetjante, landsfiskaler och andra sex- och fjärdingsmän, vilka härom kunskap haft, men sådant icke tidigt och behörigen angivit, böta, de förra tio, och de senare fem daler silvermynt, allt angivarens

ensak. Och vare då överiorppshjonet plikligt att tjäna uti angivarens tjänst, eller dens, som detsamma behöver. Tred-kas det efteråt, då anses det för löst och ledigt, och förfares därmed som om lösdrivare förordnat är".

Nu fullföljdes med ovanstående tillägg den i 1686 års legostadga införda begränsningen i husbonderättens övertagande till sina yttersta konsekvenser. Det gällde att skaffa soldater och båtsmän i främsta rummet, men även adeln bättre tillgång på tjänstefolk. Inskränkningen rörde endast den lägre kroppsarbetande befolkningen. De voro från början riktade mot bönderna och deras vederlikar, landbönder och skattlagda torpare, samt utsträcktes sedermera uttryckligen även till den skattlagda befolkningen i stad, "ringare Bårgare, såsom Fiskare, Dagkarlar och andra Städernas Hantlangare samt Gewärs-Factorye arbetare (1739 års L. L. § 5). Det kan förtjäna anmärkas, framhåller Winroth, att de normer, enligt vilka man bestämde det antal legohjon som finge hållas å ett hemman, enligt sin ordalydelse skulle gälla alla samhällets medlemmar. Ätminstone tyckas de senare legostadgarna utgå från denna förutsättning, då de i ämnet föreskriva: "Ej är här under förstående det lego- och tjänstefolk, som Adeln eller Ståndspersoner vilka lantgods äga städja utom åkerbruket till sina särskilda tjänster". Närmast är antagligen avsikten att åt de nämnda personerna trygga deras frihet ifråga om de legohjon, som de önskade antaga för sin personliga tjänst eller för inre hushållsbestyr. Det framhölls även särskilt, att adelns och med densamma likställda personers privilegierätt att hålla "ämbetsmän och försvarskarlar", ej lede något intrång genom de nya bestämmelserna.

Några ord torde även böra sägas om dessa båda allmogeklasser i detta sammanhang. När det bestämdes, att hantverkerier icke skulle få idkas på landsbygden, utverkade likväl adelsmännen att på sina gårdar få hålla så många hantverkare, som de kunde behöva (Adel. Priv. 1717 § 30) och det blev alltid ett försvarligt

antal. Men dessa s. k. ämbetsmän antogo i allmänhet icke laga tjänst. Dessas förhållande till husbonden, till vilken arbetet förrättades, var därför oftast mera att likna vid inhysesshjonets än legodrängens. Om de ej voro lagligen stadda, och det hände mera sällan, sades de ej heller vara i adelsmannens tjänst, utan endast under hans försvar. Indirekt hade denna rättighet inflytande på allmogens tjänaretillgång, eftersom förmånen även innefattade att skydda försvarskarlen mot utskrivning. Försvar av en adelsman var därför en synnerligen eftersökt förmån av alla dem, som ville driva hantverk på landet — och missbruk från de privilegierades sida var ytterst vanligt. Vad som brast i fulla antalet, tog man från de andra samhällsklasserna, icke minst från legohjonens. Härigenom uppstod givetvis avsevärda olägenheter för de ofrälse.

Nu måste vi emellertid återgå till huvudämnet angående legohjonens antal på gårdarna. Det bestämdes, såsom vi sett, i alltmera minutiösa föreskrifter i utkommande legostadgar. I fråga om jordbruk tog man gårdarnas kamerala storlek till norm. Som vi sett av stadgandena räknades 4 à 5 fullvuxna karlar på helt hemman, bonden och hans barn inberäknade — och med detta antal till utgångspunkt, som i det särskilda fallet skulle få antagas alltefter gårdens storlek och mängden av hushåll, som sutto på densamma, uträknades den övriga legohjälpen. Kvinnor och halv-vuxna drängar skattades som halv manshjälpen — vallhjon, stodo, enligt 1739 års stadga, utom räkningen.

I samma års stadga bestämdes även, som vi sett av citatet ur aktstycket här ovan, att om flera fullvuxna barn funnos i en familj, än som enligt lagens bestämmelser bestods legohjon åt den av föräldrarna hedrivna näringen, så skulle de övertaliga lämna hem och gård och ägna sig åt främmande intressen. 1686 års tjänstehjonsstadga nämner ingenting om bondens barn, huruvida de skulle medräknas i tjänstehjonens antal eller icke — och till någon visshet kan man näppeligen komma, hur förordningen i

detta hänseende efterlevdes. Mantalslängderna från slutet av 1600-talet ge intet bestämt besked därom. Man kan visserligen påträffa ett och annat exempel, att bönder och änkor suttit med flera söner och drängar sammanräknade, än tjänstehjonsordningen medgav drängar efter hemmantalet, men emedan mantalslängden icke såsom tjänstehjonsstadgan gör skillnad mellan halv- och fullvuxna, blir jämförelsen något osäker och de alldeles otvetydiga exemplen kanske för fåtaliga för att man genom dem skall kunna draga någon bestämd slutsats angående tolkningen av 1686 års stadga.

Men tvetydigheten försvinner i viss mån med tjänstehjonsordningen 1723, som slår fast, att om någon hemmansåbo "ägte söner eller döttrar av den ålder, som sagt är, have han att nyttja dem till tjänst och njute ej tillstånd att städja flera, enär barnen kunna uppfylla det bestådda antalet". Här finns intet tvivelsmål om tolkningen, annat än när barnens antal översteg den bestämda siffran för hemmanen. Då kunde återigen tvistighet uppstå. I det projekt, som förelades 1723 års ständer, var visserligen förslaget att ålägga bönderna böter, om flera barn höllos hemma, än förordningen bestod tjänare, och icke låta dem taga tjänst hos andra, men bondeståndet satte sig bestämt emot förslaget och yrkade, att det tvärtom skulle införas, i stadgan, att barn måtte saklöst förbliva hos sina föräldrar, såvida ej fader eller moder ville att de skulle taga tjänst på annat håll. Man kan närmare kontrollera dessa uppgifter med bondeståndets protokoll för den 3 juli 1723 och dess anmärkningar bland allegaterna till adelns protokoll. Men man finner även, att varken det ena el'et det andra av dessa motsatta stadganden kom in i 1723 års tjänstehjonsförordning, som alltså måste anses lämna denna fråga i det skick den befann sig.

Någon klarare bestämmelse på området eller förklaring till lagtexten utfärdades emellertid icke förrän efter 1738--39 års riksdag. Då yrkade kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen åter på förbud för bonden "att hava många vuxna barn hemma".

Justitiedeputationen. som också skulle handlägga ärendet, fann det väl "betänkligt att emot föräldrar bruka ett sådant tvång, att de skulle förpliktas att till andras tjänst avlåta sina barn, isynnerhet sedan de med svårighet och fattigdom uppfött dem till den ålder, att de av dem kunde hava hjälp". Meningarna sammanjämkades dock till slut så, som i texten säges. I justitiedeputationen voro också efter protokollet att döma bönderna nöjda med denna uppgörelse, "hållandes före, att utom dess det väl följde av sig självt, att den hemmansåbo, som hade flera barn, än han mäktade föda och försörja, måste lämna dem ifrån sig till främmande tjänst". Så långt protokollet för den 15 nov. 1738 utvisar, gjorde ej heller bondeståndet några svårigheter vid ärendets behandling där. Det nöjde sig med att från skyldigheterna att tjäna, undantaga de bondebarn, som ägnade sig åt studier eller andra lovliga slöjder och vetenskaper, vilket av präst- och borgarstånden bifölls.

I fråga om bönderna, tillämpades principen om barnens bortkörande från föräldrahemmet med åtskilliga undantag, påstår emellertid Winroth, och ej heller så synnerligen länge. Det framgår dock av åtskilliga landshövdingeinstruktioner från 1635, 1687, 1723 och 1734, liksom av "Stadfästelse över kontraktet med allmogen i Österbottens län ang. det ständiga knekthållet 1733", att föräldrar före 1739 års legohjonsförordnings tillkomst ägt rätt att hos sig behålla sina barn, så länge de kunde föda dem — och bestämmelsen ägde ej heller så lång tid sin fulla gällande kraft. Redan med K. förordningen 1747 ang. hemmansklyvning etc. tilläts åter allmogen att hos sig behålla alla sina barn, "fastän de icke skulle överskrida det uti tjänstehjonsstadgan utsatta antal" (nämligen högsta antalet tillåtna legohjon) ett stadgande, som även finnes upptaget i 1752 års Projekt 3 § 4 m. 5. Men det kan likväl vara intressant att veta, att ifrågavarande anspråk verkligen en gång tagit form av rättsbud och ehuru bestämmelsen upphävdes för bönderna, hade den ännu gällande kraft för vissa kategorier

bland stadsbefolkningen, jämte skärgårdstorp- och nybyggare i Lappland.

När Gustav III företog sin andra revolution 1789 måste han i samma års "Försäkran och Stadfästelse å Svenska och Finska allmogens fri- och rättigheter" införa en tillåtelse för var och en hemmansbrukare att nyttja så många arbetare, som han till hemmanets hävdande kunde behöva — och därmed uppgavs formligen det system, som förut varit antaget i ärendet. 1789 års förordning, vilken avskaffade de bestämmelser, som 1686 års lego- stadga, oaktat böndernas gensaga hade infört, och vilken ersatte nämnda bestämmelser med andra, överensstämmande med de önsksningar, som samma stånd under överläggningen om sistberörda författning hade uttalat, må med fullt skäl anses inleda en ny period — och till densamma komma vi i ett kapitel längre fram, sedan först tjänstefolkslagstiftningen, eller rättare sagt projektet därtill, under mellantiden skildrats.

I art. V § 6 stadgas fortfarande ang. lönen, att ingenting må betalas utöver taxans bestämmelser. Men densamma följdes ytterst sällan. Den fanns tydligen endast till för att brytas — och domstolsförhandlingar från den tiden överflöda ej heller av redogörelser för brott däremot. Det heter emellertid:

"Ingen dagsarbetare av mans- eller kvinnkön må hädanefter för sitt dagsarbete, räknat från klockan fyra om morgonen till kl. nio om aftonen, utom husmanskost tre gånger om dagen, fordra högre dagspenning än taxan för varje landsort innehåller; men när ej sådan håller sig maten själv, betalas dubbelt. Ej heller må husbonde mera giva, antingen i penningar eller persedlar, vid tio daler silvermynts bot för vardera till treskiltes. Vare dock hantverkare och dalkarlar härunder ej inbegripna. Samma lag vare om dagakarlar i städerna, som nu om dagsarbetare å landet sagt är".

Nu är redan sagt i det föregående, att 1739 års taxa föga avviker i förhållande till den av 1723, vars bestämmelser aldrig följ-

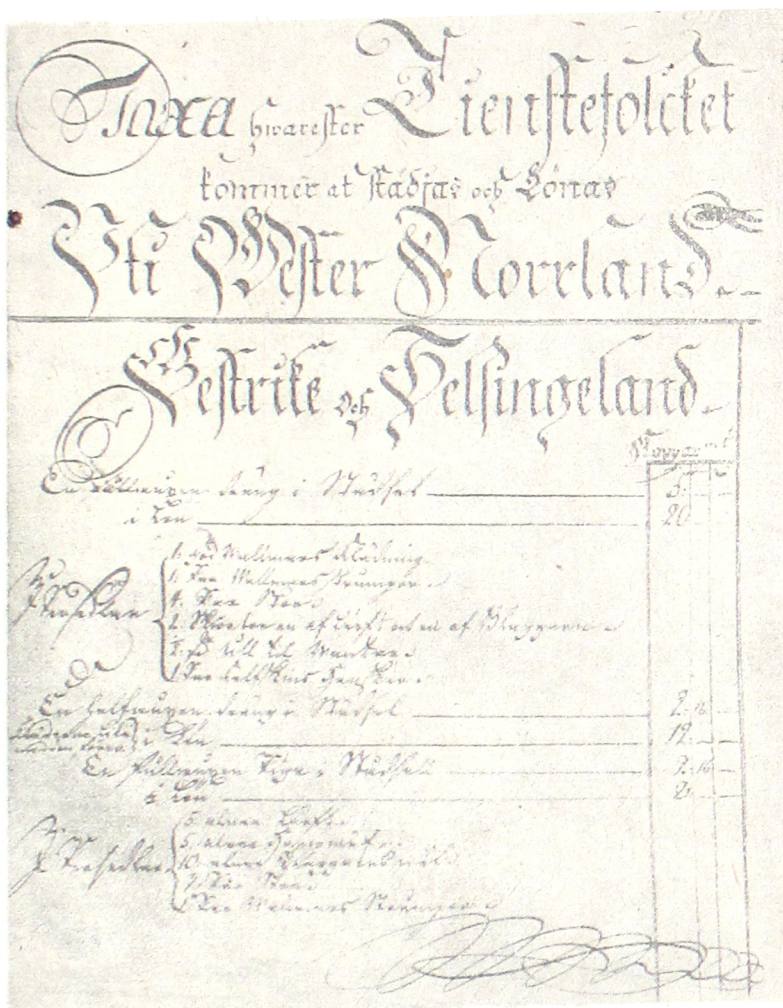
des, och därför på intet sätt kunna anses normerande för löneförhållandena under denna tid, utan måste man, för att få klarhet däri, även anlita enskilda upptecknares uppgifter.

Linné exempelvis anför från Skåne 1749: "Bonddrängarnas lön är här (i Malmönejden) ofta dryg och stiger under tiden ofta inemot 100 daler silvermynt, i så måtto, att de hava sin lott i åkern; men som sådant långt före detta är förbjudet, torde det med tiden ändras". Hans förmodan slog emellertid icke in på ganska länge.

En god översikt av förhållandena i Nora Bergslag på 1780-talet — för att även framdraga exempel så långt fram under århundradet — ger oss Eric Bergensköld 1784: "En fullkomlig dräng får i lön 216—240 daler", säger han, "5 par svenska skor, 1 par vantar, 1 par handskar, 1 förskinn, 1 skjorta av lärft och 1 av blaggarn. (Dessa persedlar kallades med ett gemensamt namn: *fullt smårede*). En mindre får 150—180 d. jämte förenämnda persedlar. En fullkomlig piga får 90—100 daler, 5 par svenska skor, 1 lintyg av lärft, 1 d:o av blaggarn. 1 boråskläde, 1 kattunsmössa, 1 fyrtrådsförkläde, 1 par handskar med vantar. En mindre får 60—72 daler jämte alla förutvarande persedlar. Motsvarande löner på lantgårdarna samt i Nora stad med dess åkerbruk voro: En fullkomlig dräng, som kan förestå åkerbruket, slöjda och beslå hästarna, 180 daler jämte 4 par svenska skor och förskinn. En dito piga 72 daler och 4 par svenska skor samt marknadspengar. De, vilka ge sina pigor linne, ge icke mera än 60 dalers lön. Städseln är gemenligen till drängen 1 riksdaler och till pigan 24 skillingar. En hushållerska får mellan, 200—240 dalers lön, 4 par tyska skor och 1 riksdaler i marknadspenningar.

Från Halltorp och Voxtorp omtalar Ad. Modeer i Vetenskapsakademiens handlingar 1767, att dränglönen bestod i penningar 20 dal., städsel 2 daler, tvenne blångarns och 1 lärftskjorta, 4 par skor, 1 par ullstrumpor, 1 par dito att vidstickas, utsäde 1 skäppa,

1. presbilar.	4. par stor.	24. öre Silfint
2. och en half mark ull.		
3. i stadsel		
Städerna uti thetta län gifwa sig sen och Stadsel med them som bo på landet / the Städerna indanlagne / som the på hafwa sårtilte kongl. Resolutioner.		
Dagsarbetare niuta i proportion af Tjenstefolkets penninge lön jemte kosten ett halft öre Silfint om dagen / emot hvarie Dal. Silfint efter thetta Taxa, men utan kost påbördt.		
Alli Marks Härad, aflönas Tjenstefolk på följande sätt efter gammal mahna.		
En fullvuxen dräng i lön	8 eller dögt 9. Dal. Silfint	
3. par stor.		
1. och en half mark ull till strumpor.		
2. i presbilar.	2. Mortor en grof och en fin.	
3. par Handstar.		
4. En half mark ull till wantar.		
5. i Stadsel	20. öre Silfint	
En halfvuxen dräng eller dögt gifte i lön	4. Dal. 16. öre Silfint	
3. par stor.		
1. och en half mark ull till strumpor.		
2. i presbilar.	1. half mark Ull till dico midstskade.	
3. Mortor af Blaggacn thea ena grof thea andra finare.		
4. par Handstar.		
5. half mark ull till wantar.		
6. i Stadsel	8. öre Silfint	
En fullvuxen piga i lön	6. Dal. Silfint	
3. par stor.		
2. i presbilar.	En och en half mark ull till ett par strumpor.	

1739 års lönetaxa i Västernorrlands län

år, äger makt att hava honom i sin tjänst tills han fyllt aderton år, under vilken tid husbonden en sådan kristligen bör hantera samt nödtorfteligen kläda och föda, och vare han under samma tid jämväl fri för värvare*.

Här har man ett klart och otvetydigt försök att införa ett slags livegenskap i miniatyr: rätten att behålla tjänaren eller de underhavande under obegränsad tid var ju i alla fall livegenskapens grundprincip. I den äldsta rätten — må vi särskilt anteckna oss detta till minnes — förekomma inga som helst föreskrifter i detta hänseende. Men det under sjuttonde och adertonde seklen rådande politisystemet var särdeles gynnsamt för ett försök i denna riktning. Den under dessa århundraden gällande rätten var så långt ifrån att lägga hinder i vägen för ett avtal om en längre tjänstetid, att han icke allenast uppmuntrade till städsel på flera år (såsom legostadgorna av 1723 och 1739, för att inte tala om 1752 års projekt, som till och med ville utsträcka den allmänna legostämman till att bli tvåårig), utan även i särskilda fall till husbondens förmån förlängde den vanliga tjänstetiden. Särskilt är här omhandlade 1739 års legostadga beskäftig att efterfölja "Patent om adelns tjänare 1626" i detta hänseende.

Nu är väl icke nödvändigt framhålla, men det må likväl vara sagt i förbigående, att den beljugna frihetstiden även hade sina synnerligen beaktansvärda förtjänster, framför allt såsom industriens outtröttliga främjare. I detta hänseende gjordes stora ansträngningar. Men även för jordbrukets välfärd vidtogos diverse åtgärder, vartill följande, upptagen som trettonde paragraf i artikel VII, må hänföras:

"Alldenstund på boskapsskötseln lantmannens vältrevnad och rikets gemensamma nytta mycket beror, men det förnimmes, att i en del landsorter tjänstepigor skola visa sig till denna svsla ovilliga, för vanliga människors och deras vederlikars förakt och förvitelses skull: Ty vele Vi, till att än mera uppmuntra sådana för boskapsskötsel och vallgång hågade kvinfolk, vilka för lantmannens yppersta och angelägnaste arbetspigor böra anses, i nåder tillåta: Att sådana

måga få kläda sig efter deras villkor och förmåga, utan avseende på, vad om andra tjänstehjons klädedräkter stadgat är. Vore ock någon så lättsinnig, att han föreviter dem denna sysslan, antingen under själva vallgångstiden eller efteråt, plikte en sådan tio daler silvermynt, men är det ett tjänstehjon, som således sig förbrutit, have han förverkat halva årslönen, den förolämpades ensak“.

Det är visserligen svårt att förstå, vad nedsättande det skulle ligga i vallgången — och nu för tiden äro fäbodstintorna långt ifrån föraktade — men man får väl ändå sätta tro till uppgiftens riktighet, helst som den är upptagen i lagen. Smak och tycken skifta, som man vet. Det ansågs även vid samma tid nedsättande att köra oxar och sota skorstenar, så att dessa sysslor, som tjänaren sökte undkomma, måste särskilt markeras i 1739 års lego-stadga, som på flera sätt formulerats efter adelns och herreklassens önskningsar — och för övrigt även statens. Särskilt artikel VIII fyller i detta hänseende ganska högt ställda krav. Den är i sin helhet av följande innehåll:

§ 1.

„Emedan vi med missnöje erfarit, huruledes en myckenhet av tjänstefolk, särdeles vid sjökanterna och gänsorierna, tid efter annan praktiserat sig ut ur riket och under främmande herrskaper sig begivit; alltså have Vi för gott funnit till hämmande av en sådan fördärvlig sak, att förordna, det intet tjänstefolk må utan våra befallningshavandes pass begiva sig utur vårt rike.

§ 2.

Innan våra befallningshavande meddela slika pass skola de, som tänka därom ansökning att göra, förse sig med trovärdig attest, å landet av sin husbonde, socknepräst och kronobetjante, samt i städerna av magistraten, att de på riktiga vägar stadda äro, och vad dess ärende egentligen består uti: Och på det våra befallningshavande måga så mycket säkrare veta om sådana personer sig inställandes varda, skall uti slotts- och varje landskansli hållas årligen en lista på slika utfärdade pass, till dag och datum, jämte personernas namn, blivandes ock på samma lista antecknat, när samma personer sig åter inställt, till vilken ända de utgivna passen, så snart passhavaren uti riket inkommen är, böra av magistraterna eller kronofogdarna till landshövdingen insändas och förvaras:

Börandes jämväl de, som utom landshövdingen äga rätt i följd av en eller annan resolution, resande att förpassa utan uppehåll gva landshövdingarna sådant tillkänna, på det landshövdingarna måga angående dem, som ej åter inkomma låta förfara enligt här nedanför stadgas.

§ 3.

Ej bör något pass gälla för någon till utfart, som är över en månad gammalt, varpå vid alla sjötullar, och av andra som på resande hava inseende, vid femtio daler plikt en sträng hand och uppsikt hållas skall.

§ 4.

Skulle nu hända, att den som således behörigen förpassad är, icke inom två eller högst tre år kommer in uti riket igen, eller alldeles bliver borta, densamma skall, så framt inga laga förfall visas, hava förlorat all arvs- och undersåtars rätt här i riket.

§ 5.

Om någon sådan person utan pass hemligen avviker och praktiserar sig utur vårt rike, och icke inom ett års tid sig åter infinner, vare även väl förlustig all arvsrätt här i riket. Den som en sådan överförer eller på annat sätt är till hans avvikande beforderlig, skall därför böta ett hundra daler smt, hälften till kronan och andra hälften till angivaren. Skulle ock någon beträdas hava haft kunskap, förut eller sedan, om dylikt straffbart överförande eller dess befordrande, och sådant likafullt döljt och förtegat straffas därför arbitraliter efter omständigheterna och domarens beprövande.

§ 6.

Vi förbjuda ock, att tjänste- och löst folk i Finland och Västerbotten samt i Västernorrland må flytta utur det ena länet i det andra, i orten, med mindre sådant bevisligen sker med giftermål eller skattehemmans antagande, som någon till arvs falla kan i annat län, vilket förut hos landshövdingen bör angivas och beprövas, ej heller vare tjänstehjon emot våra förr därom utgångna förbud tillåtet att flytta ifrån storfurstendömet Finland hit över till Sverige. Är det dräng, som häremot sig förbryter, vare förfallen till soldat eller båtsman vid någon ledig rote i det län, han flyttade ifrån, och är det kvinsperson, vare skyldig att gå i tjänst hos någon i samma län, som slikt tjänstehjon behöver, ett år utan lön; Eho som ett slikt tjänste- eller löst hjon, vilket således flyttar utur det ena länet i det andra, annorlunda antingen städjar eller antager, än som förut i denna § stadgas, bör därför böta tjugu dal. smt, angivarens ensak.

§ 7.

Men på den händelse av dyrtid och missväxt, och då högsta nöden sådant kräver, tillåta vi sådana undersåtar att begiva sig till andra under vår lydno varande provinser och landsorter och söka deras utkomst och näring, dock så, att de först angiva sig hos landshövdingen i orten, varthän de tänka sig förfoga och stanna, på det de sedan och då Gud giver bättre tider, måga kunna till deras födelseort återskaffas; Därför ock vid dylika olyckliga händelser av kronobetjänterna i den ort och län de då komma emellertid att sig uppehålla, sådana personer noga böra upptecknas och till landshövdingen en förteckning därpå insändas.

§ 8.

Och på det vad vi uti denna artikel till hämmande av löst folks praktiserande utur Vårt rike hava stadgat, må ofelbart efterlevas; Så skola våra befallningshavande uti gränsorterna vid varje års slut icke allenast allvarligen undersöka och efterfråga, huruvida någon hemligen avvikit och alla förpassade uti riket återkommit, utan ock den som finnes mot Vår förordning i ty mål hava brutit, låta till laga plikt befordra.

I art. VI, § 3, redogjordes för ett slag av förstucken livegenskap, som man tydligen avsåg att grunda genom legohjonslagstiftningen: ett annat innefattades i de bestämmelser, som bilda stommen av ovanstående åtta paragrafer. Winroth kallar förfarandet på sitt i allmänhet träffande uttryckssätt: "inskränkning i friheten att välja kontrahent", men vi måste denna gång likväl starkt understryka, att han därmed säger för litet. Det må dock först framhållas, att lagstiftningen redan i äldsta tider icke var benägen att tillerkänna medborgerlig rätt, icke ens av privat natur, åt dem, som övergåvo hemlandet och fästade sin verksamhet vid främmande ort. Det framgår bl. a. av Västgöotalagen. Men ovillkorligt förbud mot utrikes resa eller bestämmelser, som sökte att särskilt hindra legohjon däriifrån, funnos dock icke under den första perioden. De näst därpå följande uppkommo däremot åtskilliga. Orsaken var styrelsens ängslan, att den tillgängliga arbetskraften skulle undandragas rikets behov — och bristen på lämpligt krigsfolk. Förbud

gällande Finland med Åland samt av svenska landskap Väster-norrland, Västerbotten och Halland utfärdades 1693, 1723, 1739, 1743 och 1748. Numera, sedan tjänstefolk med år 1766 en gång för alla blivit förklarade berättigade att flytta obehindrat inom rikets gräns, ha ifrågavarande specialstadgar, som i sig upptogo ett livegenskapsförhållande till staten, upphört att gälla. Men ännu i början av 1800-talet gjordes både lagliga och olagliga ansatser att i detta hänseende bereda vissa landsdelar statsligt skydd — och därtill skola vi komma på sin plats.

Men med 1739 års legostadga, som vi nu lämna, liksom frihetstidens första skede, hade kulmen nåtts i obillig svensk tjänstehjonslagstiftning, ehuru flera försök sedermera gjordes att ännu hårdare åtsnöra tvångets bojar kring de fattigas frihet.

Källor: Carl Gustav Malmström: Sverges Politiska Historia från Karl XII:s död till Statsvälvningen 1772. — Per David Widegren: Försök till ny beskrivning över Östergötland. — Abraham Abrahamson Hülphers: Samlingar till en beskrivning över Norrland. — Per Johan Sundelius: Norrköpings Minne. — J. H. Eberhardt: Försök till Pragmatisk historia om frälseståndet etc. — R. G. Modée: Utdrag ur Publika handlingar, Plakater, Resolutioner och Publikationer etc. — Anton von Stiernman: Samling utav Kungl. Brev, Stadgar och Föroordningar. — D:o: Riksdagars och Mötens beslut etc. — A. O. Winroth: Tjänstehjonsförhållandet. 1723 års legostadga, Landslagen, Landskapslagarna. 1734 års lag, 1739 års legostadga. — Tobias Norlind: Svenska Allmogens liv. — Carl von Linné: Sjänska resan. — Ad. Modeer: Vetenskapsak. Handl. 1767. — Eric Bergenskiöld: Nora Bergslag 1784. — P. Osbeck: Beskrivning över Laholms prosteri 1796. — Riksdags-, riksråds- och Hemliga utskottets protokoll. Landshövdingeinstruktioner m. fl.

KAP. II.

Stora Daldansen.

DEN ADLIGA DEMOKRATIEN. — HEMLIGA UTSKOTTET. — KRIGSFÖRBEREDELSE. — MALCOLM SINCLAR. — SIN LARSVISAN. — BONDEKORRUPTIONEN. — OLOV HÅKANSSON. — WILLMANSTRANDSKATASTROFEN. — JÄSNINGEN INOM ARMÉN. — REKRYTERNAS VAPENVÅGRAN I STOCKHOLM. — NEDERLAG OCH KAPITULATION. — HERREHATET. — TILLTAGANDE MISSNÖJE. — SAMFÄRDESELN MED NORGE HOTAD. — RESNINGEN FÖRBEREDES. — JOHAN PERSSON. — LANDSKAPSMÖTET I FALUN. — SKINNAR PER ANDERSSON I SO LERÖN. — HÄNDELSERNAS UTVECKLING. — HOS KONUNGEN. — MÖTET I LEKSAND. — JOHAN PERSSON I LIVSNÖD. — UPPRORET UTBRYTER. — LANDSHÖVDINGEN I FARA. — SOLDATERNAS OBSTRUKTION. — LANDSSEKRETERAREN ÖVERFALLETS. — OFFICERARE OCH KRONOBETJÄNTER VÄLDFÖRAS. — LAVINEN RULLAR VIDARE. — KRONANS FÖRRÅD UPPBRYTAS. — KYRKORNAS KONTANTER TILLGRIPAS. — BUDKAVLE OM NEDMARSCHEN. — I HEDEMORA. SALA OCH VÄSTERAS. — ORON INOM RIKSSTÄNDEN OCH REGERINGEN. — UNDERHANDLINGAR. — PROJEKT TILL FÖRSVARSGÄRDAR. — I STOCKHOLM. — BLODBADET. — DOMAR OCH STRAFF.

“Vi vilja hava en kung och inte så många — nu vilja alla regera, som peruker bära!”

Leksandsbönderna.

Den adliga s. k. demokratien, som genom riddarhusklassernas upphörande 1719 och bänkmansvalens förändring 1734 fått makten inom första ståndet, vart genom rådets avsättning 1739 herre även över regeringen. Dess första steg visade emellertid, att man tävlade med den föregående högaristokratiska styrelsen i reaktionära tänkesätt och handlingar. Men rädslan för ett mera för-

domsfritt regeringssätt var tydligen allmänt bland adeln, såsom man bl. a. ser av framställningen till K. M:t från detta stånd, att bifall icke skulle lämnas de ansökningar, som inkommo från ofrälse man, att få besitta säteri och ypperligt frälse. De menade tydligen, att dylika tillåtelser givits alltför villigt och rikligt under den föregående såsom högaristokratisk ansedda regeringen. En annan sed, som härleddes från Karl XI:s styrelse, att låta grevlig värdighet åtfölja rådsämbetet, undanbad man sig i fortsättningen, eller, som det hette, "att de nya riksråden måtte förbliva i sitt förra stånd". Man fruktade tydligen för upphöjda lågadliga konkurrenser på Riddarhuset.

Nu hade man emellertid en styrelse, som skulle arbeta på Sverges snabba uppkomst, men bredvid eller rättare sagt överdensamma hade hemliga utskottet satt sin ordförande lantmarskalken Karl Gustav Tessin, som utsetts att å det rådande Hattpartiets vägnar underhålla och uppehålla förbindelserna med Frankrike. De planer, som anlagts i ovannämnda utskott, gingo ut på varken mer eller mindre, än att i förening med Turkiet och, om möjligt Danmark, med Frankrike som subsidiemakt, förklara Ryssland krig. Man ville återbringa Livland, feodalismens förlovade land — och för att förbereda ifrågavarande makter avreste Tessin till kontinenten. Han hade dock ännu icke framkommit till Paris, innan en händelse inträffade, som skaffade krigspolitikerna inom landet en myckenhet anhängare. Förut hade allmogen stått fientlig mot densamma, ännu ihågkommande alla lidanden från Karl XII:s dagar, men genom övergreppet upptändes många sinnen även bland dem rent fruktansvärt mot Ryssland — och det var därhän man ville.

En major vid Uplands regemente vid namn Malcolm Sinclair hade 1738 av hemliga utskottet skickats till Konstantinopel med åtskilliga depescher och uppsnappats på vägen av ryska utskickade, plundrats och mördats. En ryttarskara, över vilken befälet

fördes av två ryska officerare, Küttler och Levitsky, hade tre mil från Breslau uppsnappat honom och begått ogärningen.

En bölja av raseri välde vid underrättelsen om mordet fram över hela landet, i synnerhet då det blev bekant att den ryska beskickningen i Stockholm skaffat sig Sinclars porträtt för efteråt ganska genomskinligt ändamål. Det gick så långt, att Bestoucheff, dåvarande ryske ministern i Stockholm, måste begära regeringens skydd för att vara säker till liv och lemmar. En samstämmig förbannelse fälldes över den östra grannationen: "Abels blod ropar om hämnd", vart ett allmänt talesätt — och "Sinclarsvisan", ett opus på icke mindre än nittio strofer, spriddes i tusentals exemplar och sjöngs i slott och koja. "Om ryska regeringen själv velat framkalla ett anfall", säger Malmström, "kunde den ej hava valt ett verksammare medel därtill än denna upprörande våldsbragd".

Sinclarsvisan satte färg och fart på Hattarnas även förut ganska ohöljda krigsagitation. Av densamma, som uttryckte stundens förbittring i främsta rummet, men även upplivade minnena av Sverges gamla s. k. krigsära, genljödo snart tonböljorna så mäktigt över landet, att efterklängen fortlevt ända fram till våra dagar, ty ännu kan man ute bland allmogen få höra denna, sannolikt av J. Mörk författade visa, som inledes med följande företal, sjungas:

"Hjältarnas samtal med den tappre och omistelige, men på sin hemresa från Konstantinopel i nejden av Breslau den 19 juni 1739 förrädiskt mördade svenske majoren vid Uplands regemente, Den Vålborne Herien Herr Malcolm Sinclair, uppå de ljuva Elyseiska fälten i de dödas rike; berättat av Herden Celadon. som av en gammal obekant gubbe blivit dit och dādan förd".

Härefter börjas med följande inledning:

"Sist när på ljuvlig blomsterplan,
jag mina lamm utörde;
Och satte mig, som jag var van.
där bäst jag lärkan hörde;

Så kom till mig en gammal man,
 Beprydd med silverhåren,
 Han såg mig ganska gunstigt an
 Och hälsade: God moren.

Hör, sade han, kom, Celadon
 Följ med mig ett litet stycke,
 Lägg från dig dina lappris don
 Du skall få höra mycke.
 Jag steg strax upp, lad flöjten bort
 Tog gubben uti handen,
 Och kommo vi strax innan kort
 Till obekanta landen.

Här visade gubben för Celadon all härlighet, som fanns in-
 rymd, man kan icke uppräknat allt, utan måste nöjas med:

Där stodo lagrar i gevär
 Och skillrade för so'en
 Därunder växte röda bär,
 Som prydde gröna jorden,
 Där stod en vattukonst och grät,
 Så klara vattnet flödde;
 Så var, sad gubben, hennes sed,
 Sen Karl den tolfte dödde.

Men härifrån fördes den häpne och även förfärade Celadon
 till "en sal för alla salar", som får följande beskrivning:

Kring om ett präktigt silverbord
 Tolv svenska Carlar suto
 Som talte inte många ord,
 Men kungaminer guto
 De åtta sågo gamla ut,
 De fyra intet spåde;
 De förra, som de dock förut
 Från världen gjort avträde.

Den Nionde i denna rad,
 Tyckt's ha ett hastigt sinne;
 Den tionde sågs djärv och glad,
 Med mod i bröstet inne:
 Den älvte var en täcker kar
 Han satt och räkna pengar
 Han delte ut, liksom en Far,
 Till sina barn och drängar.

Den Tolvte var en sirlig, lång
 Och väl uppväxter hjälte,
 Den man kund' ej enda gång
 Sitt karla-hjärta fällte.
 Hans ögon vore oförskräckt',
 Liksom på unga Örnar;
 Hans styva nävar knyttes käckt,
 Som ramar uppå björnar.

Medan Celadon gjorde dessa och liknande iakttagelser rörande konungens person, inträdde en besökande. Han hälsade på svenskt maner:

Jag är, sad' han, en svensk major,
 Mitt namn är Malcolm Sinclar
 Min själ nu nylig av mig for
 Från hjärtats vrår och vinklar.

Hur, sade kungen, blev du död?
 Du tappre krigsbuss store!
 Du äst i blod så färgad röd
 Liksom du slaktad vore.
 Jo, sade han, Hans Majestät!
 En oförskämd Bellona,
 Har så betalt de trogna fjät,
 Jag gått för Sverges krona.

Så berättar Sinclar, hur det gick till då han på ryska regeringens anstiftan mördades. På konungens uppmaning delger han följ.:

Jo, börjad' han, vårt Svea är
 En dam, som stilla sitter
 Och sinå gröna lagrar skär,
 Förnöjd med fåglakvitter;
 Hon dricker fridens söta vin
 Ur Fredriks gyllne koppar,
 Och skådar med en hurtig min
 På sina blåa troppar.

Och skall knappt någon hava sett
 En så förnuftig flicka,
 Som, fast hon framdel's sig berett
 På grönan kjortel sticka;
 Har hon dock laudat flinkt gevär
 och lagt utmed sin sida,
 Så att, om nå'n skull' gå för när
 Skall hon i tallet bida.

Hon klär sig som en karl med hatt
 Och lider ingen mössa:
 Dess purpurmun får ingen fatt.
 Fast mindre lov att kyssa,
 Mer än som hennes äkta man
 Kung Fredrik store, dyre,
 I vilkens trogna, starka hand
 Hon anförtrott sitt styre.

Som den sköna ville stå väl med alla, sändes Malcolm Sinclar till Turkiet i utomordentligt ärende, men blev, som redan upplysts, bortsnappad under vägen och mördad. Nu var han här och lämnar uppgifter om tidsförhållandena i Sverige. När han slutat, utbrister kung Karl:

Gack Sinclar, i ditt rum och sitt,
 Sätt värjan i din skida!
 Oss har dock himlen mycket gett.
 Varmed vi tiden lida:

Vi äga ju en gudafröjd,
 I våra himlasalar,
 Vårt läger är av nöje böjt
 I täcka liljedalar.

Nu blir Celadon återförd till verkligheten, gubben försvinner utan att säga sitt namn, och gråtande tillägger herden dessa eggande ord:

Ack, tänk var redlig svensk uppå
 Den herrens svenska hjärta:
 Mång hjältes hjärta bliva må
 Mot hans en liten ärtä
 Ja, tänk uppå, hur som han föll,
 Och vem den gärning gjorde,
 Samt hur' han tyst i döden höll,
 Vad sägas just ej borde.

Därför, I hjältar, som ha mod
 Och hjärta uti bröstet
 Ack, hämnen Malcolm Sinclars blod
 Som Kütler mordiskt öste;
 För övrigt är jag städse er
 Tillgiven alla tider,
 Och slutar nu, helst som jag ser.
 Vår sol i skuggan skrider“.

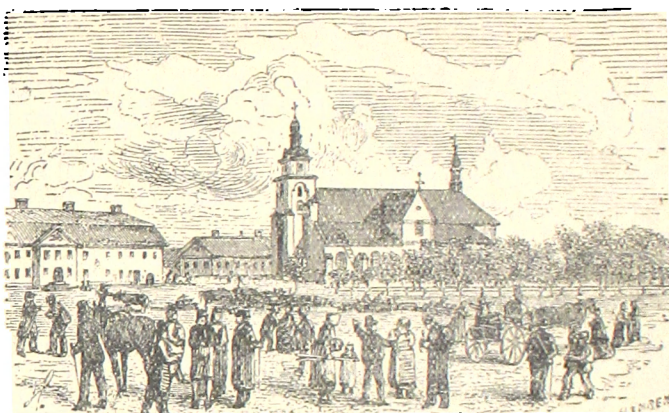
Det är onödigt att tillägga, att visan åstadkom en ännu våldsamare upphetsning mot Ryssland. 1739 sändes trupper över till Finland, och omfattande krigsförberedelser vidtogos. En ny riksdag sammankallades mot slutet av 1740, och strax efter företogos de första trupprörelserna, till trots av bondeståndets protester. En deputation uppvaktade nämligen den tvistande adeln vid dess plenum den 16 febr. 1741 och begärde förklaring på ifrågavarande åtgärder. I flera landsändar av riket rådde samtidigt hungersnöd, i synnerhet i Österbotten och i Dalarna, där folket redan sades äta bark-

bröd. En tunna råg kostade både i Stockholm och Göteborg 30 d. k:mt, ungefär dubbelt mot vad som ansågs vara skäligt pris. I Karlshamn betingade samma kvantitet samtidigt 15 d. s:mt, d. v. s. 45 d. k:mt. Sådana voro tiderna — och värre skulle de bli genom kriget.

Hur litet än böndernas votum aktades, vågade likväl icke hattpartiet kasta riket ut i krigsäventyr, utan deras medgivande — och det retade givetvis icke så litet. När hemliga utskottet mottagit nyssnämnda framställning, hoppades man först med lantmarskalken Levenhaupts hjälp kunna förmå dem att avstå från deras begäran, "men motståndarna veko varken för lockelser eller hot", säger Malmström. De sökte öppet och trotsigt hindra hemliga utskottet från att fullfölja sina planer. I protokollsutdraget härom, författat av en av ståndets kunnigaste och klokaste ledamöter, Otto Olovsson i Saxhyttan, hade sekreteraren och talmannen endast lyckats förmildra några hårda uttryck, men icke hindra deputationen att avgå. Talmannen undandrog sig emellertid icke att anförä densamma till de andra stånden. Men åtgärden medförde ingen verkan, även om förargelsen var stor bland de attackerade i början. Snart föllo bönderna undan, då de bereddes tillträde till en s. k. stor hemlig deputation med 25 ledamöter. I slutet av maj voro bondhjärnorna redan tillräckligt uppmjukade och beredda för krigsförklaringen, som dröjde i ännu två månader ehuru talmannen, blekingsbonden Olov Håkansson, som var bondeståndets främsta man under en mansålder, å kollegernas vägnar efter någon tid förklarade, "att när deras nådiga konung, som var en i krigsväsendet så förfaren herre, varav den tanken, att kriget vore nyttigt och nödigt, så borde var trogen undersåte därtill styrka". I stället för att visa motvilja för kriget, blevo bönderna, särskilt de tjugufem i hemliga utskottet ivriga därför — naturligtvis av oförstånd eller förda bakom ljuset — och arbetade för krigsrustningarna med stor kraft, och med augusti månad begynte ofredstillståndet.

Det gick illa redan från början, och vid Willmanstrand den 23 i nyssnämnda månad lades grunden till det 1743 efterföljande stora dalupproret. Här ledde svenskarna ett första förkrossande, för kriget nästan avgörande nederlag. Ett tusen döda kvarlåg på slagfältet, bland dem majoren Grönhagen vid Dalregementet, vars överste, Gripenhjem, råkade i fångenskap jämte 1,250 man, ett 30-tal officerare och 62 underofficerare. Katastrofen var fruktansvärd — och skulden till olyckan kastades utan vidare på Buddenbrock, kommenderande generalen, som avsattes och ersattes den 3 sept. med förre lantmarskalken Levenhaupt. Han var tydligen ej heller vuxen situationen. En elakartad jäsning vidtog inom armén. "Missnöjet hos folket tilltog och bar föga respekt både för generaier och ordres", säger ett ögonvittne. De olika regementena samråddes om åtgärder, och inom åtskilliga, synnerligast gardet, Dalregementet och inom vissa förband av Södermanlands regemente, talades om att lägga ned gevär och vägra slåss mot hertigen av Holstein, vilken sades åtfölja den ryska hären. I Sverige begynte samtidigt, eller på våren 1742, rekryterna att ställa till våldsamma uppträden, särskilt Dalregementets. De 500, som då skulle föras över till Finland för att tilltappa de luckor, som slaget vid Willmanstrand och sjukdomarna i Fredrikshamn åstadkommit i nyssnämnda regementes leder, medförde redan hemifrån en missnöjd sinnesstämning, som växte, då de icke, enligt kronofogdarnas löften vid Brunnbäck, fått sina munderingar och fått hemsända sina kläder, och som slutligen i Stockholm, genom agitation av andra berättigat missnöjda — militärbefälet tog ingen hänsyn till klagomål den tiden heller — upptändes till trots, hätskhet och olydnad mot befälet. Naturligtvis var detta någonting oerhört, och Hattregeringen rev håret av förtvivlan över deras äreför-gätna vägran att gå ombord på de fartyg, som skulle föra dem över. De ville ej gå, förrän konungen själv anförde dem. "De ville ej veta av mera än en Gud och en självrådande konung,

på det de måtte veta, för vem de skulle offra sina liv" — så starkt var hatet och misstroendet mot stormännen. "De ville ej fäkta för Ridderskap och Adel utan för konungen, eftersom de visste, att H. M. ville men ej fått gå i fält". Officerarnas föreställningar, som givetvis mestadels höllos i hotelsens form, voro fåfänga. Ett kompani, Mora, som visade litet mera villighet eller efterlåtenhet, hindrades med hugg och slag att gå ombord. Man lät några av dem få företräde hos konungen, men även här blevo

Stortorget i Falun

föreställningarna utan verkan. De militära myndigheterna rasade, och våld tillgreps: kanoner och manskap utkommenderades mot dem. En mängd fick slita spö eller springa gatlopp, tidens barbariska straffmetoder. De, som icke blevo fördärvade därav, fördes ombord utan vidare motstånd. Men för säkerhets skull lät regeringen krigsfartyg åtfölja de skepp, som seglade med dem över till Finland.

Levenhaupts krigsoperationer utmärktes av samma omogna dumdristighet som Buddenbrocks, även om man måste fastslå, att anledningen till de oupphörliga olyckorna var krigets orätt-

färdighet, utrustningens brister och — framför allt — styrelsens ansvarslöshet. Härav följde nödtvunget nederlag på nederlag och återtåg, som slutligen fick sin uppslutning i kapitulationen i Helsingfors den 24 aug. 1742, varefter ryssarna besatte Finland och dikterade fredsvillkoren.

Nu kom den oundvikliga reaktionen likt en stormflod över landet, och hundhuvudet för det skedda måste till väsentliga delar uppbäras av generalerna och adeln, som haft största andelen i de

Ornäs

båda senaste riksdagarnas krigsbeslut och även motgångarna i fält. Oviljan växte ut till missnöje med regeringssättet. Allmogens gamla obenägenhet för en månghövdad herrestyrelse vaknade åter med fruktansvärd kraft och vände spetsen mot de regeringsgrundsatser, som faran för det oinskränkta enväldet hade gjort gällande 1719, och som ännu hyllades av de högre stånden. Som vanligt gingo dalkarlarna i spetsen. Detta landskaps allmoge hade av flera anledningar, och fullt berättigat, blivit allvarligt uppretad. För det första hade regementet lidit betänkliga förluster, som måste ersättas, vid Willmanstrand, vartill kommit härjande sjukdomar,

som ännu ytterligare förtunnade lederna. Då man därtill ansåg, att förlusterna föranleddes av befälets vårdslöshet, uppbraktes sinnena ännu mera, helst som svårigheten att få nytt manskap ingalunda var ringa, och man begynte samrådas, hur det skulle vara att taga hämnd på de äreförgätna. Så kom därtill uppsättningen av vargeringsmanskap, som ännu mera stegrade krigets bördor, eftersom legan för en karl på våren 1742 uppdrevs till 300, ja, ända till 4 à 500 d. k:mt. Härjämte klagade rotebönderna, att de betungades med soldaternas beklädnad m. m. utöver knektkontraktets föreskrifter. En svår hungersnöd hemsökte samtidigt hela provinsen om vintern och våren 1742, men i synnerhet Västerdalarna. Densamma förvärrades ytterligare genom Hattarnas handels- och näringslagstiftning.

Dalkarlarna hade sedan gamla tider varit i livligt varuutbyte med Norge. De hade, sedan snön gjort vintervägarna farbara, farit över fjällen med slipstenar, smide och laggkärl och i utbyte fått livsförnödenheter, i synnerhet fiskvaror, jämte tobak o. a. Nu skulle emellertid denna fria samfärdsel på bivägar vara stängd enligt riksdagens beslut 1741. Förr åtalades ingen, som besökte städerna och därifrån hemförde förnödenheter även åt andra, d. v. s. grannarna, men hädanefter skulle detta förfarande behandlas som otillåtet landsköp, och tullarrendesocietetens gränsridare förforo mycket strängt därmed. Om alltså någon dalkarl medförde större förråd av säd, fisk och salt m. m., än som kunde anses nödvändigt för hans eget hushåll, så betraktades detta som att idka landsköp. Kom han en olovlig väg från Norge, eller fanns på lasset tobak eller brännvin, underkastades varorna beslag. Gränsridarna voro dessutom i allmänhet synnerligen självgoda och otidiga. De företogo ofta för att förarga och trakassera allmogen rannsakingar i källare och visthus efter förbudet gods.

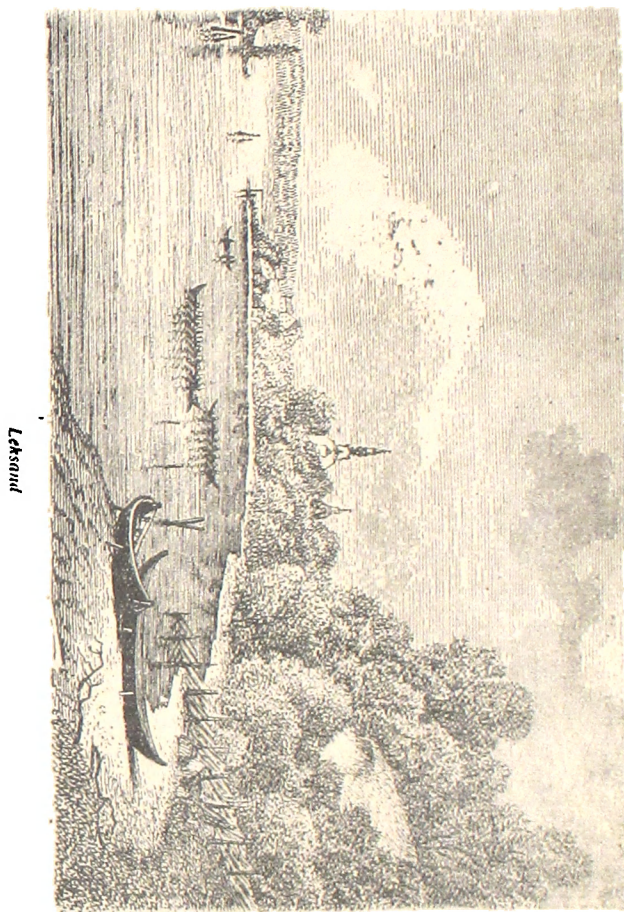
Ett oskäligt spannmålspris hade man allaredan i förväg, men genom införseltullen stegrades det ännu mera. "Gud giver vacker

årsväxt, men vad hjälper det? — Spannmålen är ändå dyr; sådant kommer av adelsmannen och prästen, som hålla ihop, ty de hava såd att sälja; förbjuda de icke de främmande att föra in spannmål, till dess de blivit av med sitt? Tages icke nu näringen från den fattige, så att han ej får försörja sig såsom förr, utan det är nu förbjudet vid straff"? Sådan var de nödlidandes uppfattning och utläggning av tullagstiftningen och näringsförfattningarna, åtföljd av det dova hotet: "Det bliver väl en gång tid att skudda detta oket ifrån sig".

Nu måste man även förutsätta, att det missnöje, som av alla dessa orsaker uppstod i landsorten, ytterligare underblåstes genom hcmkomna soldater eller brev från de kvarvarande av regementet i Finland. Genom deras inflytande uppkom den hätskhet, med vilken dalkarlarna yrkade straff på Buddenbrock, därför att han låtit deras regemente så gott som tillintetgöras vid Willmanstrand. Då dessutom Dalarna stod i livlig beröring med andra landskap och huvudstaden genom en mängd arbetsfolk, som då, liksom under senare tider, drog omkring överallt, spred missnöjet sig snabbt, särskilt utefter de allmänna farvågarna i Upland och Västmanland, ja, ända upp till Hälsingland. En knorrande missstämning, säger bygdekrönikan, märktes överallt, särskilt i Stockholm, och var helst dessa legohjon ströko fram genom landet klagade de över betrycket på både vers och prosa, uppmanande menige man att göra gemensam sak med dalallmogen, när den snart skulle draga ut man ur huse för att "runka perukerna av herrarna i Stockholm" och "klippa vingarna på adeln", på det "att de skulle få en kung och icke så många".

En av dalkarlarnas riksdagsmän, den konservative, men kloke och kunnige Johan Persson i Tuna har i en utförlig inlaga till kommissarialrätten, som rannsakade över upproret, lämnat diverse personligt hallna upplysningar, som här delvis återgivas. Han anför sålunda bl. a. — som bör komplettera redan förut lämnade

uppgifter — att då dalarekryterna, som skulle avgå till Finland, drogo hemifrån, voro de på intet sätt besmittade av någon upprorsanda (det motsäges emellertid av andra), men hade i Stock-

holm antagligen "insupit något, som icke dugt". Härav kan man draga den slutsatsen, att revolutionära tänkesätt även vunnit bur-skap bland stadsbefolkningen. Han tillägger helt lakoniskt, att

ryktet om de avstraffningar, som för uppstudsighet övergått landskapets rekryter i huvudstaden, på intet sätt åstadkommit oroande rörelser i hembygden. "Men", tillägger han därtill, "icke långt därefter, då det vanliga arbetsfolket ifrån de övra socknarna hemkommo, började förspörjas åtskilliga rykten och mummel däröver" — och Johan Persson hade med anledning härav gjort allt för att "kväva det onda och uppmuntra till undersåtlig lydnad". Hans arbete kunde emellertid icke ensamt tillbakahålla missnöjet, och då ryktena kommo om motgångarna eller rent ut sagt, nederlagen i Finland, brast det löst i de övre socknarna. Ett större möte sammankallades till Falun. Hit for även Johan Persson. Han var nyss vald till riksdagsman för Tuna och Sätters socknar och var därför självskriven att närvara. Här inträffade även deputerade från andra socknar. De samlades på "Myran", och bl. a. närvaro bergsman Domar Hans och Per Ols m. fl. Hit kom även Skinnar Per Andersson i Sollerön, som likaledes nyligen valts till riksdagsman för Siljans tvenne fögderier. Han tillhörde de radikala, d. v. s. ledande bland de missnöjda. Träta uppstod därför mellan honom och Johan Persson, som beskyldes för att vara medskyldig till kriget, därför att han varit med om den ovan omtalade korruptionen 1739.

Skinnar Per Andersson skrek överljutt till kollegan Johan Persson:

— Ska du bli riksdagsman, som gjort allt det som rasande är och skaffat krig på oss, det ska aldrig ske. Ingen gammal riksdagsman ska av de skälmarna bli i ståndet, utan vi ska nu bli nya och rätta vad som l gjort gålet. Kommer du dit, så ska endera du utom ståndet eller skall jag ut, endera ska sätta huvudet till, icke en enda gammal ska bli där, fast mindre varken du eller Olov Håkansson.

Härefter gick Skinnar Per Anderson därifrån, antagligen hälsad med bifall av åhörarna, men längre fram på dagen möttes han

och Johan Persson vid Hindrich Leuthers hörn — "icke långt ifrån den stora sammankomsten", för att tala med den senares egna ord, "där jag såg mig om, ifall någon skulle se oss; tog så Pehr Anderson i kragen med handen och höll honom stilla, samt frågade honom vad skäl han hade att så högt ropa om mig; han hade sitt samma läte. Då rann ivern på mig, att jag tumlade om med honom, och kramade honom något hårt, varvid jag märkte hos honom någon häpenhet, och att hans stora mod saknades".

Johan Persson försäkrar härtill, att avbasningen var välgörande. Han märkte redan andra dagen mera hövlighet från den andre än han förmodat.

Här påtalades också, att tullarrendesocieteten ämnade inrätta en tullkammare mellan Norge och Dalarna. En leksandskarl utbrast därför:

— Ja, sätt man dit, skola vi snart slå ihjäl tullaren.

Presidēnten Lindcreuts, som var ordförande, frågade:

— Hur sade du?

Den andre svarade åter med hög röst:

— Vi skola slå ihjäl honom.

Det var alltså ingen lätt sak att intala dalkarlarna att långmodigt motse händelsernas utveckling, och att Johan Persson undkom med livet hade han antagligen endast att tacka sin framfusiga oförskräckthet. Missnöjet tilltog — och åtskilliga herremän underblåste det synnerligen energiskt. En auditör Klingström reste omkring i provinsen, beklagade landets olycka och utdelade skrifter. Han hade bl. a. varit i Näs och Näs.

En deputation uppvaktade kungen, som mottog den nådigt, bad om hälsningar hem och skänkte 18 dukater, "som han lade i min hand", säger Johan Persson, "att efter hans nådiga ord uppdricka dem till frukost. Jag gick ut med dem, och bar dem i min hand, tills jag kom ut mot trappan vid garderoben, då jag bad dem stanna och räkna dem, för misstankas skull. Då vi

funno, att det belöpte sig en dukat på varje, efter de voro 17, och jag den 18. Min egen, som mig skulle tillkomma, trakterade jag dem med frukost på vid Riddarhuskällaren med alltsammans, och de togo var sin till sig."

Han låter derefter påskina, att Skinnar Per Andersson, tvenne hälsingar och en rusthållare från Roslagen vilkas namn jag förglömt, men rusthållarens mins jag lyktas på qvist", följt deputerade ständigt, efter som han själv, varit upptagen av riksdagsgöromål, "och att då dessa deputerade reste därifrån, jag för min del kunnat besvärja, att intet ont syntes eller var i deras faggor". Huru de samtalade på vägen, eller var de senare fingo instruktioner ifrån, förstår ej Johan Persson, men han glömde inte omnämna att antagonisten Skinnar Per Andersson "var i följe med dem hem".

När Johan Persson kom hem på påskafton, var det allaredan ganska oroligt i provinsen. Han tvingades att medfölja till sammankomsten i Leksand. En del ombud från andra socknar anlände till honom, bland andra Beronius i Husby, "som sedan led dödsstraffet." De båda dalamännen kommo i tråta, och Johan Persson, "fick i honom", som han själv säger, "med en hand och med den andra utsträckt i största fart att slå honom en örfil, men min hustru jämte en annan deputerade fingo i armen på mig att jag gjorde halt,"

I Leksand möttes Johan Persson av en mängd oregerligt folk, "jag talade med dem efter mitt gamla sätt, men det blev obehagligt upptaget, kom alltså några stormandes med rop fram till bordet och höllo käppar i vädret samt slog i bordet att papperen och bläckhornet flögo långt bort ifrån mig". Det hotades även med stryk, ehuru han denna gång lyckades komma helskinnad fram till skolmästaregården. I rätta ögonblicket kommo, säger han, landshövding Wennerstedt och major Wrangel ut från prostgården, tagande vägen till soekenstugan, Här blev "stormen

sa häftig, att på det långa bordet, varest jag satt, intet syntes annat än ben och skor, och huvuden stodo i taket". De begingo emellertid intet övervåld här. Det blev först senare.

En avskedad rustmästare Sahlberg amodade Persson att uppsöka Gatu Erik, som varit riksdagsman 1741, då kriget förbereddes och begyntes. De togo vägen till gästgivaregården, som icke låg långt bort. "Emellertid försvann min vägvisare bort", säger Persson, "i vart rum jag tittade och frågade efter Gatu-Jerker, såg jag ett hemligt tasslande och stötande på varann, varav jag märkte något ont. Jag gick därpå genom en stor sal till en kammare innanför, varest några länsmän och en uppbördsskrivare voro. Denna sal var ock överfylld med folk, och då jag kom in till dessa kronobetjänter sade de till mig:

— Det var lycka att du icke varit här nu, medan bullret påstått.

— Vad då? sade jag

— Har du icke hört, huru de slagit och släpat Gatu-Jerker? Vi tro knappt han lever, och inte ha vi tordas ut och hjälpa gubben.

"Denna gubbe var snart sina 60 år", forsätter Persson sin berättelse, "men beskedlig karl och lever ännu. — Så, tänkte jag, nu ser jag förräderiet, är inte gott länge dvälja sig här inne att frukta för döden, gick så strax ut utan att tala ett ord med kronobetjänterna, och då jag kom ut genom dörren, öppnade de sig tills jag kommit i salen, då de började knuffa varandra in på mig.

Jag frågade, vad det var för ett väsende, då ett allmänt rop blev:

— Napp i honom och ut genom dörren!

De grepo således i begge armarna och genom dörren på gården och sedan genom dörren på porten, då folk ur alla rummen kommo utströmmades, men jag blev ledsagad i främsta paret, och

och då jag kommit i porten, tänkte jag: vad vill bli härav efter alla ropte slå ihjäl honom? Ryckte så i en hastighet mig lös och och satte till att springa. Kom dock icke tänka i hast, varest jag skulle taga vägen, utan sprang om sockenstugan, där de deputerade voro och begav mig åt hemheten" — — Han berättar härefter, hur han icke kunde undkomma: "De grepo mig alltså med större styrka i armarna, och strax jag öppnade mun och irågade dem, vad jag gjort, fick jag kända örfilar, att blodet rann ur näsan och ned över bröstet, bakom mig luggade de ur mig hår, och en stor del ropade:

— Vi ska kasta honom i älven.

En del sade:

— Vi ska kasta honom i kistan (häradsbåten)".

Det blev också hans räddning, ty sedan den första hettan svalnat, blev han tagen därifrån av mera förtänksamma missnöjda, och fick därefter vara i fred, om än mörka blickar mötte här och där. Han meddelar även, att de, som slagit honom, voro förklädda soldater.

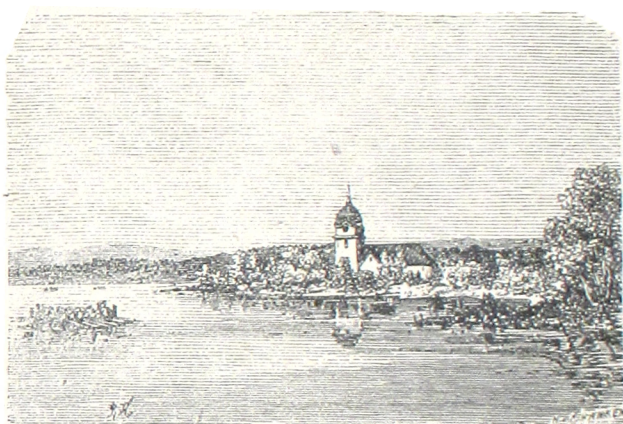
På pingsten voro båda riksdagsmännen åter hemma i Dalarna, och då var det Skinnar Per Anderssons tur att få schappa undan för utlovat stryk från Tuna kyrka, innan halva gudstjänsten var över. I Mora tog Per lagboken under armen och gick upp i sockenstugan fjärdedagsmiddagen, och läste upp 2 § i 6 kap. Missg. Balk.

Men allmogen svarade:

— Skola vi mista livet var tionde man för din skull? Du lovade ju skriva oss till, men det har du icke gjort.

Därefter grepo de och slogo honom. Han blev så skrämdd därav, att han, för övrigt icke motvilligt, föll till föga för deras maktspråk för all framtid. De gjorde även till ett antal av nittio-fem stycken besök i Johan Perssons gård, "drucko upp det som var kvar av tvenne tunnor malts brygd", i husfaderns frånvaro. Han hade allaredan avrest till Stockholm.

Nu lämna vi emellertid för några ögonblick Johan Perssons framställning framför de marschfärdiga dalmännens kolonn, för att ägna vår uppmärksamhet även åt andra berättare, som skänkt saken all nödig uppmärksamhet. Tron på framgång var orubblig, och man sökte redan från början erhålla lämpliga anförare vid ledningen. I Leksand kommo några bönder till en kapten Planting och begärde, att han skulle bliva deras chef under marschen till Stockholm. När han frågade för vad ändamål, lät svaret kort och gott: "Vi vilja hava *en* kung och inte så många — nu vilja

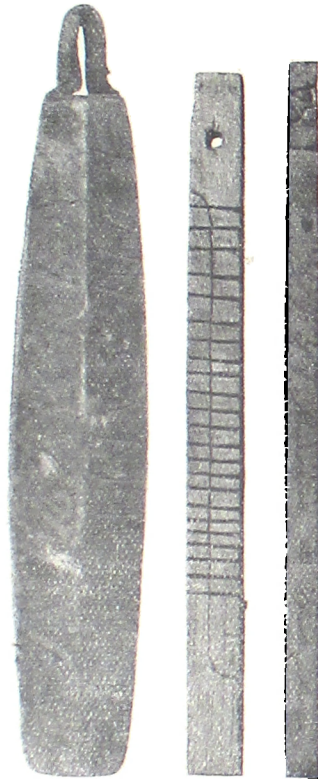
Rättvik

alla råda och regera, som peruker bära". Ett stort antal av dalmännen var dessutom anhängare till den danske kronprinsens kandidatur till svenska kronan. Under riksdagen 1742 kommo en mängd deputationer från skilda landsdelar: Dalarna, Västmanland, Upland, Södermanland, Nerike, Öland och Hälsingland och begärde skyndsamt dom över generalerna Buddenbrock och Levenhaupt. Inom styrande kretsar var man obenägen att lyssna till kraven. Nödd och tvungen måste man gynna ryska kejsarinnans kandidat, biskopen av Lübeck, Adolf Fredrik av Holstein Gottorp.

I Hälsingland började först upprorslågan att flamma. Härifrån utskickades budkavlar mellan socknarna ända ned till Dalarna, med uppmaning till resning. En sålunda utskriven och utskickad budkavel kallade fjorton hälsingesocknar till sammankomst, därifrån ombud nedsändes till Stockholm. I den fullmakt, som dessa presenterade i bondeståndet den 23 februari, yrkades på kronprinsens val och utlovades desslikes "all nödig handräckning, där så omtränga skulle".

Till i början av mars hade dal-karlarna, som efter gammal sed här-efter togo ledningen, såsom vi sett, hunnit bli färdiga. Nu anlände också deras beskickning, som meddelade, att dalallmogen icke ämnade låta sitt manskap gå i fält, innan dom och straff övergått de brottsliga befälhavarna i kriget. Härjämte yrkades bestämt på danske kronprinsens val till svensk tronföljare. En andra deputation anlände samtidigt från samma landsända med enahanda yrkande. Härefter återvände båda till hembygden.

De mötte vid Brunbäcks färja den några månader förut tillsatte landshövdingen över Dalarna Carl Gustav Wennerstedt, som med möda förmåddes sammankalla till det ovan omtalade mötet i Leksand för att överlägga om soldaternas avtåg till Västerbotten anbefallt av konungen redan den 5 april. Det hette i kungörelsen, att Dalregementet skulle anslutas till generalmajor Freidenfeldts styrka.

Budkavlar

Nu kom emellertid mötet till stånd och en stor folkmassa, som med en mun ropade, att icke en man skulle avsändas, innan generalerna straffats och tronföljare valts, hade samlats på bestämt ställe. Landshövdingen hade ingen hand med dem, svag och oduglig som folkledare, och det berättas, att det var med yttersta nöd, han undgick misshandel. Den utfärdade befallningen, att regementet skulle sammankallas, möttes med hot och rop. Soldaterna uteblevo eller kommo utan gevär och munderingar, vilka bönderna låst in. Det var likadant i Hälsingland och Södermanland. Herrgårdarnas landboar och torpare upphörde att göra dagsverken. En ny tids gryning steg över horisonten, trodde man, men det var endast ett bedrägligt sken.

Folket hindrade regementets uttryckning. I konungens namn utfärdades varningsbrev, som antydde, att soldaterna skulle tillåtas stanna vid Gävle, och att dödsdomen över Buddenbrock var oåterkalleligen fallen. Men allmogen var obeveklig. Den trotsade riksdagens påbud och bevillningar. I Grangärde drevs landssekreteraren i Falun ur sockenstugan. Hans skrivare kastades efter, sedan papperen sönderrivits, och fick både hårdragning och smörj på köpet.

Skinnar Per Andersson, som varit ett slags ledare vid sammankomsten i Leksand, hade, som vi sett, återvänt till riksdagen, sedan han likväl först ålagt allmogen, att icke släppa soldaterna, innan han brevledes givit dem besked. De danska ministrarna i Stockholm, geheimerådet Berkentin och överste Grüner, fingo mottaga en å tolv socknars vägnar undertecknad skrift, vari allmogen gjorde den landsförrädiska deklarationen, att den var redobogen med vapen understödja deras kronprins och överlåta regeringen åt honom. Man förstår, att ledan vid herremansväldet var fruktansvärd, då missnöjet kunde taga sådana ansatser. "Men ministrarna", säger Starbäck-Bäckström, "förmånade till stillhet, yttrande sin önskan, att allmogen ej måtte förhindra soldaternas uttryckande".

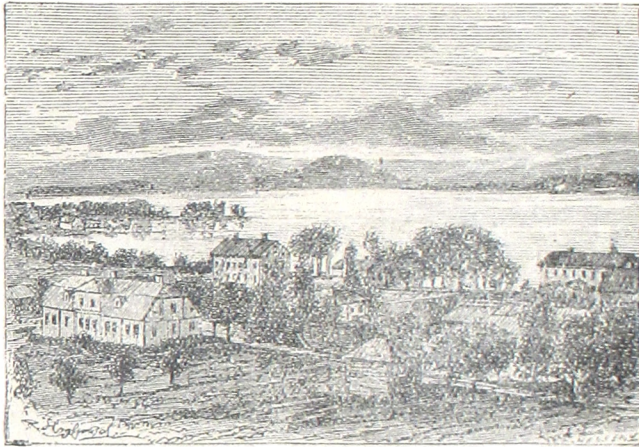
Av denna maning tog Skinnar Per Andersson rättelse. Han gjorde ett nytt besök i hemorten och sökte övertala allmogen att låta soldaterna avtåga. Han hade alltså av okända anledningar skiftat åsikter sedan sist. Men då han möttes med förebräelser och hotades i Mora med och fick stryk, dalkarlarnas gamla radikalmedel, slöt han sig åter — såsom vi också sett av Johan Perssons framställningar — till de upproriska.

Landshövdingeämbetet hade emellertid utfärdat ny kungörelse om regementets uppbrott, ehuru underrättelser ingått, att allmogen valdfört både officerare och kronobetjänter. Men då beslöto Mora sockneboar, med vilka utskickade från andra socknar förenat sig, ett allmänt uppbrott till Stockholm. Det utsändes budkavlar även kring de övre dalasocknarna, som uppbådade menigheten från 15 till 60 år, att med vapen och fanor samlas i Falun den 8 juni, och maningen lyddes utan prut. Ammunition uttogs ur magasinerna och fanorna ur kyrkorna. Förgäves återkallade regeringen befallningen om regementets uppbrott. bönderna fortsatte likväl taget mot Falun — vari även soldater från Dalregementet voro talrikt närvarande — där de inryckte på utsatt dag och planerade för sig.

Men innan allmogen hunnit fram till nyssnämnda plats, hade fullt kompetent militär ledning bibrakts dem. En av de högre officerarna vid regementet, majoren Vilhelm Gustav Wrangel, hade övertagit befälet, ehuru han icke ville framträda direkt. Därför valdes bokhållaren vid Insjö kopparverk, Gustav Schedin — bondgeneralen kallad — till nominell ledare. Han hade varit i krigstjänst förut och kände därför till åtskilligt i den vägen. Wrangel skulle understödja honom — och gjorde också sitt bästa med både råd och däd. För övrigt hade varje socken sina valda anförare, för det mesta underofficerare eller soldater — och på detta sätt åstadkoms tämligen god ordning. "Enskild egendom aktades" säger Starbäck-Bäckström, "och till våldsamheter gjorde sig denna skara mindre skyldig, än man kunnat vänta, utom att

alla, som anträffades under vägen, med hotelser om mord och brand tvungos att följa med".

Så snart major Wrangel övertagit befälet, underrättades han av landshövding Wennerstedt, att meddelanden ankommit, att fred var sluten, och att regementet av denna anledning, såsom nyss omtalats, skulle få stanna hemma. Men redan förut hade landshövdingen genom kronobetjänterna delgivit soldaterna och allmogen dessa hugnesamma upplysningar. Han hoppades därför,

Grangårde kyrkoby

att allesamman, helst sedan även majoren, bergmästaren och borgmästaren i Falun, rest folkhären till mötes, skulle återvända hem. Men han hoppades förgäves. Nu hade lavinen råkat i rullning — den kunde icke hejdas.

Nu torde det väl vara så, att Wrangel ursprungligen sökt dämpa upprorslågan, fastän han sedermera var med om att blåsa under den. I sällskap med landssekreteraren, som medförde konungens brev, reste han som sagt, den 7 juni 3 mil utom staden, och mötte allmogen. Sedan brevet upplästs, utan verkan

försökte båda två med goda skäl och föreställningar att få dem att vända, men fingo till svar, att då de nu voro på väg, lönade föga att stanna förrän i Falun, där flera hade ärenden att uträtta. För övrigt litade man icke på konungens försäkran, som troddes uppfunnen allenast för att förekomma resan. Därför fingo både majoren och landssekreteraren återvända med oförrättat ärende. Några timmar senare, eller den 8 juni klockan 6 om morgonen, anlände en fjärdingsman Olov Olovsson i Åkre, till staden. Han

Mora strand och Mora kyrka.

uppsökte landssekreteraren och berättade, att allmogen nått fram till det s. k. Gammelberget, ett stycke från Falun. Han hade skickats i förväg för att å de där församlade socknarnas vägnar efterhöra, om de utan motstånd kunde intåga. Den tillfrågade svarade, att om allmogen återvände, vore detta säkrast — i övrigt hänvisade han till landshövdingen. Därmed fick budet gå. Det erhöll samma svar hos hr Wennerstedt, som upprepade, att fred om några dagar komme att slutas med Ryssland samt att konungen därför icke fordrade någon tjänst av regementet, utan soldaterna

kunde återvända hem. När Olov Olovsson hunnit tillbaka till Gammelberget, tågade allmogen under fanorna och med trumslag in i staden. De ställde upp på torget, gjorde bön och våldgästade, säges det, var de funno för gott.

Det berättas av Bergman i "Beskrivning om Dalarna", att landshövdingen mötte Fors Lars, en Leksandsmas, på gatan. Han, och åtskilliga andra karlar, som han hade i sitt sällskap, hejdade honom och fordrade gevär och ammunition. Men oaktat han visste, att både kulor och flintor funnos i huset ovanför kungsgården, fick Fors Lars till svar, att ingenting i den vägen vore lagrat här. Hemkommen, påträffade han gårdsplanen full av människor, av vilka han icke igenkände mer än riksdagsman Skinnar Per Anderson och avskedade fjärdingsmannen Holbertz Anders, båda från Mora socken. De fordrade också gevär och ammunition. Han ålades dessutom att påföljande morgon inträffa på torget vid korum, där han i utrustningsfrågan gav samma svar som förut. Men allmogen, som hade kännedom vad som fanns, tillgrep med våld all nödig beväpning ur kronans förråd, matvaror, och ur ränteriet 11,000 d. k:mt. På samma sätt gick man även tillväga på andra orter, Hedemora och Avestad bland andra. Dessutom togos pengar ur kyrkorna.

De blevo modigare genom beväpningen. Den 9:de på morgonen upptågade allmogen sockenvis under gevär på torget, med sina anförare främst. Här bildades ring, i vars mitt landshövdingen måste framträda bredvid anföraren, bokhållare Gustav Schedin. Sedan prästen Wallman från Gagnev gjort morgonbön, som även landshövdingen, överstelöjtnant Adlerstråle, major Wrangel, bergmästaren, landssekreteraren och landskamrern tvungos att bevista, framlämnade Fors-Lars å samtligas vägnar ett papper, som skulle underskrivas av alla, hög som låg. Nu steg landshövdingen upp i ett fönster, naturligtvis med allmogens samtycke, och uttalade den meningen, "jämte andra tjänliga föreställningar", som Berg-

man uttrycker sig, "att som freden vore välkommen för alla, så hoppades han, att de församlade också skulle vara nöjda med de villkor, varpå den kunde erhållas. Men härpå ville icke de upproriska ingå.

Riksdagsman Skinnar Per Andersson svarade:

— Freden är väl god, men en neslig fred vilja vi icke hava. Därpå vände han sig till menigheten och frågade:

— Är det icke så, bröder?

Han fick "ja" till svar, så det skallade mellan husen, och sägnen förmåler, att även ett och annat skott lossades. På allmogens hot och dessutom fullständigt omgiven och innesluten av upproriska, vart landshövdingen och de övriga herrarna tvungna att sätta sina namn under skrivelsen, som var av följande lydelse:

"Sedan förelupna valet till efterträdare på svenska tronen mot förmodan avlupit på det sättet, att hertigen av Holstein av sagt sig svenska kronan, hava vi samtliga fattiga innebyggare uti Dalarna funnit vår skyldighet vara att för vår del falla på den, som vi kunna hava bäst förtroende till, och vilket torde vara med Guds hjälp riket till största nytta. Vi falla fördenskull med vår tanke på H. K. H. Kronprinsen av Danmark, den vi alldeles önska måtte bli befordrad till regeringen i Sverge på det sätt, som Sverges rikes regeringsform medgiver, varför vi hava tänkt att anmoda dem, som av alla stånd, adel och oadel, andliga och världsliga här äro närvarande, att lämna oss sina utlåtelse häröver, på det vi samtliga allmoge må veta, vad vi skola rätta oss efter".

Skriften var undertecknad av fullmäktige från Leksand, Mora, Gagnev, Åhl, Bjus, Svärdsjö, Rättvik, Floda, Näs och Malung, samt daterad den 9 juni 1743. Landshövdingen måste dessutom uppbåda skjuts för stockholmsfararna och tillskriva landshövdingeämbetet i Västmanland om deras förplägnad på nedmarschen.

I Dalarna huserades ganska tappert. I Falun måste bergslaget,

till magasinets räddning och för undvikande av andra olägenheter, utlämna mjöl efter 50 tunnor råg, 10 tunnor strömming, 4 tunnor sill, 4 tunnor ärter och 600 rullar tobak. Men härmed vart icke allmogen tillfreds. Det fordrades dessutom bestämt, att bergsregementet och bergskavallerikompaniet skulle följa med till Stockholm — eller också, om de ville stanna hemma, utbetala 100 d. k:mt på roten, tillsammans 120,000 daler. Det stannade likväl, efter underhandling vid 6.000 daler, "som strax blevo dem tillräknade", 1,200 rullar tobak och medikamenter för 1,000 daler. Härjämte måste tjugofyra man av kavalleriet följa med.

Det avsändes brev till allmogen i Norrbäcke med underrättelse att Öster- och Västerdalkarlarna, som nu voro i Falun, ämnade bryta upp till Strand i Vika för att sedermera fortsätta tåget till Stockholm. De uppmanade sina kamrater att efter lägenhet vara dem till mötes, och med den broderliga förmaningen att var och en skulle "uppföra sig på det riktigaste, utan något allarm, som redliga svenska män, och bör en prästman av varje socken, alla ståndspersoner och drängar följa med, undantagandes den nödiga betjäningen vid bergverken". Därefter fortsatte tåget, den 11 juni, till Hedemora och Sala, medförande landshövdingen, landssekreteraren och åtskilliga sekreterare under bevakning.

I den förstnämnda staden blev landshövdingen instängd med vakt för porten, säger Bergman, och dessutom tvangs borgerskapet och åtskilliga av stadens invånare att underteckna Faluskriften. Härtill måste utbetalas 150 daler k:mt i penningar och tvenne man av varje båtsmansrote medfölja, tillsammans tjugofyra man. Men härförutom fick staden vidkännas en ganska stark gästning.

I Norrbäcke överenskom allmogen, att var rote skulle utrusta tre man med gevär, matsäck och därtill så mycket pengar, som i en hast kunde anskaffas, ty den varan var ganska svåråtkomlig då för tiden. Till anförare antogs hemmavarande officerare, an-

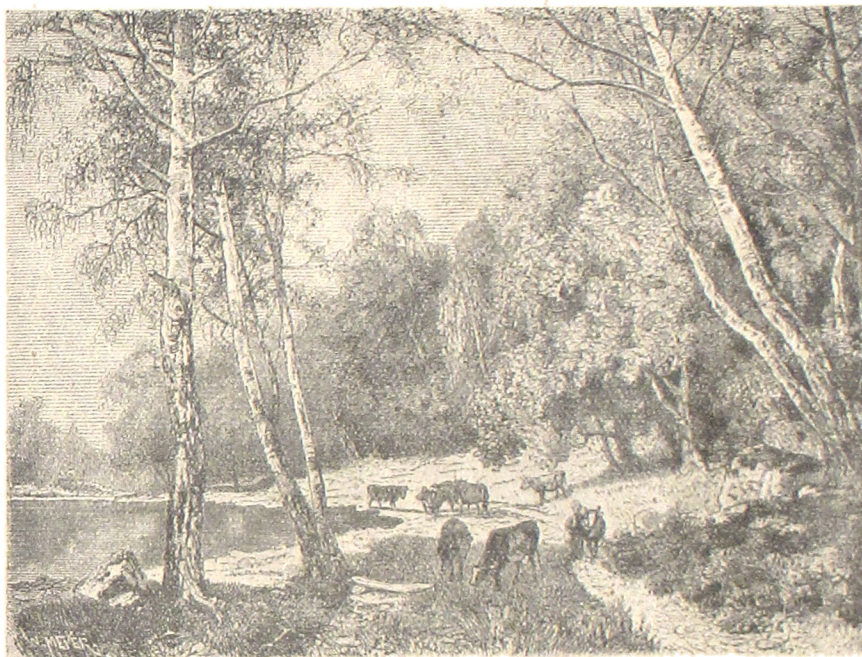
tingen de ville eller icke, fastän det hette: "om de hade lust och förstånd därtill". De tre fanor, som funnos i kyrkan, beslaglädes. Vid Sättra brunn skulle allmogen stöta tillsammans, och de hemmavarande uppdrogos att noga sköta de bortavarandes åker- och bergsbruk.

Den 10 juni, som likväl var böndag, uppbröt Hedemora sockens allmoge, strax efter högmässan, några för krigskollegii räkning stående rum och tillgrep en mängd gamla musköter. Även Rådstugan bröts upp. Här påträffades också åtskilliga gamla gevär, om vilka man kivades och slogs, så blod flödade. I Avestad uttogs något över 8,000 daler kmt och 2,000 daler hos fiskalen Nordstedt — allt tillhörande kronan. Därefter fortsatte tåget, Västerdalarnas allmoge till Sala och Österdalarnas till Västerås för att inrycka i Södermanland.

När underrättelsen om dessa rörelser nådde Stockholm, väckte det överallt stor bestörtning. Samtidigt hade också en annan skrift anlänt till bondeståndet från allmogen i Roslagen, som också yrkade den danske kronprinsens erkännande. Inlagan kommunicerades av bondeståndet även med de övriga, hos vilka icke mindre oro rådde. Det framgår av samtida uppgifter, att adeln ville anmoda K. M:t att vidtaga skyndsamma åtgärder till dalallmogens stillande; med rättighet att, utan ständernas hörande, använda trupper för ändamålet. Men förslaget bifölls av präst- och borgarstånden endast under villkor att våld ej finge brukas, så länge föreställningar gjorde åsyftad verkan. Regeringen var också höjd för lindriga åtgärder — konungen var absolut emot allt våld — och föreslog, att K. M:t och ständerna gemensamt skulle avfärda sändebud till dalahären, för att hejda den. Förslaget bifölls, och deputerade utsågos. De avreste den 11 juli och ankommo till Sala den 13, där de av den samlade allmogen, som ämnade förena sig med de upproriska, förhindrades att fortsätta.

Den 15:de inryckte dalkarlarna i staden. De deputerade sattes

genast i arrest och fingo endast meddela sig med utsedda ombud, för vilka Skinnar Per Andersson stod i spetsen. Men deras enträgna föreställningar voro resultatlösa. Allmogen stod fast vid sitt beslut att fortsätta till Stockholm för att få besked och "utränsa ogräset". Dessa besvär rörde numera icke blott tronföljden

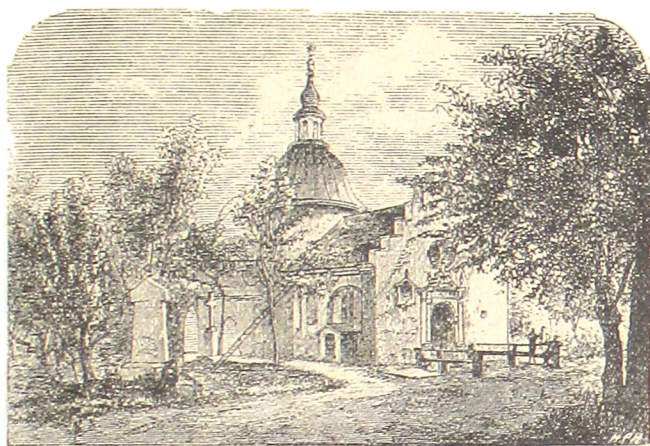

Stäket

och åtalet mot generalerna, utan även orsaken till krigsförklaringen, de nya, vid riksdagen beviljade skatterna och den förlust, de lidit genom mynttecknens indragning m. m. Om allt detta kunde de deputerade givetvis ej lämna fullt nöjaktigt besked, och dessutom hade allmogen på visst sätt medhåll av bondeståndets ledamöter inom deputationen, varigenom deras motsträvighet ytterligare ökades. Det enda de ville medge, var att

stanna vid Stäket för att där avbida svaret på de besvär, vilka de skriftligen ville framställa till K. M:t och Rikets Ständer, genom fullmäktige, som skulle medsändas deputationen till Stockholm.

Nu anmodade av denna anledning deputerade landshövdingarna i Västerås och Upsala, att föranstalta om bondehärens underhåll under tåget till Stäket, där livsmedel skulle tillhandahållas för dess behov. Därefter anträdde de hemresan, åtföljda av 18 sockenombud. Men vid framkomsten till huvudstaden hade ombuden ej några

Solna kyrka vid Norr:ull

skriftliga besvär att andraga. De hade ej heller fått i uppdrag att muntligen framföra några, varför fyra av dem skickades tillbaka för att inhämta nya föreskrifter. Därför antog man strax, att de aderton sockenkarlarna endast medföljt med avsikt att träda i förbindelse med de missnöjda i huvudstaden och genom utsikten till vänlig uppgörelse förekomma krigsfolks utsändande mot dem.

Det bör icke undanhållas, att den största bestörtning och rådvillhet rådde i huvudstaden. Ingen ville eller kunde uppträda som ledare för upprorslågans dämpande. Tydligen hyste man far-

hågor för att gå i harnesk mot de upproriska, som hade djupa försänkningar bland soldaterna. De styrande kunde icke lita på dem. Ej heller villé konungen framträda. Han drog sig undan, berättas det. Han kunde så mycket mindre befatta sig med det, som rörde undersåtars blod, då han icke gärna underskreve en dödsdom, än mindre sådant som kunde kosta många tusen undersåtars liv. "Slutligen ställde rådet sina anmaningar till hemliga utskottet, som likväl sköt frågan ifrån sig, under förmälan, att ständerna lämnat försvaranstalterna i K. M:ts hand. Även defensionskommissionen svarade först undvikande, men utpekade sedermera de ställen, som borde besättas för att hålla allmogen borta från Stockholm, nämligen Södertälje, Stäket, Rotebro och Stocksund.

Men de ofrälse stånden funno alltjämt både olämpligt och betänkligt att skicka krigsfolk och artilleri mot dalkarlarna. De kände och tänkte synbarligen med dem — åtminstone var fallet sådant bland bönderna. Nog kunde man söka hejda dem på behörigt avstånd från huvudstaden, så man där kunde komma till underhandling, men till några våldsamheter ville man under inga villkor lämna medverkan. Därför borde alla kommenderingar mot dem indragas och användas till att försvara Stockholm mot den ryska skärgårdsflottan, som hotade Sverges kuster, I motsats härtill påyrkade adeln naturligtvis, att konungen skulle anmodas vidtaga alla nödiga åtgärder, men de tre övriga ståndens beslut bestämde utgången. Sålunda vidtogos inga åtgärder för att spärra vägen för de upproriska.

De forsatte därför ogenerat till Stockholm, sedan presidenten i kammarkollegium Albrecht Lindcreutz förgäves sökt förmå dem att stanna vid stäket. De lovade emellertid att göra halt utanför tullarna och regeringen utsände en ny befallning att stanna dem vid Järva. Några hundra man fotfolk utställdes vid Norrtull. Men den utfärdade befallningen aktade de icke, och den 20 juni på morgonen anlände de till Norrtull.

Här mötte bland andra Johan Persson, som sökte förmå dem att icke intåga i huvudstaden. Han vann icke gehör. En Mora-bonde, Johan Johansson i Barkalås — han hamnade sedermera på Marstrand som livstidsfånge — "som hade åtskilligt i huvudet, yttrade:

— Skola vi ej få gå sin i staden för dig. Jo, in skola vi gå, och den första vi skola slå ihjäl skall bli du.

Johan Persson svarade:

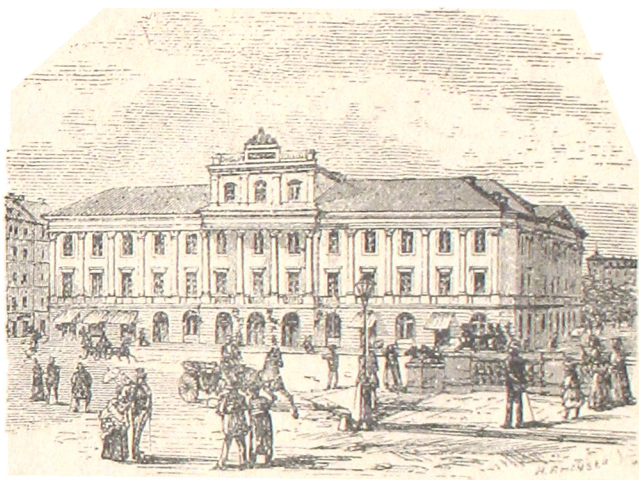
— Har du skäl till det, så slå strax, så slipper jag vänta.

Det var västgötadals infanteri, som posterade vid norra landsvägen, och dalkarlarna ställde upp framför truppen. Nu red konung Fredrik, åtföljd av flera generaler och andra officerare, utanför tullbommen och talte med den ena gruppen efter den andra. Han befalde dem, säger Magnus Bruzelius, att icke komma in i staden, utan endast inskicka fullmäktige. Han ville vara absolut fri från den blodsutgjutelse, som härav kunde bli följden. "Men" säger nyss citerade författare, "detta uträttade ingenting, utan de upproriska knorrade emot sina förmän för det de ej hade fått lov att hålla konungen kvar".

Sedan Fredrik förbjudit trupperna bruka våld, återvände han till staden, åtföljd av bokhållaren Gustav Schedin och några andra av dalkarlarnas förtroendemän. De fingo företräde i rådets närvaro, och man sökte med dukater — ett gammalt och verksamt medel — och goda ord förmå dem att avhålla sina landsmän att intåga i Stockholm. De lovade också att göra sitt bästa. Huruvida de motogo någon, klingande valuta därför, förmäler icke uppgiften.

Men innan de hunno tillbaka formerade allmogen en halvmåne och trängde in bland det vid tullen uppställda västgötadals regemente. När detta hade order att icke skjuta skarpt, bröto dalkarlarna genom regementets leder, togo med dess fyra kanoner och dessutom två andra pjäser, som stodo vid Karlsbergsgrinden,

intågade i staden med trummor och fanor och ställde upp på Norrmalms, nu Gustav Adolfs torg, mitt för högvakten. Följden av denna åtgärd blev emellertid, att de tre stånden -- Ridderskapet och Adeln hade gjort det förut -- skyndsamt biföll regeringens framställning om allvarsamma åtgärders vidtagande, och rådet lät genast uppsätta en skriftlig befallning härom till befälhavarna för trupperna. Men då bondehären redan trängt fram genom krigsfolket kunde icke befallningen sättas i verket.

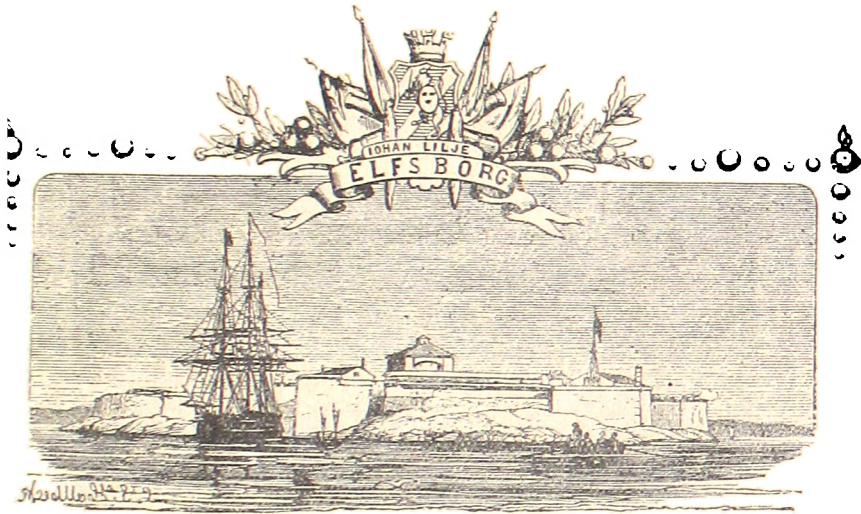

Norrmalms (Gustav Adolfs) torg

De missnöjda dalkarlarna, som tydligen blevo övermodiga av de första framgångarna, inställde sina kanoner och placerade sin ammunition på Bjelkes stallgård vid torget, nuvarande badhuset vid Malmstorgsgatan. Där togs också högkvarter. En stor del drog in i Staden och våldgästade borgarna i närheten av Stortorget, utsatte vakter vid åtskilliga gator och utsände patruller o. s. v. De uppträdde fullständigt som om de erövrat staden.

Även här sökte Johan Persson uppträda som fredsmäklare, antagligen å konungens vägnar. Han skildrar själv i sin framställ-

ning till kommissionen, hur han oförtrutet vandrade omkring för att lugna dem, men likväl icke lyckades övertala någon mer än sin egen dräng, som han med halvt våld tog med sig. Ett vackert vackert drag kan likväl antecknas: Skinnar Per Andersson förklarade nu inför menigheten, att Johan Persson tydligen var oskyldig till allt, som förut pådyvlats honom. Han manade därför de församlade att icke lägga hand på honom vidare. Men han tvingades

Älvsborgs fästning

att uppsätta en skrivelse åt dem. Han fick därefter stiga upp på ett bord, och höll därifrån följande tal:

“Jag kan märka, att här äro utav trenne län samlade, nämligen Upland, Västmanland och Dalarna, de, som hava peruker, äro väl från städerna Västerås och Sala, men veten att riket består utav 24 län, det är 21 borta, vars vilja I icke veten, och om I nu skullen taga er oråd att göra våld här i staden och I kunden sla ihjäl några tusende människor i den akt och mening att sätta danske kronprinsen in, så veten det, att I skolen vända ryggen

ändå till Stockholm och gå hem, då allt det i gjort vore olaglighet och det riksens ständer gjort vore lagligt."

När bondehären den 20:de intågade i staden, eller nyss förut, kungjordes på torgen med trummor och trumpeter, att fred slutits, ehuru bondeståndet förklarat, att det, fastän nöjt med freden, icke sammanblandade densamma med tronföljarevalet. De fasthöllo fortfarande vid danske kronprinsen, och då dalkarlarna nyss förut förklarat, att de med sin marsch på huvudstaden ville "befordra danske kronprinsen till regeringen" och "utränsa ogräs", tappade många i framstående ställning huvudet, fruktande en våldsam statsvälvning med blodiga förföljelser.

Flera framstående män skyndade att sätta sig i säkerhet. Franske ambassadören begärde skyddsvakt i sitt hus, banken stängdes och besattes med vakt. Ständerna uppskötö tronföljarvalet och sina sammanträden för att icke bli anledning till blodiga kravaller. När talmännen fingo i uppdrag att med goda ord bringa dalkarlarna till förnuft, ropade de överljutt att freden vore uppdiktad, att generalerna borde straffas o. s. v. En samtida berättelse förmlär, att de "voro rätt ovetiga".

Men den väpnade allmogens kvarstannande i huvudstaden, blev för den högre klassen med var dag alltmera riskabel. En stor mängd arbetare, bosatt inom staden, slöt sig till den. Budkavlar utsändes till Upland, att lämpligt folk strax borde komma till hjälp, och då missnöjda skaror, enligt ryktet, voro på väg från nyssnämnda närbelägna landsändar jämte Södermanland, Västmanland och Västerdalarna, beslöt myndigheterna att skrida till aktion. När därför dalkarlarna den 22:dra rörde på larmtruman och samlades på Södermalms torg och gatorna därovanför, fingo trupperna befallning att inrycka i staden och intaga sådana platser, att de dels kringrände dem, dels avskuro förbindelsen mellan dem och staden.

En skriftlig föreställning tillställdes bondehärens utskickade samma dag på morgonen, att fred var slutet, och Johan Persson

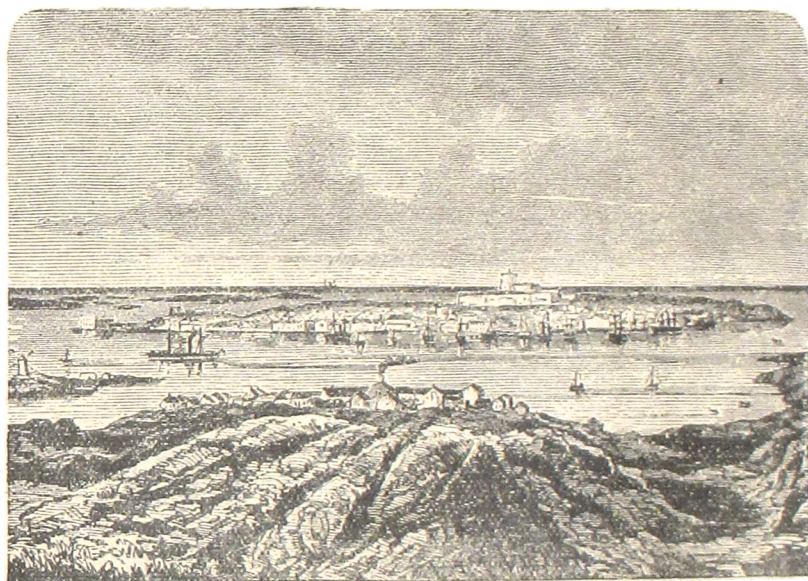
lyckades äntligen övertyga dem därom, och att Adolf Fredriks val därigenom vore orubbligt avgjort. I denna huvudpunkt gävo de därför efter. Men deras övriga påståenden, att en kommission inom åtta dagar skulle lämna dem, som vid 1738 och 1740 årens riksdagar förberett kriget och att tullarrendet skulle upphöra och en friare handel införas, stodo fortfarande kvar. De fyra talmännen lovade, att dessa ärenden skulle föredragas K M:t, om folket länade staden — och därmed upplöstes sammankomsten.

Men under tiden hade militärbefälet i samförstånd med Riksrådet förberett upprorets blodiga undertryckande. Stockholms invånare fingo sträng befallning, att icke efter klockan 3 vistas utomhus, utan stänga sina portar. Trupperna hade intagit sina platser. Ett kungligt påbud utropades med trumslag, att en var av dalallmogen, som före klockan 5 e. m. nedlade vapen och begav sig ur staden, skulle bliva strafflös, men de övriga anses och behandlas som förrädare. Men påbudet gjorde ingen verkan. I stället slogs alarm till samling på Norrmalms (Gustav Adolfs) torg och tillstötande gator. Deras antal anslås till 5,000 man.

Det blev rusning och stockning. Många blevo avskurna, innan de nådde huvudstyrkan, Gustav Schedin togs till fånga och major Wrangel, som Johan Persson beskyller för egennyttiga motiv, ställdes under uppsikt. Befälet över trupperna fördes av riksråden Adlerfeldt och Rosen. Några nedlade gevären, säges det, men de flesta lyssnade icke till föreställningar, utan började slutligen skjuta på trupperna.

Nu skulle dessa anfalla, men folket, som stod framför Norrbro mitt emot dalkarlarna, satte för fot gevär, när det kommanderades att skjuta, och en skvadron av livregementet, som fick befallning att angripa, kastade om hästarne, övergav officerarna och red undan till slussen. Situationen var tydligen ganska bekymmersam, tills en skvadron av västgöta ryttare äntligen kunde förmås att anfalla.

Den möttes av ett kanonskott, som likväl riktades för högt av artilleristen, som var pressad till sin post. Därefter följde åtskilliga bösskott, av vilka ett dödade riksrådet Adlerfelt. Nu framfördes emellertid från Arsenalsgården av regeringstrupperna två kanoner. Ett par druvhagelskott gjorde icke ringa förödelse bland bönderna. Samtidigt framryckte Älvsborgs regemente från Fredsgatan. Sedan detsamma avlossat två gevärssalvor, var striden slut. Unge-

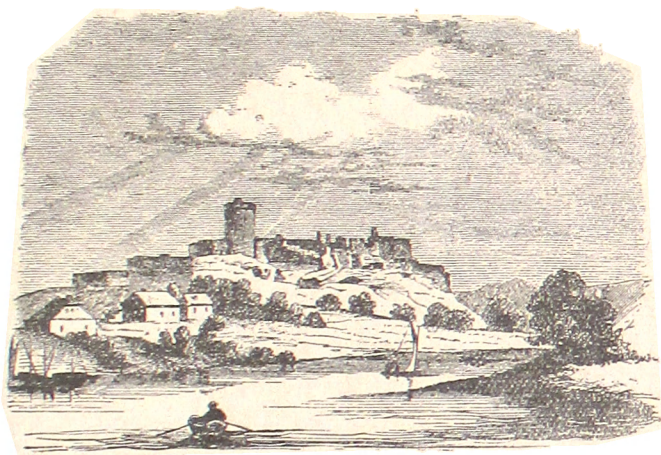
Marstrand med Karlstens fästning

fär 50 av de uprorska hade stupat, några och 80 voro sårade. De övriga flydde och tilifångatogs till ett antal av 3,500. Trupperna räknade omkring 40 döda och sårade. Dett berättas, att de omänskligaste grymheter begingos av segrarna. De nybildade skyddskårerna — idén därom begynte tillämpas redan då lära ha varit synnerligen verksamma.

En icke namngiven prästman, som vistades vid riksdagen, skri-

ver i anledning härtill — skrivelsen återfinnes i "Handlingar rörande Skandinaviens historia", del II — bl. a. följande:

"Bondehären, som gick till Stockholm, skulle jämte det mera, hålla på att de stora skulle avrättas, så ock generalerna samt de unga officerarna dödas som krigslystna och förrädare och krigets motörer. Men också blev det de unga officerarna, både de, som då sutto i sekreta utskottet och andra, uppfödingar under kung Karls tid, vilka mest bidrogo till dalallmogens knäckande på Norr-

Bohus slott

malmstorg, och utan misskund med värjorna nedstötte den ena efter den andra, uppretade över all höva; och sågs dem av gardet, som sålunda dödade de gardeskarlar, som ej ville skjuta. Trupperna, som lyckligtvis nu dem kommo av gallererna höllo stånd, havandes intet kunnat bliva intalta av allmogen och Stockholms småherrar, som ville bliva stora. Och därtill bar sig det danska hovet icke rätt slugt åt, ty det hade gott spel i förhand emot rådet, som väl hade kloka herrar inom sig, men intet förestyre varken inom eller utom. Hans Majestät som väl känder för en

käcker och kloker herre var nu till åren gammal och med dem mer än vanligt varsam“.

Men därefter följde den rättsliga efterräkningen för de upproriska. De minst brottsliga skickades hem efter korta förhör, men upphovsmännen höllos kvar. Sedan de blivit rannsakade, dömdes de att mista högra handen halshuggas och steglas. I frågavarande dom verkställdes på bokhållaren Gustav Schedin, riksdagsman Skinnar Per Andersson i Sollerön, Holbertz Anders Eriksson i Gardås, fjärdingsmannen Smeds-Anders Mattsson, dito alla från Mora socken, Gisslar Erik Hansson i Wikarby, Rättviks socken och Karl Olovsson Beronius i Smedsby, Husby socken — som samtliga halshöggos (Schedin steglades desslikes) och nedgrävdes i Galgbacken utanför Stockholm. Major Wrangel dömdes till livstids fästning på Varberg, men benådades 1751. En hel mängd av de andra dömdes fördelaktighet till spö och fästning: Beltar John Johansson, Wingaln kallad, samt korpralen Erik Larsson Broms, vardera 40 par spö och att i all sin tid arbeta på Marstrand; Prest Olov Hindriksson i Färnäs med 35 par spö, Knuts Anders Andersson i Kråksberg med 30 par spö, Mats Matsson i Vikarby med 20 par spö, Olov Persson i Gjertsby med 20 par spö, vilka därefter skickades till Älvsborgs fästning, där de skulle arbeta "på behaglig tid", som i allmänhet var liktydigt med snart inträffande dödligt frångående. Buss Mats Person på Sollerön fick 15 par spö och "behaglig tid" på Bohus fästning, Olov Gustavsson i Härnebo 40 par spö och 5 års fängelse på Bohus. Kolax Per Larsson i Sättra 20 par spö, Olov Persson i Dyviken dito, och Erik Eriksson dito. Dessutom omfattade Olov Perssons straff även "behaglig tid" på Varberg — samma slags godtycklighet, som tillämpats långt fram åt våra dagar. Ett par andra: Anders Andersson i Digerberg och trumslaren Erik Tillman fingo resp. 20 och 10 par spö. Den förre skulle dessutom sitta tre år på Varberg. I ett tillägg heter det vidare till dessa meddelande:

"Förutom dessa ovannämnda äro ganska många av dessa upprorsmän tillförne avstraffade med spö och gatlopp förut, varpå man ej fått namn, och hemförlovade varav många med döden avgått". Man lägge märke till det lakoniska uttrycket: "med döden avgått".

Av soldaterna, som deltagit, fick var 30:de man, efter lottkastning, slita spö. Av de 5,000 man, som uttågat från Dalarna, omkom hälften av sjukdomar, dels i Stockholms fängelser och på skeppen, där de höllos instängda, dels under den tryckande hetten under färden hem. De behandlades sämre än djur men likväl icke grymmare än finnarna sina krigsfångar av eget folk 1918. Därmed var upproret undertryckt.

När allmogen från övriga orter: Hälsingland, Dalsland, Västmanland och Nerke m. fl. landskap fick kännedom om utgången av dalapromenaden, "stora daldansen" kallad, nedlades redan företagna åtgärder och man åtskildes skyndsamt — annars var det på vissa håll ganska långt gånget. Sålunda hade även västmanlänningarna gjort resning, och deras förtrupper voro redan nådda till Barkarby, då underrättelsen om nederlaget ankom. Trögd i Upland och häradena kring Enköping voro även i rörelse. Likaledes Södermanland, i synnerhet Vingåkers socken. De övriga sände fullmäktige till dalkarlarna i Stockholm för att infordra underrättelse om, hur snart man krävde deras närvaro där. Från Roslagen kommo även åtskilliga utskickade i samma ärende. Nerkes- och en del av västgöta allmoge hade även ombud i huvudstaden och förklarade för dalkarlarna, att man vore villig att göra ett med dem.

"Det var förundransvärt", säger den reaktionäre Gustav Bonde i sitt verk om "Sverige under Ulrica Eleonora och Fredrik I", huru hastigt sådana råd och galenskap kringflyga kunde, så att ända ned till Småland, ja, i Skåne allmogen begynte bliva uppstudsigt mot sitt herrskap och åtskilliga kronobetjänter, utlåtande

sig, att nu vore nog hopp och tillfälle, att bliva av med den ohyran och ej låta en enda adelsman i riket kvarbliva. Men den högste gjorde, som förbemäلت är, en nådig och hastig ändring härutinnan, så att deras onda uppsåt och mordbegär så snart förföll, som det hos dem uppstigit, fastän lugnsvallen efter en sådan storm ej alldeles sig lagt och stillat“.

Det är samma toner, som nådde över havet sommaren 1918, där även reaktionen — liksom i Sverge 1743 och 1744 — triumferade vid maktens köttgrytor, medan de fattiga jagades i markerna som vilda djur och förföljdes på alla upptänkliga sätt.

Genom övermod och oförstånd hade bondeståndet i riksdagen förspillt tillfället göra det inflytande varaktigt, som blev en följd av missnöjet över det misslyckade kriget. Men för ett ögonblick hade det genom sin starka opposition genomdrivit sin vilja i flera viktiga spörsmål. Man kan därför icke bortse från åtskilliga bestående eftergifter, och dessutom hade för första gången i den nyare historien herreklassen fått lära, att allmogen var en makt att räkna med även nu.

Källor: Carl Gustav Malmström: Sverges Politiska Historia från Karl XII:s död till Statsvälvningen 1772. — Starbäck-Bäckström: Sveriges Historia. Arvid August Afzelius: Svenska Folkvisor. — Gustav Bonde: Sverge under Ulrica Eleonora och Fredrik I. — J. M. Bergman: Beskrivning över Dalarna. — Magnus Bruzelius: Sverges Historia Del III. — Handlingar rörande Skandinaviens Historia. Del I, II och III. — Handlingar i Riksarkivet rörande dalupproret 1743 m. fl. skrifter, tryckta som otryckta.

KAP. III.

Lanthushållningens grundläror.

REINERUS BROOCMAN. — HUSHÅLDS-BOKEN. — "OM LANTHUSHÅLLNINGENS ÄDLA VÄRDE". — HUSBONDEFOLKETS OCH TJÄNARNAS PLIKTER. — HUSBONDEN. — MATMODERN. — GÅRDSFOGDEN. TJÄNSTEFOLKET. — ERIK SALANDER. — GÅRDSFOGDE-INSTRUCTION. — UTSPISNIGSSTATERNÄ. — BÖNDER, TORPARE OCH DAGSVEKARE. COLERI OEÇONOMIA. — ARBETSTIDEN. — MATORDNINGEN. — TIGGARNÄ. -- REDEJAN. — MÅNADSREGLER M. M.

Det har redan förut blivit påpekät, att frihetstiden utmärktes för synnerlig omsorg om den spirande industriella verksamheten, men att även jordbruket och dess binäringar uppmuntrades på flera sätt. Ett beaktansvärt intresse visades också av flera enskilda för landets nydaning på båda dessa områden, bland vilka må nämnas manufakturkommissarien Eric Salander och hans trätobroder skriftställaren Anders Nordencrantz. Bland främjare av regelmässigheten i lanthushållningen kan även framhållas prosten i Norrköping Reinerus Reineru Broocman, av tysk härkomst, men tydligen på sin tid en oegennyttig svensk patriot. Han föddes i Lais, Livland, 1677, och kom över till Stockholm 1711, där han likväl icke kunde erhålla någon prästerlig befordran, utan måste "för att undgå svält", taga anställning som adjunkt hos kyrkoherden Anders Köhler vid tyska församlingen i Norrköping. Redan året därpå blev han sin förmans efterträdare, avancerade efter hand till prost, och idkade dessutom efter tidens fordringar en rätt omfattande boktryckerirörelse i staden.

Hans främsta och längst levande verk var emellertid den "Hushålds-Bok, som han med hjälp av prosten Petr. Trysén, rektor Martin Lidén, komminister Henr. Lidén och häradshövding Carl Appelberg sammanskrev, och varav första delen utkom 1736, två år före hans död. "Han var en lärdd och driftig man", säger en biograf, och därom bär också boken, av vilken här skall refereras första avdelningen: "Om lantushållningens ädla värde", vittne.

Anders Nordenfalk

Däri lämnar han ur egen fabur och efter flera andra källor många så värdefulla upplysningar om sin samtids hushållskonst och betraktelsesätt över det samhälleliga lantlivet, att man därav kan sammanfoga ett helhetsintryck av förhållandena under 1700-talets första hälft av bestående värde.

Han anför inledningsvis efter "Brandenburgiske Land-Hushålls- och Vårdshus-Boken", att en köpmans näring är både besvärlig och farlig.

"och sällan avlöper utan samvetets besvärande", men akerbruket däremot är det rättmätigaste och nyttigast bemödande en människa kan förelaga sig. Det medför sin ädla vinst utan nästans skada och förolämpande. En skön och tillåten vinning, som man kan bedriva utan avund och hat. Han citerar Officinis Ciceronis, som skattar åkerbruk som den förnämsta delen av filosofien, och medger själv att det ligger ett slags världslig vishet däri. Han citerar därjämte fragment av Horatius, som i prosten B:s översättning får följande utseende:

En
Fullständig Swenske
**Hus = Hålds =
Bok**

Om Swenska Land- Hushåldningen i gemen
och i sonnerhet, såin: som utom huset, om Landt: gods,
Åkerbrut, Sädens förmerande, Ångar, Rior, Tobaks- plante-
ring, Humle- gårdar, allehanda större och mindre Boskaps och
Creaturs stidtsel och Curer, Lust- och Trädgårdar, Stogar, Ko-
kefosten, Confeurer och allehanda Liqueurers tilredan-
de ic. ic. jemte många förträffeliga och nyttiga

Arcana Oeconomica.

Utur gamla och nya, så twål Tycka, som
Swenska Hus- Hålds- böcker, och egen erfa-
renhet, sammanskrifwen och utgifwen

af
REINERO BROOCMAN

P. & P.

Första Delen.

Med Hans Kongelige Maj:ts allernådigste Privilegio.

— — — — —

Tryckt i Norköping år 1736.

"Lycklig then steds sorgfri blifwer
 just på gammalt ärligt wis
 Åckren plöjer, oxar drifwer,
 Nöjer sig med tarflig spis
 Verldsens narri intet achtar
 Girug winst ei eftertrachtar, etc.

Men här äro emellertid hans funderingar över husbondefolkets och tjänarnas plikter av största och förnämsta intresse, och han börjar med husbondens, som i främsta rummet måste omfatta "en oskrymtad fruktan och kärlek till Gud", för att han skall kunna hålla barnen och tjänstefolket därtill på samma sätt. Han indelar sina förmaningar och föreskrifter paragrafvis, och går därunder ganska hårdhänt till rätta med åtskilliga av tidens missförhållanden och lyten. Sålunda vänder han sig synnerligen skarpt mot "de syndiga bruk och plägseder, som äro i svang hos det gemena och enfaldiga folket". Det företog sig nämligen, säger han, vissa apspel, narrverk och vidskepligheter på adventsafton, julafton, nyårsdagen, skärtorsdagen och påskdagen, stridande mot all billighet, men varigenom det drager guds straff över huset, och därför måste förekommas.

En husbonde måste, enligt författarens mening, icke vara bekväm till naturen, utan finnas med allestädes som ledande kraft. Han skall själv gå ut på åkrarna, säger han, i ladorna, stallen, fähusen, trädgårdarna och i spannmålsbodarna, "emedan herrens öga gör icke allenast hästen fet, utan befrämjar ock till alla delar hushållets bästa". Man får inte lita alltför mycket på fogdars och andra betjänters omsorg och flit, "ty de hålla ibland med tjänstefolket, och pläga eljest gemenligen mera se uppå sin egen, än uppå herrskapets nytta". Han måste dessutom till art och lynne känna icke allenast tjänstefolket, utan även boskapen, och i synnerhet anser prosten B., att han bör känna den naturliga beskaffenheten av sina åkrar och ängar, för att han skall kunna beräkna vad han kan begära av var och en.

Han måste bittida och sent vaka över tjänarna, "ofta ock oförmodligen besöka dem, om de ock uti sina sysslor vid boskaps-skötseln och eljest tillbörligen sig förhålla", och som vi veta även av andra beskrifningar uraktläts sällan denna regel. "När han reser bort, måste han ej låta dem veta, vad dag han vill komma tillbaka, på det han må se, i vad skick han dem finnandes varder". Så knepigt förordar han att husbonden skall gå till väga — och bifogar följande: "Han gör väl, om han ibland om natten stiger upp utur sin säng, och ser ej allenast ut genom fönstret, utan går ock omkring i huset och neder på gården".

I början av 1700-talet var den medborgerliga säkerheten tvivelsutan intet allmänt monopol. En mängd landsstrykare och rövare gjorde vägar och stigar osäkra. De trängde icke sällan även fram till bygden, dödande och plundrande — och för att förekomma dylika överraskningar efterlämnar även prosten Broocman vissa föreskrifter. En husbonde skall, säger han, ha skarpladdade gevär hängande i sin sovkammare. Hans tjänstefolk skall ej heller ligga långt borta, och det var regler, som följdes ganska allmänt på den tiden. Det är också nyttigt, menar han, att under sådana nätter, då det icke är månsken, bränna bomolja i en lampa, ty det håller tjuvar från huset — "och är detta ej så kostsamt". Har någon förmåga eller råd därtill, var naturligtvis bäst att hålla ett par lantärnor brinnande eller en väktare, som icke allenast utropade hela timmar, utan även fjärdedels. Men uppå dessa senare måste man ha sträng uppsikt och hårt straffa deras försummelser, men belöna dem, om de iakttaga obrottslig vaksamhet. Hade man inte råd att hålla särskild vaktman, kunde man, "ifall något spenderades", med frivillig indelning anordna en sådan vakt. "Hade man detta iakttagit, så skulle härigenom, näst Guds hjälp, mångfaldiga mord och stölder i vårt Svea-Land och på andra orter hava kunnat avböjas".

Några föreskrifter om husens byggande och underhåll, efter-

Then första Afdelningen.

Om Land- Hushållningens ädla twärde, om en Husbonde, om åtskillige Hushålds- betjenter, åtskilliga regler, som wid Land-gods sålsande och för-ar-renderande, samt Hushålds-räkenskapers för-färdigande böra i acht tagas.

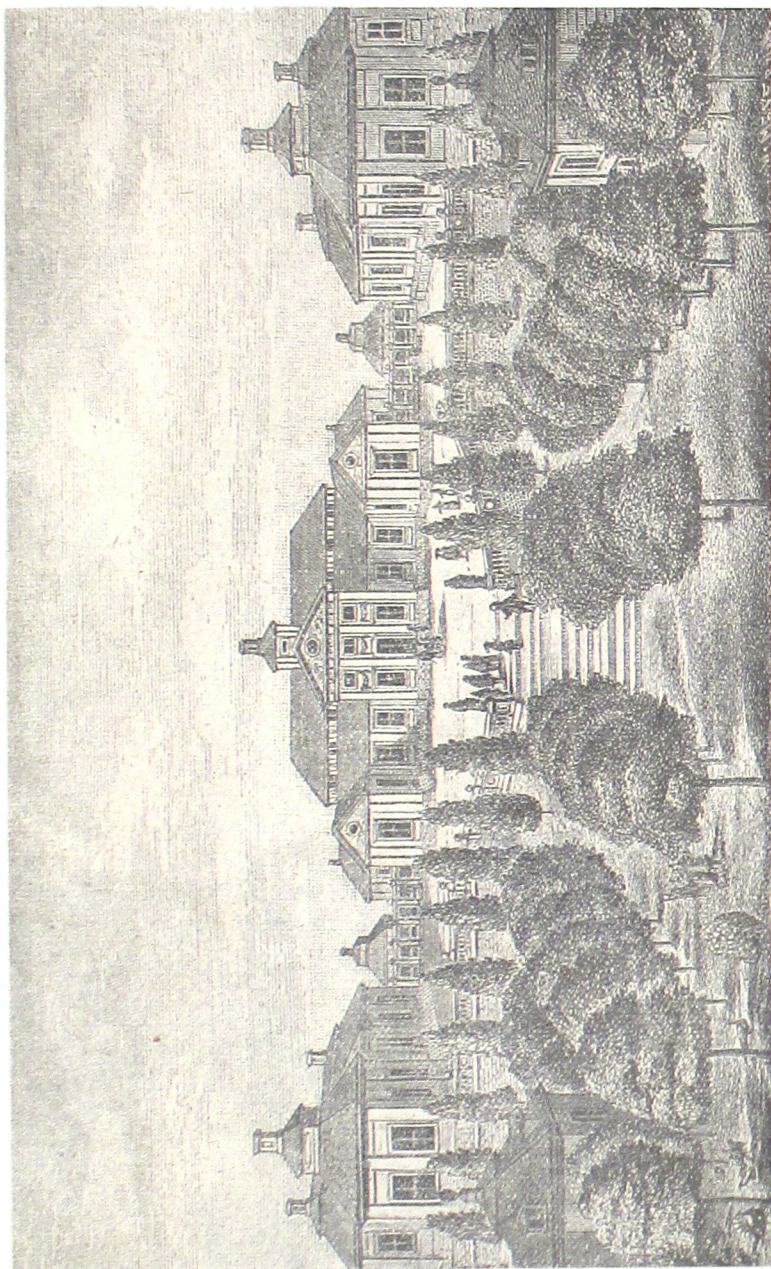
Thet 1. Capitel.

Om Land-Hushållningens ädla twärde.

Den lärde och berömlige Mannen, Julius Bernhard von Rohr, beskriver Hushåls-konsten på följande sätt; vii siet Deconomiske Bibliothek, Cap. 1. §. 1. Hushåls-konsten, är en practisk wetenskap, som läret, huru man på ärligie och rättmätige sätt gods och penningar förwärfwa, samt hwad man förwärfwat, conservera, förwara, och försichteligen utgifwa skal, till sin timmeliga lycksalighets befrämjande och wid mact hållande. Thenna sin definition förswarar och förklarar han widlöfteligen och wadert, hwilket här at anföras, skulle falla för widlöftigt, och kan ses hos selswa Auctoren, somwäl wärd är at ägas och läsas. Doct. Joh. Joachim Becher i sin bok, som kallas en Klok Husfader, Förståndig HusModeric. Skriver i förtalet sålunda: Then ädla och berömmvärda Hushåls-konsten är utan all twiswel en af thenödigaste och nyttigaste wetenskaper, hwarigenom thet allmänna bär

u

skas

Östrand, Upland

följas av åtskilliga regler om husbondens förhållande till tjänstefolket. Han förordar, att taga så få legohjon som möjligt, emedan motsatsen leder till fattigdom. Herren och hans hustru måste även förrätta åtskilliga hushållssysslor och icke låta allt falla på tjänarnas lott. Han måste utvälja skickligt, flitigt och troget folk, skaffa tillräckligt med föda och arbete, på möjligaste sätt försörja det väl, "och även, när de uti ett och annat väl sig förhålla, eller Gud igenom deras flit tilldelar honom någon särdeles välsignelse, över det ordinarie, som dem i lön och andra vanliga accidentier kan vara tillslaget, understundom skänka dem något dessutom, och låta dem dessutom nyttja sin välsignelse, ty sådant uppmuntrar dem än vidare till mera kärlek, trohet och flit mot deras herrskap". Han måste desslikes noga tillse, att de ha ständig sysselsättning, för att undvika klagomål att tiden är lång. Tvenne flitiga hjon kunna göra lika mycket som fyra försumliga. Han måste ständigt uppehålla respekten; dock får han icke vara alltför sträng, utan någon gång unna dem något anständigt nöje, i synnerhet då de därigenom uppmuntras till större arbetsprestation. Sina avsikter i ett eller annat skall han icke låta dem veta längre, än som är nödvändigt för arbetet och i saker och förhållanden, över vilka han behöver känna deras tankar.

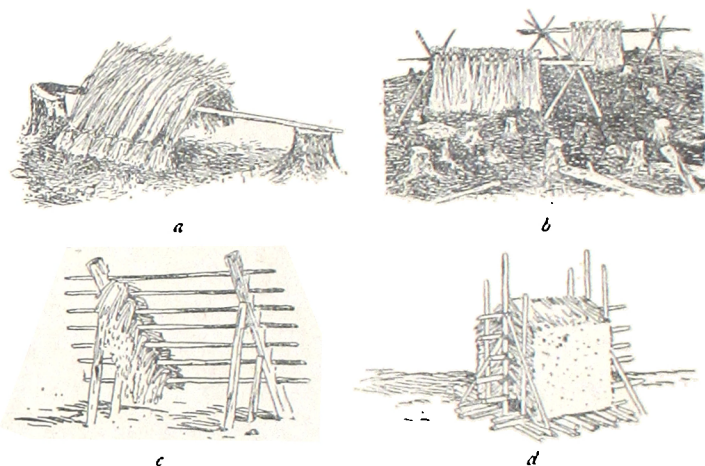
När han antager tjänstehjon, skall han följa den erkänt goda regeln, att i stället för främlingar hellre utvälja hemfödingar, som i allmänhet hysa större kärlek och trohet för sitt herrskap än andra. Men måste han antaga utsocknes, skall han utvälja sådana, som i många år varit i tjänst hos andra herrskap, och särskilt hos stränga herrar, och kunna uppvisa ärliga avskeds- och orlovs-sedlar ifrån sina förra platser, jämte goda vittnesbörd eljest om sitt välförhållande. Han skall låta tjänstefolket spisa i rättan tid, och ej tillåta att de andra spara något åt frånvarande, undantagandes annat än när de för nödvändiga sysslor skull omöjligen kunna vara hemma, "på det var och en i rättan tid må infinna

sig vid måltiden, och all ojämn indelning och oordning härigenom må förekommas“.

Han skall dagligen utdela de vanliga arbetena i hushållet, så var och en vet, vad han skall lägga händerna på timma efter timma. På så sätt går arbetet fortare, menar författaren, och har tvivelsutan även rätt. Vad den följande dagen skall förrättas, måste dagen förut antydas tjänstefolket. En husbonde bör understundom avfordra fogdar och bokhållare nycklarna till spannmålsbodarna och ladorna, "och icke allenast strax efteråt uppmäta den i vecko-räkningarna uppgivna förrådsmassan, utan ock eljest se efter, vad som kan passera, då han tvivelsutan härigenom skall kunna upptäcka allehanda skälmstycken hos samvetslösa tjänare, som eljest ha de väl för honom fördolda blivit." Han måste också tillse, att han lägger något på kistbotten för varje år, även om han därigenom skulle behöva dra åt svångremmen litet hårdare, d. v. s. inskränka på mathållningen, så att om något felar i hushållet han blir i stånd att anskaffa det i rätt tid.

Han får icke, säger prosten Broocman vidare, lämna en enda jordlapp på sina ägor obrukad. Den ofruktbara "landmon" skall han söka upphjälpa: på den sandiga och torra jorden måste han så esparcettefrö, på den steniga plantera humle, emedan det växer lätt, om det har tillräckligt med värme och sol, och uppdika den sumpiga. Så ha holländarna och neder-saxarna redan gjort, upplyser han, och genom att uppstapla och torka den översta skorpan ha de därigenom även vunnit bränsle. Andra ödeplatser måste han upprödja för och anlägga fägårdar, schäferier, stuterier och fiskdammar; "eller ock, om alldeles intet vill däruppå växa, kan han, där det så tillbär, där upprätta små torp och backstugor, vilkas åbor sedermera kunna göra honom vissa tjänster och dags-verken". Man ser av denna uppmaning till ett förståndigt hushållande, att torpen endast skulle tilldelas sådan jord som ingen-ting ville växa på, och det var regler, som följdes av Sverges

jordägande adel långt förut. Han tillägger härefter i slutet av denna paragraf: "ehuru väl lanthushållningen här i Sverges rike nu på någon tid mycket blivit förbättrad igenom vår nådiga överhets och höga vederbörandes hälsosamma förordningar och ömma uppseende, samt invånarnas egen flit, att nu ej så många brukliga rymder ligga för vrak och fädot som i forna tider, så finnas dock ännu i vårt kära fädernesland, särdeles norråt och i Finland, ganska många obebodda platser, varest en idog och förståndig hus-

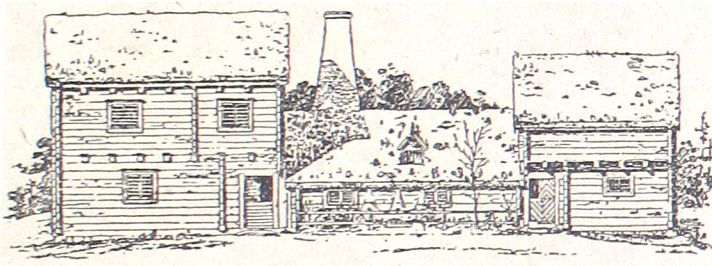
Torkning av säd: a, b hänga; c hässja; d huvu

hållare alltid kunde göra sig något till nytta, om icke allestädes av skogen, dock likväl av skog, berg och vatten".

Nu har prosten Broocman, som vi redan torde förstått, skrivit sin hushållsbok uteslutande med tanke på herreklassens förhållanden — skattebönderna äro i det närmaste uteglömda — och därför ägnar han även några paragrafer åt s. k. "underhavande", d. v. s. landbönder eller arrendatorer. Han menar, att husbonden skall uppträda mot dem, så att han mötes med mera kärlek än fruktan och hot, och icke besvära dem med någon ny tunga.

varigenom de icke bli annat än förbittrade. Han måste så mycket det står i hans makt, sörja för deras allmänna bästa, och icke påfordra så mycket arbete av dem, att de därigenom tvingas att försumma sitt eget hushåll, utan hellre vid vissa tillfällen låta dem undslippa åtskilliga delar än pålägga något nytt. "Men them som äro gensträvoge och owettigē emot theras Herrskap och med-grannar, bör han strängeligen avstraffa".

När arrenden infordras, menar prosten Broocman och hans medarbetare, av underliggande bönder, skall man alltid se till billigheten, och gärna eftergiva något för dem, som äro utfattiga. Men å andra sidan skall han icke låta dem år efter år draga

Blekingstugan på Skansen

på sig rest. Härigenom uppstår endast oreda, menar han, och betalningen blir svårare att fullgöra. Han skall likväl under alla förhållanden icke förfara alltför strängt med de fattiga, därför att de icke kunna komma ut med kontant betalning, "utan hava någon tid tålmod, tills de bekvämligare kunna erlägga det de äro skyldiga". Men som man vet genom andra källskrifter, och framförallt domstolsförhandlingarna, iakttago icke den tidens jord-ägare den välmenande och delvis rätt frisinade prostens föreskrifter, utan utmätte och självpantade efter godtycke. Han menar, att "vid räntors och avrads samt dagsverkens infordrande", för att använda hans egna ord, "bör en rättsinnad husbonde och gods-ägande i möjligaste måtto gå efter jordeboken, gammalt och

vedertaget bruk och träffad förening, beflitande sig på det högsta av billigheten, så att de fattiga och avsigkomna ej varda för mycket betungade. När sådant iakttages, länder det husbonden själv till heder, den underliggande till vältrevnad och lisa, och tjänar liksom till ett fundament, varefter alla tvistigheter som emellan herrskap och underhavande angående utskylder och arbete under stundom uppkomma, lätteligen höra slitas“.

Som avslutning på husbondens plikter gör författaren några betraktelser om livet och döden, och framhåller, att ingen vis man i det första förhållandet uraktlåter att bereda sig till det senare. Han måste dagligen, säger han, hålla sina saker i sådan rykt och ordning, "och så beställa om sitt hus, som skulle han i dag dö". I ansende till sin själ bör han i tid göra sådana anstalter, att intet mankemang uppstår, men han skall uppföra sig vid arbetet, som vore han medveten om att bli lika gammal som Methusalem. "Några stå i den dåraktiga inbillningen, att de nödvändigt måste dö, när de preparera sig till döden. Men en förståndig kristen är annorlunda sinnad, han vet väl, att han varken genom dödsanstalter tillskyndar sig döden, eller genom underlåtande därav håller honom tillbaka.

En matmoders plikter äro visserligen icke fullt så många och krävande som husbondens, men under alla förhållanden ganska omfattande och understrykes i främsta rummet, att hennes största dygd är gudsfruktan. "Hon bör säkert tro, att även i hushållet är Guds välsignelse högst angelägen, och att den bestälsamma Marthæ arbete är utan en andäktig Marie bön av noll och intet värde". Han påstår dessutom, att om en matmoder söker efter guds rike, "så lärers allt det övriga av sig själf henne tillfalla". En senare tid står visserligen ganska skeptisk till detta påstående, men prosten Broocman gör gällande, att om hon därjämte även iakttager en räd andra dygder, skall det icke gå någon nöd på henne och hennes hus. Att hon skall tillhålla tjänstefolket att besöka kyrkan,

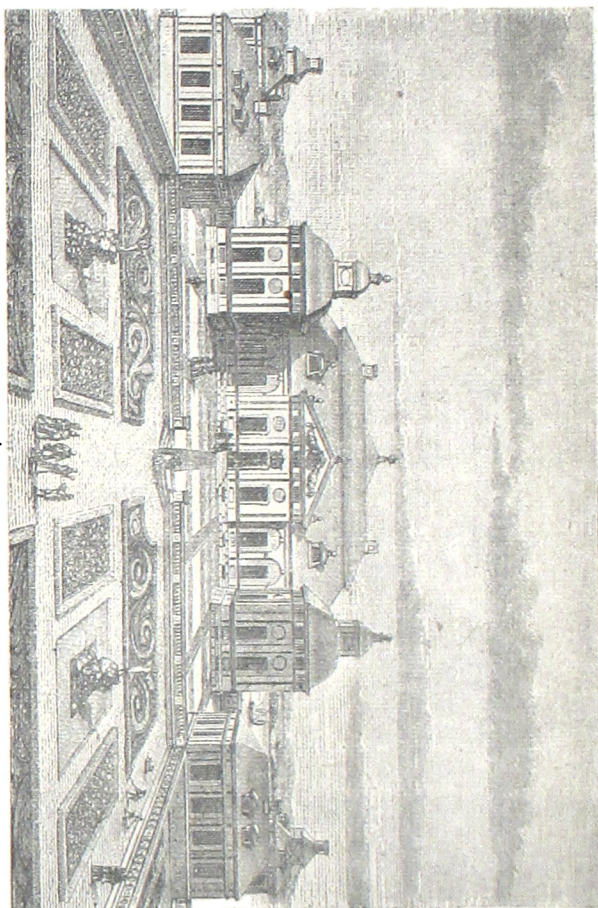
anses som en självklar sak, men dessutom draga dem tillhopa efteråt, "läsa något för dem ur en uppbygglig andlig bok och hålla bönestund med dem". Nu för tiden äro tjänarna icke så synnerligen hörsamma i detta hänseende, ej heller husbönderna angelägna, men man får väl tro, att föreskrifterna följdes vid den tid här är fråga, och därför måste man hålla med dem, som påstå, att mänskligheten försämrats. Dé mesta och värsta världsliga lustbarheter uppskjutas till söndagarna; "som liksom vore de goda nog därtill, att man dem med frässande och supande förnöta skulle, och således av hælgedagar göra sväljedagar", men författaren anser likväl att tjänstefolket, som arbetat hela veckan bör hava ro på söndagen — och därför böra rättskaffens husbönder lämna dem frihet några timmar i veckan "till anständig ro och förfriskning, så behövde Vår Herre ej klaga så mycket över söndagen". Huruvida hans uppfattning togs på minnet av samtida husbönder, förmåler icke historien.

Det anses av författaren som en självklar sak; att en kristlig matmoder ofelbart skall vara givmild mot de fattiga. Hon bör alltid ihågkomma dem med mat och dryck. Dagsverkskarlar och andra fattiga underhavande får hon icke undanhålla något, av vad de enligt avtal äro berättigade att få. Hon skall dessutom sörja för, att de alltid, särskilt uti hö- och sädesanden "under deras svåra arbete kunna släcka sin törst med gott spisöl, som legat uppå rena fat och ej är svart och stinkande. Hon lärar ej heller underlåta, att efter fulländad bärning, såvida de varit flitiga, fägna dem med skörde- och slätteröl".

Hon tillhålles allvarligt, att bevisa mannen kärlek och trohet. Endast när han är vid gott humör skall hon, ifall något felar, giva honom saktmodiga föreställningar, och alltid söka draga honom bort från det, som kan skada hans timliga eller eviga välfärd. Lyckas hon inte första gången skall hon inte förtröttnas, utan försöka vid ännu ett tillfälle. "Men vill alltsammans intet hjälpa, så

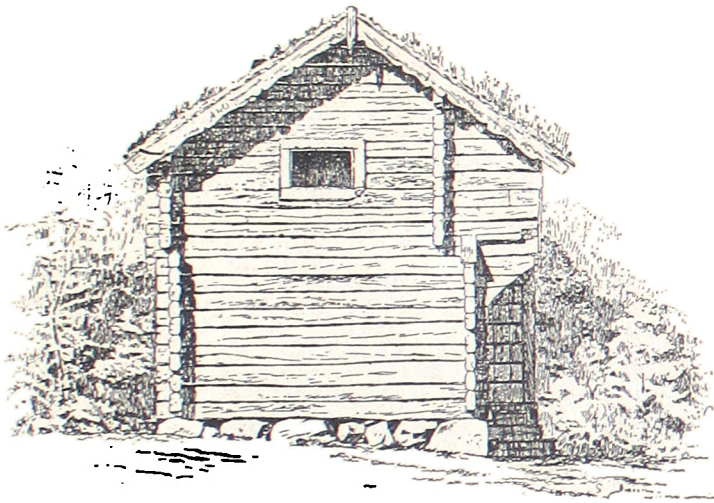
inå hon hellre åkal!a Herran Gud, att han vill regera hennes mans hjärta och leda honom ifrån det onda, än att hon skulle med tråtor stort buller och gny göra sig sin levnad besvärlig“.

Altonå, Östergötland

Sedan författaren föreskrivit hur hon skall uppfostra döttrarna: "att tillse att uti deras barnaår deras docke- och leksaker så inrättade varda, att de ock härigenom kunna lära något hushålla och uti dylikt smått föra en liten ekonomi", övergår hon till tjän-

stefolket, som hon bör sköta så, att det har både fruktan och kärlek för henne. Hon måste till frukost, mat och dryck, lön, nyårs- och marknadsgåvor o. s. v. giva dem det, "som efter landsens sedvana hos förnuftigt folk brukligt är. Hon skall hålla vad hon lovar, och inte vara alltför snål mot dem, utan ibland när de troget och flitigt förrättat sina sysslor ihågkomma dem med någon extraordinär skänk. Om någon tjänare sjuknar, måste hon sörja för, att han förses icke allenast med mat och dryck, utan även

En backstuga med framskjutande tak

med medikamenter. Självt icke fåfång, skall hon ej heller tåla att hennes tjänare gå fåfånga, som är detsamma som lättjefullhet, utan alltid laga så, att de ha något visst arbete för händer. När det är färdigt, skall hon undersöka, hur det blivit gjort. Hon måste då och då besöka folket under deras arbete, antingen det är ute på marken eller inom huset, "undervisa de oförståndiga och genom sin närvaro uppmuntra de tröga och försumliga".

Han påpekar vidare, att hon bör gå litet knipslugt tillväga, när hon undersöker göranden och låtanden i deras kamrar, och håller

bosyn, "då hon till äventyrs mången gång kan hitta uppå en kruka med mjölk, en hop med ägg eller frukt, en ölkanna etc., och således upptäcka allahanda skälmstycken". Hon skall emellertid söka göra sådant obemärkt, så att tjänstefolket icke upptäcker hennes avsikt. Ej heller skall hon inlåta sig i förtroende med dem, men ej heller tillåta att de fara "med onödiga tidningar, varigenom nästan varder förklenad, och ej en gång lida sådana skvallerbyttor i sin tjänst, helst som hon kan vara försäkrad, att de ävenså lära bete sig mot henne själv, som de göra mot andra.

När hon skall städsla tjänstefolk, bör hon höra sig om efter deras personer och dygder och icke låta rekommendera sig folk av andra än dem, som äro gudfruktigt sinnade, "utan välja sig sådana, som antingen redan varit i tjänst hos annat vackert herrskap och kunna framte bevis om deras ärliga förhållande, eller om vilkas föräldrar och släkt hon är visst försäkrad, att det är kristligt och ärligt folk, och till vilka hon eljest han hava förtroende". Hon bör ej, enligt författarens åsikt, i sin tjänst taga moder och dotter, ej heller tvenne systrar, "emedan de antingen äro alltför goda vänner sins emellan eller träta städse med varannan och leva uti oenighet; och vid begge händelserna varder herrskapets bästa mycket slött befordrat". Hon skall i övrigt tillse allting i källare, fä- och visthus, laga och avsmaka maten, skörda och berga i kål- och trädgårdar. Hon skall bl. a. särskilt vinlägga sig "om lin och hampplantering; och när de äro mogna, låter hon dem upptaga röta, bråka, häckla etc., och sedan av pigorna vid de långa kvällar, när de eljest ej hava stort att göra, till garn och tråd spinna; det hon efter vederbörlig beredning låter väva hemma eller hos linvävaren. Dock att hon först väger i händer, på det hon ej varder bedragen". Hon skall i god tid låta förfärdiga allehanda husgeråd och nödiga redskap, såsom liar, skäror, hackor, spadar, räfsor och andra förnödenheter. Sådant tycker man skulle höra husbonden till, liksom nu för tiden, men

på 1700 talet hade denne tydligen mindre att säga till om ännu. Hon skall ej dyrt köpa, vad hon lämpligen med husfolkets hjälp själv kan tillverka och prosten uppräknar: tvål, såpa, ljus konfektyrer och likörer m. m. De kryddor, som hon ej kan undvara eller själv odla, skall hon köpa in en gros, så att hon undviker småplottrandets merkostnad. "Hon måste ock ibland vara omtänkt, hur hon, till att spara penningar, må kunna byta sig till det, om hon haver nödigt emot andra saker dem hon i sitt hus äger".

En god husmoder, anser författaren, bör förse sig med allehanda lintyg, såsom dukar, lakan och annat, så mycket som är nödvändigt för hushållet "eller ock en gång för sina döttrar kan hava nödigt". Hon skall ej heller samla för mycket, ty moden växla. fortsätter han, "så att de efter 10 à 20 år, om man vill rätta sig efter annat folks fason och mönster, stå nästan icke mer att tänka". Hon skall vädra sängkläder och och duktyger, hålla lås för källare visthus och skåp, och icke betro nycklarna till någon av tjänarna — och Gud vet, vad hon icke skall göra. Husmoderns reglemente slutar med följande:

"Sitt tidsfördriv och divertissement söker hon icke, såsom många lantdamer pläga, uti l'humbre och onödiga visiter, varvid man mestadels sin nästa dömer, utan i sådana hushållssyslor, av vilka hon tillika både nytta och nöje haver. Hon inrättar och gemenligen, såvida görligt är, så sina hushållsförrättningar, att hon under det hon förlustar sig med spatsergång eller något annat, alltid tillika iakttagar något som nyttigt är, havande jämväl nöje av det, som hon nödvändigt uträtta måste".

Nu nå vi emellertid fram till de tjänandes område, och författaren har härvidlag ganska utförligt föreskrivit, vad de na att iakttaga: från inspektor och gårdsfogde ända ned till de lägsta. "Men", forsätter han, "som inspektorer och gårdsfogdar, de där stor lön och stat gärna vilja hava, på än mindre gods och går-

Försättillustration i Engelska Akermannen

Utförlig
Gårdz = Fogde
INSTRUCTION,
 Grundad i nödige Mål på Lag och Kongl. Förordn.

Eller
Underrättelse
 För

Gårdz = Fogdar
 Och

Land = Hushållare,

Hwaruti affhandlas måst alla Gyslor och Gdr,
 rättningar, som mid et Gdd, och en Gård förefalla, röran-
 de Arbetare, Creatur, Ufvel, Ufer, Ang Trä, och Hum-
 blegård, bruk, Fiske, Byggnad, Husgeråd, Skog,
 Åger, Hemman, Lopp, Råttor, Bönder,
 Loppare, Råttenskap ic.

Rikens Höglofl. Ridderskap
Och Adels i synnerhet,
 Samt

Alla andra Stånd i gemen,
 Som Frälse Gddz, Landbruk eller Gårdar äga och skida,
 til Tienst och Mytta författad
 Och utlagd af

ERIC SALANDER.

STOCKHOLM,
 Tryckt hos BENJ. GOTTL. SCHNEIDER.
 År 1727.

dar äro alltför kostsamma och herrskapet själva kunna dock icke alltid hava lägenhet att på godset tillstädas vara, så plägar man godsets administration uppdraga åt en rättare, som väl förstår hushållningen, är flitig, trogen och redlig, kan man ock få en, som något kan läsa och skriva, är det så mycket bättre, fast man av honom ej kan fordra exakta räkningar, som av inspektorer och gårdsfogdar, och är denne merendels en gemen bonde eller dräng, som förrättar eljest allt vad en inspektor eller gårdsfogde på de större godsen har att beställa".

Han fastslår från början, att deras förnämsta plikt och skyldighet är en sann och oskrymtad gudsfruktan. Redan de arma hedingarna begynte alla sina företag i samförstånd med Jupiter:

"Med Gud jag börjar gärning all
Med Guds lov även sluta skall".

och därför är de kristnas plikt att så mycket noggrannare iakttaga denna nödvändighet. Här om hålles en lång utläggning med talrika citat ur både gamla och nya testamentet, innan han når fram till de världsligare föreskrifterna, som bottna i god ordning utom- som inomhus. "Ordningen är lika som en god husklocka eller urverk, varefter var man i huset rättar sig, då man skall gå i säng, stå upp, äta, dricka, arbeta och alla sysslor förrätta". Särskilt anmärkes härtill, att allt vad som om kvällarna och otterna eller i oväder kan uträttas under tak, bör man aldrig låta ske om dagarna, då det är vackert väder. Inne i huset skall allt hållas renligt, skorstenarna sotas sa ofta det är nödvändigt; utomhus skola fogdar och inspektorer, liksom rättare tillse, att kreaturen erhålla "sitt ordentliga foder och dricka" och att redskapen varje kväll efter begagnandet drages under tak. Det som gått sönder, skall genast repareras. De skola också ha ett öga på själva egendomen, så att icke herrskapet förlorar någonting genom att "elaka och gudlösa grannar" intränga på gränserna. En av deras främsta

sysslor är att skaffa och antaga tjänstefolk i rättan tid, och "i för- mågo av Kongl. Maj:ts tjänsteförordning av den 6 aug. 1723 vin- lägga sig om att få gudfruktiga, trogna, flitiga och lydiga per- soner i sin tjänst". Det får icke vara nog med att man ser på deras orlovssedlar, "varuti merändels mångom ett alldeles oför- tjänt och falskt beröm vid deras föravskedande tillägges", utan han skall söka underrättelse om deras frejd på annat håll, såvida han icke vill bedragas av otroget, lättjefullt, obstinat och liderligt iolk. Han skall akta sig för åldrigt tjänstefolk, som vanligen är kraftlöst, även om det vill arbeta. Dessutom äro de oftast envisa och egensinniga, visa sur uppsyn o. s. v. Men vad gamla trogna tjänare beträffar, skall man hava tålmod med dem och ingalunda för deras svaghet och ålderdom förskjuta eller fördriva dem på gamla dagar.

En av lantbruksbefälets huvudsysslor är att med gott förstånd bestyra om jordens skötsel och därtill hörande göromål. En fogde skall utmåta säsåden och även ha uppsikt över att den blir ut- sådd ordentligt. Han skall ombestyra att "vatten eller s. k. våg- fårorna" köras så djupa, att ingen onyttig våta stannar i åkern. Vid tröskningen skall han med icke långa mellanstunder under- söka halmen — slagan utgjorde ännu tröskverktyget — om säden är väl uthamrad och efter kastningen "uppmäta den på logen". Så skall han även hålla uppsikt över mälthuset, "på brygg- och bränningarna, så allt går riktigt till och intet slösas bort. Han måste ock draga försorg om att vid gården aldrig felas god malt, humle och dricka, i synnerhet där krogar under godset äro". Han skall dessutom hava ögonen vid "ängarna och gräsväxten, fået och boskapen, fåret och fjäderfåglarna" — och naturligtvis ej heller glömma tjänstefolket.

Prosten Broocman ger följande uppgift på tjänare, förutom vanliga drängar och pigor, vid stora herregårdar:

- 1) En trädgårdsmästare.
- 2) „ fiskare.
- 3) „ smed.
- 4) „ bryggare och mästare.
- 5) „ kock.
- 6) „ mjölnare.
- 7) „ en kusk- och riddräng.
- 8) „ skytt.
- 9) „ redeja.

“Ty viljom vi“, tillägger han härefter, “var och en av dessas plikt och skyldighet korteligen betrakta“.

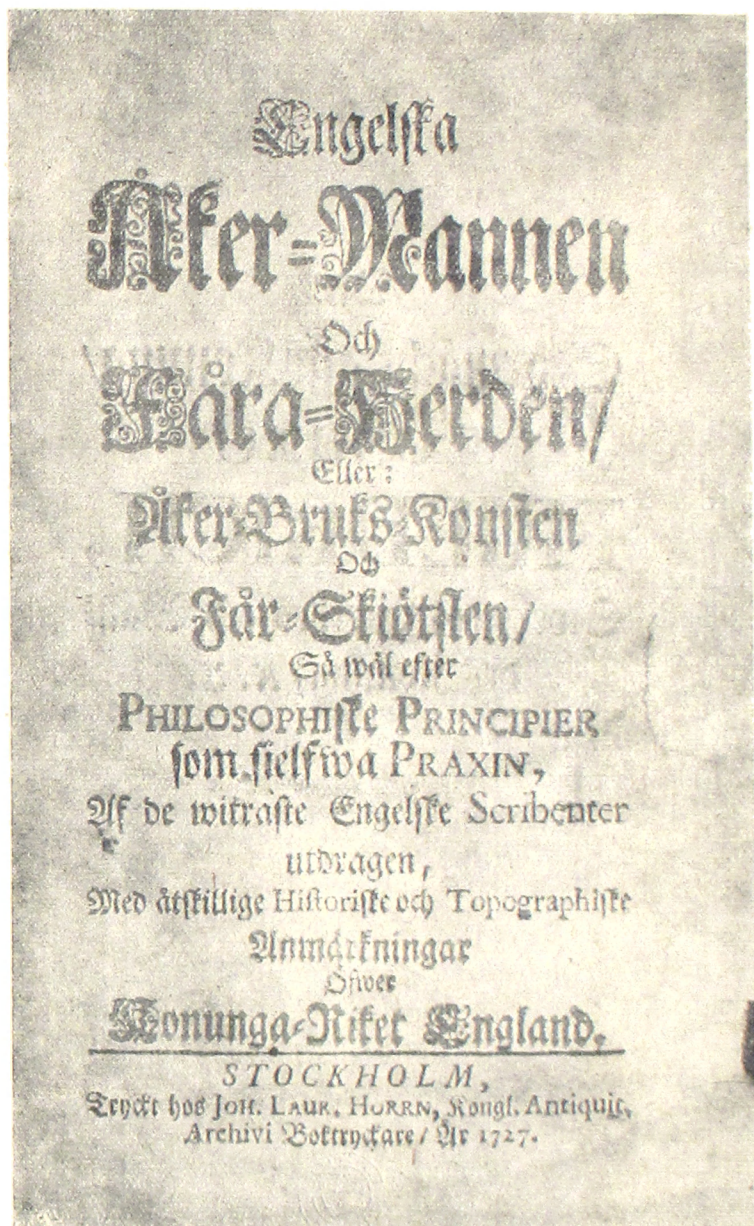
Han börjar med att redogöra för trädgårdsmästarens skyldigheter, som äro ganska vidlyftiga. Han skall sköta såväl lust- som köks- och fruktträdgårdarna, hålla dem i gott stånd och skaffa frön och plantor av allehanda växter, som icke finnas förut. I orangeriet eller “dyngsängarna“ skall han ständigt ha allehanda kryddväxter och frukter tillhands, och på efterhösten inlägga i sand allt, som kan behövas under vintern. Spadar, saxar och vattenkannor m. fl. redskap skola som inventarium överlämnas i hans händer. I rättan tid måste han även beskära, klippa och putsa växterna, gräva och sätta om plantorna, ympa trän och ha inseende över trädgårdsdrängarna och andra arbetare, som stå under hans förmenskap. Om vintertiden måste han ofta gå omkring i källrarna, se efter och putsa växterna, så ingenting fryser bort eller fördärvas och beständigt hålla eld i drivhusen. Han skall härjämte inrätta trädskolor, strö sot och aska på mossiga platser om vårarna, så gräsvallen får trevnad i stället. Han skall för fåglarnas skull överkänga fruktträden med nät och avtaga frukten i rättan tid. Dessutom länder honom åtskilliga andra föreskrifter till efterrättelse.

Så kommer man fram till fiskarens reglemente, enligt prosten Broocmans erfarna mening, och hans skyldighet är, “att om alla

fyra årsens tider flitigt fiska uti sjöar, strömmar, bäckar och dammar, i synnerhet om morgon vid stilla och lugnt väder, och dy-medelst söka herrskapets inkomster att förmera, bruka större eller mindre not och nät efter fiskevattnets art och beskaffenhet, och när Gud giver något, visa det åt herrskapet eller fogden, samt det uppväga, och vad herrskapet självt ej brukar, bortföra att försäljas, då han ock måste fara om nattetid och medan det är svalt i luften, ofta giva fiskarna friskt vatten, riktig våg och vikt med sig hava, och pengar riktigt från sig leverera, och åt ingen utan pengar fisk bortgiva, not och nät avskölja och rentvätta, när han någon gång i slemmigt och gytjefullt vatten fiskat, dem upphänga och torka, dock N. B. på sådant rum och ort, att icke boskapen kan komma därtill, ty dessa hava liksom sin lust och ro därav, att de få stånga i noten, och sålunda den med hornen sönderriva, och när den sålunda är torr vorden, bör han den strax under tak på sitt rätta ställe föra". Han skall dessutom hålla inventarierna vid makt, laga och förbättra gammal not och se efter båtarna, så att de icke stjälas bort. "I sumparna måste han se efter om ock där finnas några matta fiskar eller kräftor, som dö vilja, vilka strax skola bortkastas och från de friska skiljas." Han skall även hålla sträng uppsikt över fiskvattnet.

För smeden påträffas icke fullt så omständlig reglementering, som för de båda föregående men han tillhålles likväl, att hålla smedjans redskap i gott stånd, och tillsäga i tid, när han saknar järn eller kol. Han måste draga försorg om att årderbillar navrar, sågar, huggjärn etc. alltid äro i gott stånd, tillika med vagnar, kälkar och kärror, och dessutom ständigt ha hästskor i beredskap, liksom söm, hjulspikar och dylikt, "när så omträngia skulle".

Mältarens skyldighet innefattas fullständigt i benämningen -- stöpa korn alltså även torka med alkol, emedan de åstadkomma, att den mältade säden blir välluktande och därför även ger ett

J. COLERI
OECONOMIA,

Thet är/

Hushålls-**W**

derwijsning/

Förswänstat/

Och i många Rum utaf andra Authonibus
amplificerat och förbättrat

af
ISACO ERICI, Pastore Stenbyens.

1. Theff. 4. v. 11. 12.

Sköter eder egen stycke (Hushållet) och arbetar med edra
Händer/såsom wijcket buditharwe. Och hafwer eder ärliga/(med
Hushållet slitige påseende) ibland them som uthan till
äro (Hedningarne) at i theras intet behöfwen.

2. Theff. 3. v. 12.

Them som intet arbetar utan drifwa såfångan / bindi
wij genom vår Herre Jesum Christum / at the
arbeta med stillhet / och äta sitt eget
Bröd.

STOCKHOLM

Tryckt att Kongl. Booktryckeriet / hos Sal. Wankijf Anckla
och med hennes egen Beträffad / Åhr 1694.

synnerligen smakligt dricka. "Vid stora gods", säger författaren, "har nu en man, jämte fleras tillhjälp om vintertiden, nog härmed att syssla. Men om sommaren är han ledigare, då han ock så mycket bättre kan akta på bryggningen, jämväl ock vintertiden, så länge kornet ligger i stöp eller mältning, så måste han ock bestyra, att i bryggghuset allt går riktigt och ordentligt till, så att vörten, vilken är liksom kvintessensen av malten varken av honom eller androm utsupes och förvanskas, då ock sedermera ganska slätt dricka bliver, utan att allt väl aktas, och att ingen, som icke nödvändigt har att syssla i bryggghuset under bryggningen insläppes, på det han sålunda alltid gott öl och dricka må kunna in i källaren levrera". Han skall hålla karen rena, så inte drickat surnar eller tager skada, och icke bortgiva spisölet eller mäsken, "på thet förra för folcket, och thet senare för Creaturen må kunna nyttjas, än mindre något sielwa undansticka, utan med sin lön låta sig nöja".

I storgodsägarnas familjer hölls mestadels kock, som hade till uppsikt att bereda och konservera matvarorna, "så troget och aktsamligen att intet därav förslösas eller förkommer", men därjämte hölls mjölnare även hos de smärre: "på många ställen finns kvarnar och i följd därav mjölnare", säger hushållsboken. Han skall iaktaga vissa regler och vanor, som närmare uppräknas: bruka rätt och krönt mått o. s. v. Den, som först kommer till kvarn, skall han låta först mala, eller i den ordning, de beställt kvarnen, aldrig tillåta lata och skålkaktiga drängar att stanna i kvarnen över natten, utan att han själv är där. Han skall överlämna fisken, som fångas i dammen, till herrskapet icke låta lin rötas i kvarnbäckarna "och för övrigt noga iaktaga allt, vad till herrskapets intresse och kvarnens konsevation lända kan".

Förf. uppriitar även ett reglemente för ridknektar, kuskar och andra arbetsdrängar, vilka umgås med hästar. De skola framför allt icke lägga på dem större lass, än de förmå draga; icke köra

dem hårt; icke obeskedligen slå och stöta dem. De skola ej heller vråka åt dem för mycket foder på en gång och inte vattna dem, förrän de hunnit svalna. Höns få icke gå omkring i foderladorna. Deras fjäder och träck göra fodret ohälsosamt. "Med hö och havra böra de troligen och redligen umgås, icke hemligen förslösat eller försäljat". Sedan hästarna hemkommit från någon resa, böra de viskas, skrapas och avtorkas väl, och därjämte tillses att icke sele eller sadel brutit dem, i motsatt fall skall det skadade tsället tvättas med venedisk tvål och brännvin. Hästhovar och skor skola noga påses, innan hästarna utagas till arbete. Så snart någon bräcklighet eller sjukdom upptäcket hos djuren, skall detta omedelbart anmälas till herrskapet, inspektoren eller fogden. Seldonen stå även under kördrängarnas tillsyn och ansvar.

Nu må även med några rader meddelas, vad skyttar och skogvaktare ha för slags plikter och skyldigheter. De voro oundgängliga vid alla större som smärre sätesgårdar, därför att någon ståndigt måste hava ögonen gränsskilnader och rå ock rörstenar, "att de icke av elaka grannar eller deras underhavande rubbas". Härförutom ålåg det dem, att utan ringaste underslev leverera tjädrar, orrar, hjärpar, åkerhöns och vildgäss till herrskapets kök. Skadedjur, fyrfota som rovfåglar, skulle de söka utrota, förstöra bon och nästen och även "förgöra de gamla". Slutligen skulle de även hålla uppsikt över skogen, så att ingenting bleve förfaret, stulet "eller skogen eljest genom kolande, svedjande, nävertäckt eller dylikt mer på något sätt förstöres eller ofredas".

En redeja — efter nutida begrepp en mera ovanlig benämning — skulle på gods, där icke herrskapet självt bodde ha uppsikt över hushållet, vara matmoder eller hushållerska. Hon skulle av inspektoren eller fogden mottaga alla de persedlar eller artiklar, som hörde till den allmänna staten. och alltså svara för malande, mältande, brännande, kokande och tvältande, "och så laga att folket i rättan tid erhålla frukost, dagval, middag, aftonvard och

nattvard, och därhos nödig tvätt och renlighet njuter". Hon skall dessutom "inom lås och bom" hålla mjöl och andra matvaror. Om morgonen vara den första uppe, och om aftonen den sista i sängen. Hon skall väcka pigorna, och se till att de icke komma i någon förtrolighet med drängarna, varigenom husbondefolket ofta blir lidande. Hon skall mot folket och andra kunna vara skarp och allvarsam, och ej rasa eller göra sig alltför gemen med dem. Hon skall se till kreaturen vinter som sommar, och både i ladugårdar och svinhus. "Hon måste laga, att hon tillika med pigorna, när de tid hava, i synnerhet om långa höstkvällarna flitigt till herrskapets nytta spinner, och i allt övrigt vad hennes plikt angår med all flit och trohet efterkommer".

I sammanhang härmed må även efter "Svenska Gårds-Fogden," manufakturkommissarien Eric Salanders något äldre arbete, lämnas uppgift på utspisningstaten, som då husbonden icke själv vistades på gården skulle ha följande utseende:

Ett helt år	Råg		Korn		Ärter		Torrt kött		Fläsk		Smör		Ost		Salt		Humla		Ström- ming	
	Tr.	Fl.	Tr.	Fl.	Tr.	Fl.	Lp.	M.	Lp.	M.	Lp.	M.	Lp.	M.	Lp.	M.	Lp.	M.		
I Gårdsfogde	3	"	3	"	"	2	4	"	1		1		5	1	"	"	0	"	2	
I Deja	2	"	2	"	"	2	3	"	1	16	"	"	"	"	1	"	"	4	"	1
I Trädgårds- dräng	2	"	2	4	"	2	3	10	"	16		5	"	"	1	"	"	4	"	2
I Snickare	2	"	2	4	"	2	3	10	"	16	"	"	"	"	1	"	"	4	"	2
I Fiskare	2	"	2	"	"	2	3	"	"	12	"	"	"	"	1	"	"	4	"	1 1/2
I Gårdsdräng	2	"	2	"	"	2	3	"	3	12	"	"	"	"	1	"	"	4	"	1 1/2
I Ladugårds- piga	2	"	1	4	"	1 1/2	2	10	"	12	"	"	"	"	1	"	"	3	"	1
I Pojke	2	"	1	"	"	1 1/2	2	10	"	12	"	"	"	"	1	"	"	2	"	1

Efterföljande stat användes, när herrskapet vistas på gården.

	1 Månad	3 Månader	6 Månader	12 Månader
Bestås på var som föl- jer Gårds- fogde:				
Spismjöl ...	1 Fl. 3 C.	5 Fl. 1 C.	10 Fl. 2 C.	2 Fr. 5 Fl.
Malt	2 " 1 "	4 " 2 "	9 " " "	" " " "
Korngryn...	" " 1 "	" " 3 "	1 " " "	" " 3 "
Smör	" " 1 1/3 Kl.	" " 2 "	10 Mark	" " 2 "
Fläsk	" " 1 2/3 Mk.	" " 5 Mk.	10 "	1 Lp. " "
Kött	" " 8 "	1 Lp. 4 "	2 Lp. 8 Mk.	4 " 16 Mk.
Salt	" " 1 2/3 "	" " 5 "	" " 10 "	1 " " "
Strömming.	" " 5 "	" " 15 "	1 " 10 "	3 " " "
Humla	" " 1/2 "	" " 1 1/2 "	" " 3 "	" " 6 "
Ägfolket på var person bestås:				
Spismjöl ...	1 Fl. 3 C.	5 Fl. 1 C.	1 C. 2 Fl. 2 C.	2 Tr. 5 Fl.
Malt	" " 2 "	1 " 2 "	" " 3 " " "	" " 6 "
Korngryn...	" " 1 1/2 Ka.	" " 2 "	" " 1 " " "	" " 2 "
Ärter	" " 1 1/3 "	" " 2 "	" " 1 " " "	" " " "
Fläsk	" " 1 Mk.	" " 3 "	" " 6 Mk.	" " 12 Mk.
Kött	" " 5 "	" " 15 Mk.	" Lp. 10 "	3 Lp. " "
Salt	" " 1 2/3 "	" " 5 "	" " 10 "	1 " " "
Strömming.	" " 5 "	" " 15 "	" " 10 "	3 " " "
Humla	1 1/3 "	" " 1 "	" " 2 "	" " 4 "

I "Svenska, Gårds-Fogden" göres dessutom den erinran, att man bredvid ovanstående utspisningsstat, särskilt om vintertiden, "till conseroation av folkets hälsa även bör giva dem något peppar, senap, lök etc. i deras spis". Det tillhör för övrigt dejan, att med pigornas hjälp plocka enbär, "varav hon kan bränna ett gott och sunnt brännevin, jämväl ock olja, som i hushållet ganska nyttigt är".

Nu har emellertid även prosten åtskilligt att säga gårdsfogdarna,

JANUARIUS.						
			IESUS.	Nyähr.	Dagen	
1	A	Cr	thet			
2	B	o	Barnet			
3	C	o	wardt			
4	D	Ja	omskuret			
5	E	nus	Rungar	XIII. Dag.		
6	F	E-	af			
7	G	gr	Saba.			
8	A	fi	mång			
9	B	bi	Skänder	Solen i		
10	C	ven	buret.	Watman-		
11	D	di	Då	nens tefn.		
12	E	cat	offrade	XX. Dagen.		
13	F	oc	Gull			
14	G	fe	Rötelse/			
15	A	li	Mirham			
16	B	Mar	Antonius	Antonius.		
17	C	cel.	royte			
18	D	Prisc.	Hendrik	Henricus.		
19	E	Hen.	an/			
20	F	Fab.	Ekole			
21	G	Ag.	wh			
22	A	Vin.	reesa			
23	B	cen-	med			
24	C	ri	Paulo	Paulus.		
25	D	Pau	from/			
26	E	lus	saff			
27	F	no-	ryder			
28	G	bi	han			
29	A	le	till			
30	B	Lur-	Damascum			
31	C	ment.				

MARTIUS.					
					Öf. Hb. Dagen
1	D	Mar	tiars		
2	E	ti	med		
3	F	us	sitt		
4	G	of	långa		
5	A	fi	Skidg/		
6	B	ci	lockar		
7	C	o	of		
8	D	de	fram		
9	E	co	Darn		
10	F	ra	under	Solen i	
11	G	tur	Wägg/	och Dagajamn	
12	A	Gre	Gregorius	Gregorius	
13	B	go	Påve	Påve.	
14	C	ri	sågh		
15	D	a	sker		
16	E	no	urpå.		
17	F	Ger	Bertrud	Bertrud	
18	G	trud	giorde		
19	A	Ab	och		
20	B	ba	så.		
21	C	Be	Wängt	Benedictus	
22	D	ned	sade		
23	E	jun	så		
24	F	sta	till		
25	G	Do	Wårfru	Wårfru	
26	A	mi	god	Annuncia	
27	B	na	hålsning	tionis.	
28	C	Ge	af		
29	D	ne	Himmeln		
30	E	tri	höorde		
31	F	ce.	tå.		

S

hur bönder, torpare och dagverksfolk skola behandlas, han vill icke vara någon grym husbonde — och "emedan slaveriet, som på några orter i kristenheten ännu finnes, i Sverge gudi lov en ända tagit, så åligger det såväl herrskapet som deras betjänter att kristligen och tåligen med tjänstefolket förfara, välbesinnandes, att det ringa tjänstefolket äro ävensåväl människor, som de, som hava med dem en Gud och Herre i himlen, och i förmågo av sin kristendom, lika rättighet till alla himmelska förmåner". Han anser emellertid, att de icke skola göra sig alltför gemena med dem, och röka tobak, "liderligt och grovt skämt driva, eller något dylikt företaga, varigenom de lätteligen sitt anseende hos folket förlora, utan de måste veta, att så temperera vänlighet och allvarsamhet, att deras umgänge med dem månde hysa både en allvarsam vänlighet och vänlig allvarsamhet". Han måste straffa, när det är nödvändigt, och begår tjänaren brott av kriminell art, skall sådant anmälas till myndigheterna. Men han skall även iakttaga, att giva alla arbetande sin lön i rättan tid, "ty att dem den förhålla är en himmelsskriande synd, som i Guds öron om straff ropar". Därför skall tjänstefolket avlönas efter förordningarna, men skulle något särskilt tjänstehjon vara utmärktare än kamraterna, kan, anser prosten i all sin rättskaffenhet, något däröver tilldelas.

En av Broocmans samtida, den i nyssnämnde Anders Norden-crantz polemiska skrifter illa handterade manufakturkommissarien Eric Salander, har också, såsom redan antytts, skrivit i samma ämne som den förstnämnde, ehuru något tidigare, i en bok som bär den långrandiga titeln:

"Utförlig Gårds-Fogde-Instruktion, grundad i nödiga mål på lag och Kongl. Förordn. eller Underrättelse för Gårdsfogdar och Lanthushållare, varuti avhandlas mest alla sysslor och förrättningar, som vid ett gods och en gård förefalla rörande arbetare, kreatur, åvel, åker, äng, träd- och humlegårdsbruk, fiske, byggnad, husgeråd, skog, ägor, hemman, torp, räntor, bönder, torpare, räken-

skaper etc. Rikens Höglovl. Ridderskap och Adel i synnerhet samt alla andra stånd i gemen, som frälsegods, lantbruk eller gårdar äga och sköta, till tjänst och nytta författad och upplagd av Eric Salander“.

Det är samme man, som i ett annat arbete, "Genväg till slöjder", till Nordencrantz' obeskrivliga förnöjelse och föremål för hans begabberi gör gällande, "att det är obestridligt att ett barn efter fylda sex år bör kunna försörja sig självt". För denna obillighet närmast har också hans namn mera än som präses i Vetenskapsakademien lefvt fram till våra tider.

Nu har han emellertid i denna gårdsfogdeinstruktion, tryckt 1727, även lämnat diverse uppgifter om gårdsfolkets förhållanden, och därför skola vi även ägna hans efterlämnade uppgifter litet uppmärksamhet. Gårdsfogden skall alltså först och främst iakttaga en oskrymtad gudsfruktan, men av traditionen att döma har denna kategori på 1700-talet, liksom senare, haft litet svårt att följa denna regel. Han skall i detta hänseende, menar emellertid Salander, icke allenast svara för sig själv, utan även "rannsaka, huru bönderna och torparna i brödlaget tillsammans leva, och om hos var och en av dem finnes gudsfruktan, sänja och kärlek". Han får därför aldrig tillåta eller tåla "oljud, trätor, skadlig oenighet, svordom, bannor, Guds namns missbruk samt ohöviskt snack och tal", utan hämma ifrågavarande i enligt med Kongl. Plakatet av den 17 oktober 1787 om eder och sabbatsbrott och Kyrkolagen anno 1686, om icke de brottsliga kunna rättas med goda ord. Som lämplig litteratur för gårdsfogden att öka sina egna själsliga egenskaper med, och även folkets, rekommenderar författaren följande urval:

"Den heliga Bibel, Doktor Luthers Katekes, Johann Arndts Sanna Kristendom och Paradis-Lust-Gård, Svenska Psalm-Boken, Scrivers Siäla-Skatt, Coleri Hushålds-Bok, Johan Risings Handbok, Herr Åke Rålamb's Adelig övning, Herr Lagerlöfs Skrifter, Herr

Johan Alichs Trädgårdsbok, 1727 Års Allmanach in 8:00, Engelska Åkerman och Fåraherdens trogna vägvisare 1727, Christian Wolfens försvenskade arbete 1727, Herr Mag. Stridsbergs Arbete, tryckt 1727, Barmhärtige Samariten 1727, Sverges lag och Kongl. Förordningar, Plakater och Recesser, Dokt. Sparmans Sundhets-Spiegel etc."

Det må också upplysas, något om innehållet i den litteratur, som Salander sålunda anbefaller åt 1700-talets gårdsfogdar — och vi ta här som exempel några utdrag ur Coleri "Oeconomia" som i flera hänseenden, ehuru drastisk, är ett synnerligen märkligt verk, översatt och bearbetad av Isaco Erics, "pastor i Stenby", och tryckt i Stockholm "Kongl. Booktryckerijet hos Sal. Wankijfs Änckia och med hennes bekostnad, Åhr 1694". Det är en redogörelse för månderna var för sig, vad som bör iakttagas och förättas, och ofta tillgriper författaren den bundna formen för att uttrycka sin mening. Sålunda får man under januari, Torsmånad kallad, följande till livs:

"Thorsmånad så är jag nämbder
Then första i året tig thet känner
Drick och äät och haf godt Mod.
Men på Benen låt icke B'od
Bada och hugg Timber och Wed
Och gör hvad tå plägar vara Sedh".

Men de botemedel, som anbefallas för olika åkommor och olägenheter, ha emellertid sitt stora intresse för eftervärlden och som exempel härpå anföres under januari månad, att "varga-träck", bränd till aska och blandad med honung är utmärkt för flytande ögon. Vargens fett är likaledes bra för ögonen. Huvudet, säger författaren vidare, bruka somliga, som äro vidskepliga och tro på trolldom, spika upp över någon port eller dörr. Är sömnen dålig om nätterna, lägges det under huvudgården. Hänges det i duvohus, gå inga katter dit — och det är väl nästan tro-

ligt, i synnerhet om det är färskt, och hänger man tänderna om halsen på hästen, blir han inte trött i första taget. Hjärtat är bra för fallandesot och lungorna för astma, levern för trånsjuka, vattusot och hosta. Blod och träck äro utmärkta att fördriva kolik och podager med — och för övrigt även åtskilligt annat, som icke kan uppräknas.

Coleri påstår vidare, att kråkan blir nio människoåldrar gammal, "thet är så när tusende åhr", och att bondfolk i Tyskland äta kräkungar, och översättaren (antagligen) tillägger att några här hava ätit henne för att fördriva värk, "och säga sig vara hulpne". Han redogör härefter för åtskilliga sätt att döda och fänga dem, lika excentriska till sin innebörd, som hans övriga framställningar, men därpå kan icke närmare ingås. Han gör även skatan den äran och påstår, att hon kan lära tala, det han hört och sett. Efter Plutarchos berättar han, att en barberare i Rom hade en skata, som talade och skvallrade precis som folk. Hon kunde läsa alla möjliga läten. Han tillägger "den som intet haver att göra, han må dem lära, och sådant försöka".

I fortsättningen håller han gärna husesyn bland väderlek, matvaror och djur — och under februari har han åtskilliga uttalanden om arten och egenskaperna hos vägglöss, råttor och räv m. fl. De förra ger han det betyget, att de äro "slemma maskar, som krypa uti väggspringorna och sammaledes uti sängarna, vilka de sovande, synnerligen främmande folk, illa bita och uti sömnen omaka och kunna fördrivas" etc. Han ger därtill åtskilliga drastiska råd att fördriva dem, bland vilka det verksammaste synes vara att slå sönder sängen, ehuru han icke omtalar, huruvida det även är nödigt att uppbränna bitarna. Men han påvisar i stället, att de även, vad senare uppfinningsrikare tider alldeles förbigått, kunna vara till nytta. "Kan man icke låta sitt vatten", ger han följande råd, som anföres icke så mycket för kuriositetens och galenskapens, utan för exemplets skull till vad som på 16 och 1700-talen

JUNIUS.				183			
1	E	Nic	Mittsomars				
2	F	Mar	Månad				
3	G	cel	med				
4	A	li	Gräs				
5	B	Bo	och				
6	C	ni	Idf /				
7	D	dar	Orter				
8	E	Jun	frögnas	Medardus			
9	F	pri	som				
10	G	mi	wore				
11	A	Bar	dödh.	Solent			
12	B	Esc	Estill	Kråfveten.			
13	C	An	Bisfop	Eschillus.			
14	D	ton	then				
15	E	Vit	helige				
16	F	que	Man				
17	G	Bo	Botolf	Botolphus			
18	A	thol	Hindrik				
19	B	Ger	hår				
20	C	va	fomma				
21	D	pa	fram /				
22	E	ri	Krusen				
23	F	ter	følge				
24	G	Jo	Döparen	Joh. Bapt.			
25	A	ha	Men				
26	B	Jo	Paulus				
27	C	que	sändes				
28	D	Le	til				
29	E	Pet	Petrum	Petri Paul.			
30	F	Paul	hån				

DECEMBER Christmånad.

383

				Cap.	Ned.	Dagen
1	F	De-	Här			
2	G	cem	kommer			
3	A	ber	Jungfru			
4	B	Bar-	Barbara/			
5	C	ba	sade			
6	D	Ni	Niclas			
7	E	co	al			
8	F	con	Maria?			
9	G	cep	Här			
10	A	&	kommer			
11	B	Al	och			
12	C	mæ	Jungfru			
13	D	Lu	Lucia/			
14	E	ci	Sanct			
15	F	An:	Anna			
16	G	San	wär			
17	A	ctus	fru			
18	B	ab	stön			
19	C	in	och			
20	D	de	blida/			
21	E	Tho	Thomas			
22	F	mas	och			
23	G	mo	farandes			
24	A	do	för			
25	B	Nat	Juledag/			
26	C	Steph	Stephan			
27	D	Joh.	Johan			
28	E	pu	Menlös			
29	F	Tho	Barn			
30	G	mæ	singo			
31	A	Syl.	dag.			

gick an att sätta i tryck: "Tag levandes eller döda väggelöss", fortsätter han alltså, "lägg dem främst på den manliga lemmen, drag förhuden fram över och halt stilla, det hjälper. De duga ock emot förgift. Får någon iglar i sin maga, så att de sätta sig vid magahålet, den röke med väggelöss lagda på glöd, och den röken inlåten fördärvar dem".

"Flå huden av huvudet på en råtta, sedan släpp henne, så fördriver hon de andra", är författarens radikalmedel mot möss. Han beklagar även, att rävar göra stor skada på höns, gäss och kaniner m. fl. husdjur, och därför skadar det inte, menar Colerus, om man hackar sönder en rävlever och ger dem att förtära. Han rekommenderar även blå klutar och bjällror om halsen på fjäderfåna. Han anför dessutom en mängd gamla märken, som sedermera anförts av följande författare, Serenius, Salander, Broocman och Strindberg m. fl. — och i många hänseenden gälla hans synpunkter och råd ännu i dag, särskilt på naturläkekonstens område, om man fränkänner detta ord begreppet kvacksalveri. Men emellanåt omväxlas med upplysningar som i nedanstående tabell:

En kvinna bär sitt foster	i 10	} Månader
Ett sto eller åsna	" 12	
En get eller får.....	" 7	
Ett svin	" 4	
En tik	" 4	
En gås ligger på sina ägg.....	i 4	} Veckor
Påfögel	" 4	
Höns och duvor	" 3	

I "Sundhetsens Spegel, uti hwilken man bebådar Sundhetsens natur" et. c. — tjugosex regler utom en andra del — får man ifråga om kroppsövningar följande efterföljansvärda råd:

Tilbörigh skal tu ock, din Kropp at exercera
 Strax efter Måltijd tin, stat eller spatsera,
 Til thess som Spijsen sikh wäl hafwer nidersatt
 Tin Öffning gör så seen, at tu ey blijr för matt.

Han säger vidare om bad:

Tu som förhinder har, och kan tin krop ey möda,
 Tu onda wäskor må med bad uhr kroppen öda
 Dock laga at titt Ligt förr wal purgerat är,
 Tu annars ther utaff skal finna mång besvär.

Och i fråga om "Kropsens Roo har han följande praktiska råd:

Når som aff Arbet swårt, tin Kropp wore stort uthmattas,
 Tu honom måtlig Roo oç Hwijla lått ey fattas:
 Ty annars med en hast thet slätt till intet går,
 Som altijd mödes fast oç ingen hwijla får. o. s. v.

När gårdsfogden — vi måste efter denna avvikelse återgå till ämnet — städslar tjänstefolk, skall han följa vissa föreskrifter: bland annat icke upptaga två bröder eller två systrar, som Broocman senare återgiver, och varav otrohet icke sällan uppkommer. Han skall icke heller antaga äldre tjänstefolk, som "äro väl hurtige i fatet, men senfärdige och tröge i arbetet". Han menar dock icke att de orkeslösa skola utstötas. "Men den tröge och late eller orkeslöse, tillika med dem, som äro trätugge och uppstudsige, måste man i tid efter förordningen uppsäga, görandes sig av med sådane, som jämte sig själva fördärva de välartade till olydno och odygd, lika som ett skabbot får besmitta hela hjorden".

Han skall antaga så mycket tjänstefolk, legodrängar, pigor och ämbetsmän, som äro nödvändiga, att jämte torparna hålla gården vid kultur, men han skall noga iaktaga att icke hopsamla flera, än som fordras för driften, "emedan bönderna och torparna jämväl därtill böra sina dagsverken prestera". Han skall noga tillse att arbetet förrättas med flitiga händer och att gårdsfolket, väckes

precis klockan fyra om morgonen, "var till sin gärning, som årstiden medgiver". Sedan de förrättat sina sysslor i ladugårdarna, komma de tillsammans klockan åtta, "och efter förut hållen bönestund äta de frukost till inemot nio. Klockan mellan tolv och ett middag, och klockan mellan sju och åtta om aftonen kvällsvard. Klockan mellan nio och tio hålles allmän aftonbön, så att alla äro till sängs precis tio, då de hava sex fulla timmar att vila, och härmed måste man jämt och samt hela året igenom Contennuera, varvid likväl observeras, att man under tiden och eljest när nöden så kräver, samt väderleken tarvar, måste driva folket till arbete före klockan fyra, kunnandes man då ock sommartiden rätta sig efter solen, så när hon uppgår alla tillika med henne böra vara i rörelse". Man ser, att den gode mannufakturkommissarien ej heller är njugg, när det gäller att skära till arbetstid.

Det hålles styvt på, även av Sallander, att löst och lättfärdigt folk, landstrykare och stavtiggare icke skola lidas, utan strax köras iväg, eller helst angivas hos vederbörande kronobetjänt, enligt förordningarna. Däremot skola andra fattiga, särskilt sådana, som tillhöra församlingen, kunna hjälpas och mättas efter råd och lägenhet, varefter de få draga sin färde. Man bör komma ihåg, anför författaren, "att utan medlidande med sin nästa, besynnerligen rätt fattiga, har man ock ingen välsignelse av Gud på sitt arbete att förvänta; ty vi böra i vårt anletes svett arbeta, att vi hava något att dela med dem, som torftiga äro och hjälp behöva".

Han fastslår vidare, att vart fjärdedels år skola förnödenheterna utdelas till dejan, spannmålen malas o. s. v. — "kommandes sedan mycket an däruppå, att allt väl tillagas och utdelas". Därför åligger det gårdsfogden eller hushållaren, att icke allenast alltsom oftast tillhålla redejan att "tillreda maten renligen och med förnuft, utan ock att själv som oftast se däruppå, att därmed troligen och sparsammeligen tillgå". Det är, menar han, dejans skuld, om folket får otillräcklig kost. Men utom vad utspisningsstaten upp-

tager — vi kunna som exempel ta den av Broocman efter Sallander anförda för helt år, börjande med gårdsfogde och slutande med pojke — njuter gårdsfolket vit- och syltkål, rovor, sur mjölk, småfisk, "och dylikt mera till nödtorften, och bör fördenskuil aktas, att de månader, då sådant vankar, de andra kött- och saltfiskpersedlarna sparas till knappaste månaderna, så mycket görligt är." Härförutom anser författaren att gårdsfogden åligger att vår- och vintertiden påminna om, att låta bruka peppar, senap, pepparrot och lök i maten även för folket — som vad de tre senare slagen angår skall bestås av trädgårdsmästaren vid gården, "på det folket icke lätteligen må falla i frossan och andra kalla sjukdomar". Han påpekar även, att folket bör få njuta sina ottevarder ungefär mellan fem och sex på morgonen, allt eftersom lägligheten i hushållet medgiver. Skulle någon besparing kunna göras av staten, bör det tagas tillbaka i räkning och beräknas, dock att folket framför allt först "får sin fyllnad". Härförutom beror det på befallningsmannens och dejans sparsamhet, om något extra skall kunna bestås till de tre årshögtiderna. "Men somliga", upplyser författaren, "plåga dessutom bestå sitt folk till samma högtider fyra fl. vete, en tunnia malt, 1 lisp. kött och fläsk". Härpå inflikar han några allmännyttiga upplysningar i sammanhanget av följande innebörd: "Enebären måtte avslås, varav dejan bör göras, som folket stundom för en delice givas kan, och är förträffligt hälsosamt; göres således: tag mogna enbär så mycket dig lyster, stampa dem sönder, gör en mäs-kning i en så, tunnkar, eller som satsen är, rosta däri som till en bryggning, lägg så de stampade bären däruppå, hös på varm lag och rent källvatten, låt sakta laka, lagen kokas och höses åter på tills all kraft och must utur bären är borta, då tages sist lagen eller vörten. silas eller kokas väl lyckt tills han bliver som theriac, så är det färdigt; vill du havat tjockare, så kokat längre att du kan skärat med en kniv, fast det då blir litet.

Enbär kan ock brännas gott brännvin utav; enbärspulver, enbärs- och enolja måtte alltid gårdsfogden hava i förråd; i nödfall kan ock av enbär bryggas rätt smakligt dricka. Av oxel och rönnbär kan ock brännas brännvin". Man förstår, att detta var särdeles viktiga högtidsanrättningar, som icke fingo uteglömmas.

Det föreskrives också i gårdsfogdeinstruktionen, med vad slags kosthåll hantverkare och andra tillfälliga arbetare skulle bestås. De stå icke uppförda på staten, men tilldelades efter en trädgårdsdrängs eller gårdsdrängs kost, "således att dagarna annoteras till trettio på en månad och proportionaliter, varefter avföringen i räkenskaperna under titel av ämbetsmäns lön och förtäring efter riktiga längder, extrakt och vars och ens à parte Quittance på så och så många dagar observeras och avskrives". När herrskapet själva vistas på gården skall för var dag inlevereras en dagssedel på allt, som åtgått under dagens lopp — detta skall uppskrivas under benämningen hovförläning.

Nu äro vi framme vid själva avlöningen, och vidkommande densamma har Salander sina egna synpunkter på saken, som där- efter upptagits av Broocman i dennes mera redigt uppställda Hus-Hålds-Bok. Han anför sålunda såsom brukligt, att en gårdsfogde skall ges i penningelön 300, 200, 150 à 100 d. k:mt "efter gårdsens och godsets proportion, men tjänstefolket höra under den taxan, som för varje provins alligeras vid 1723 års förnyade tjänstehjonsordning, varifrån man intet bör gå. Och själva avlöningen sker årligen michaeli dag, så för den ena, som för den andra. En deja plägar få 60 d. k:mt i lön om året, och de övriga betjante, allt eftersom med dem kan betingat vara". Han nämner ingenting om att taxan kan överskridas vid lämpliga tillfällen, och det kan man väl näppeligen vänta av en man i Salanders ämbetsställning.

Men han gör även vissa föreskrifter angående gårdsfogdens förhållande till folket, hur han skall uppträda mot sina arbe-

tare, med andra ord — och de äro av den beskaffenhet att de måste anses värda en vidsträcktare spridning. Han skall umgås beskedligt med dem, heter det alltså, liksom med bönder och torpare och andra i brödlaget. Man får icke göra sig för gemen, det vill säga lika god med dem, då de icke akta fogdens befallningar, och icke heller uträtta vad de skola. Men däremot måste arbetsledaren och övervakaren vara allvarsam, dock icke alltför sträng och hård, häftig och obeskedlig, att han blir hatad av denna anledning, utan han skall kunna moderera sig så, "att han betar sig fromt emot de blödiga och goda, mera allvarsamt emot de styvsinta och gemenliga, talandes vänligen med dem, som flitiga äro, undervisandes dem och jämväl hörandes deras råd och förslag, för allting syftandes därhän, att arbetet må mera med lust och kärlek, än med trug och tvång drivas, då det strax förlorar halva driften". Han understryker särskilt, att då någon faller i sjukdom, måste densamma icke lämnas vårdlös. Han säger, att vid sådana tillfällen prövas en rätt husbonde och matmor. De böra bete sig ömt, "sköta med tjänliga läkedomar, varom åtskilliga Hus-Medicins böcker finnas, så mycket möjligt är hjälpa". Man skall icke i oträngt mål vredgas, men heller aldrig vara klemaktig, utan rättrådig, "aldrig hota, att icke själva effekten följer efter, aldrig fylla sig, åtminstone icke då inmänga sig med folket, eller låta dem det se, först uppe och sist i säng, på sådant sätt vinner man respekt, och bliver både älskad och fruktad samt hållen för en klok hushållare".

Salander gör många andra föreskrifter i sin gårdsfogdeinstruktion, som äro av största intresse, men här kan icke referat lämnas på alla. Han framhåller emellertid, att folket, innan det går till vila på kvällarna, bör lämnas i underkunnighet om, vad det skall göra dagen därpå — eftersom årstiden är till. Samma ordning skall även hållas med bönderna och torparna, om göra dagsverken till huvudgården, "på det de måga veta var de begynna skola; och

måtte efter den indelning, som bör göras över torparnas veckodagsverken, var torpare infinna sig på arbetet sin dag klockan fyra om morgonen hela året igenom, hållandes sina måltidstimmar som gårdsfolket, dock likväl med egen kost, och klockan sju om aftonen få de lov att gå hem, då gårdsfogden, som med var och en måtte hålla karvstock, skär upp deras dagsverke helt eller halft, kunnandes man bespara alla de dagsverken, som infalla på någon helgdag i veckan, att presteras vid andtiden eller eljest när nödigast är". Han anbefaller särskilt, att befallningsmannen själv som oftast skall vara med dem, som arbeta, följa dem både inom och utom gården, för att efterse vad de göra, och han anmärker särskilt, att de arbeta så mycket flitigare, om de ingen stund veta sig fria för fogdens närvaro. Men där han inte själv personligen hinner vara med, måste rättaren assistera, drängfogden eller den flitigaste bland dem. "att han då har uppsikt med de andra och dem jämte sig uppmuntrar".

Då allting skall hava sin tid, anser Salander, att man skall sköta sina stycken så, att icke den ena gärningen ligger i vägen för den andra. "till vilken ända", för att använda hans egna ord, "han uppför ett memorial för var månad hela året, tydligen samman skrivet efter J. Coleri Oeconomia och Åke Rålamb's Adelig Övning. Men då författarens formulering är direkt avskriven i Aug. Strindbergs "Svenska Folket", användes här huvudsakligen Broocmans bearbetning, både fullständigare och klarare, efter samma källskrifter. Coleri månadstablåer äro emellertid av så stort kuriositetsintresse, att vi flera gånger i illustrationens form tvingats att stanna därvid -- och även i själva texten har efter honom åtskilliga beaktansvärda utfyllningar blivit gjorda både här och där. Hans framställning har följts i allt väsentligt även av prosten B., liksom förut av Salander, men vi föredraga, som sagt, den förres utförligare framställning, refererad i huvuddrag.

Januari månads sysslor.

I skogen:

Man skall vid fullt ny hugga, utköra och hemforsla årsveden, som skall brännas i kök och kamrar samt användas vid bryggande och brännande, liksom till tegelugnar, där sådana finnas — emedan trån, som huggas vid roten i fullt ny, snart växa upp igen. Vid samma tidpunkt måste man även rödja ur skogen och hemköra vindfällan till bränsle. Timmer skall fällas och huggas. Hårtill lämpa sig bäst sådana träd, som grönska även om vintern — såsom tall och gran. Goda hushållare anse också, att intet byggnadstimmer bör fällas, när det blåser sunnan, emedan det då icke blir så synnerligen varaktigt och durabelt, som om det fälles vid andra väder, särskilt då det är vackert och torrt, eftersom det under sådana förhållanden blir varaktigare och icke maskstunget. Orsaken är, att träden vid denna tid på året stå i sin ro. Saften är ännu icke uppstigen varken i stammen eller grenarna. Likaledes skall sågtimmer, fång och staver huggas i denna månad. Härvid måste noga iakttagas, att alla träd, som icke grönska om vintern, huggas i nedan, såsom ekar till skeppsvirke, björk och andra, som användas till allehanda husgeråd: vagnar, kärror, kälkar, slädar, harvar, harkor, dynggrepar, spadar, årder billstockar, stegar etc. Sådant virke bör huggas i vackert och klart väder, hemföras och läggas att torka i solskenet, så att det alltid finns till hands vid påfallande reparationer o. d. Nu måste ävenledes huggas humlestänger och tunnbänd, vilka strax skola skalas och rensas, då de bli betydligt starkare, än om barken får sitta kvar. Tyrstockar och barrved hemföres.

§ 2.

Hemma vid gården.

Måste man med flit befordra tröskningen, om något är otröskat, låta flitigt omskyffla säden på loft och vindar och vända den del därav, som skall avyttras till bergsbruk eller marknadsplatser i pengar.

§ 3.

I få- och fårhusen.

Måste man vid denna tid hålla väl uppvärmt, bestänka fodret åt fåren och boskapen med saltlake och utdela det sparsamt, ge fåren allöv, vilket skall vara ganska hälsosamt för dem. Tjuren skall framför den andra boskapen fodras överbåttan väl, "på thet han thesto bättre krafiter må få til sin nyttiga förrättning".

§ 4.

I häststallen:

Även dessa måste hållas synnerligen varma. Beskällaren eller stohästen, liksom dräktiga ston, väl fourageras — dock icke för mycket på en gång. Man måste ge dem litet och ofta. Om middagstiden, när det är vackert väder, kan man mycket väl släppa ut dem en stund på samma gång som fölungarna att roa sig. Då hästarna vid slutet av denna månad begynna släppa håret och luggen, i synnerhet om de äro väl fodrade, måste de ansas noggrannt, skrapas och hållas rena. Några hålla även före, att om man skor hästarna i januari nymånad eller tre dagar därefter, få de goda hovar.

§ 5.

I hönshuset:

Om hönsen skola kunna värpa inom rimlig tid, måste deras hus hållas något så när varma och djuren fodras med malt, rostad i ugnen, havre och ärtor samt stekt bröd. Men man får icke ge dem för mycket. Sådana som springa vilt, får man lov att ge rikligare föda.

§ 6.

Vid fiskerierna:

I denna månad måste man väcka i fiskdammarna, där det icke finns något avlopp och det är stark vinter, så inte fisken kväves ihjäl. Med vintermatens brukande fortfares.

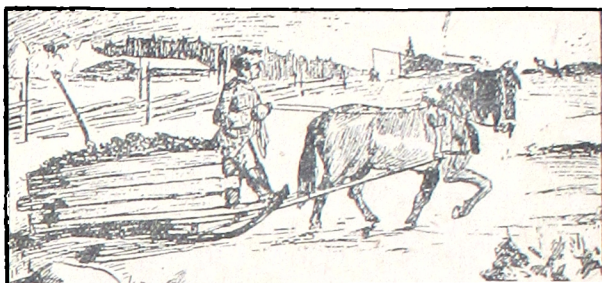
§ 7. Nu måste man även sköta och hålla noggrann uppsikt på varg och råvgropar.

§ 8. I trädgården måste bärande träd kvistas mellan S:t Pauli och Scholasticæ dag.

§ 9.

I huset:

Förutom tröskningen, som redan är omnämnd i § 2, måste man låta folket, innan snön och slädföret går bort, "som här beklagligen ofta nog sker", hugga ved hemma, klyva fång, vässa och ränsa staver, barka timmer, tillverka allehanda träredskap, som skall nyttjas såväl i som utom huset och i trädgården, såsom allehanda större och mindre stegar, både till att stiga på och till arbetsvagnar och hökärnor, plogar, årder harvträn, trädgårdskrattor, räfsor, siktar korgar, hämtsäll "och om de det förstå, flätade sängar, som vingåkrarnas och Vreta klosters sängar, vilka senare långt bättre och starkare äro än de förra". De måste också spänta tillräckligt med tyre och torrved, som dels kunna användas vid eldning, dels till stöd på vårarna av sprängliga växter och träd, binda och underhålla not och allehanda fisknät. Härförutom kunna de göra halmband, till nästa and- och skördetid. Där det finns brunnar och pumpstockar måste de senare väl omlindas med halm, så ingen is fryser till i dem. Isen bör borthuggas kring brunnar och källor, att varken folk eller få, "i synnerhet dräktiga sto och tunga kor ej måge därpå slinta, falla och taga skada, som lätteligen och ofta nog annars kan ske. En omtänksam hushållare för-gäter ej heller att låta sota skorstenarna, se efter fänaden morgon och afton och fordra gässen något sparsammare än annars. N. B. Efter Fabians och Sebastians dag stiger saften från jorden upp i träden, varav följer, att det timmer och virke, som hugges därefter icke är så fast och durabelt som förut.

Februari månads sysslor.

§ 1.

Ute på marken:

Var ock en, som behagar, kan köra ut dyngan och gödseln och lägga i högar. Snövattnet, som smälter av dagsmejan och stannar på åkrarna, bör avledas.

§ 2. Man kör ut timret ur skogen och fortfar med ungefärligen samma sysslor som i januari. Det bör tillverkas lämpliga klubbor, med vilka man kan krossa kokor på leråkern.

§ 3.

I fägård:

Det tillhålls vederbörande att se till att kreaturen hållas varma, och fodret måste alltjämt utdelas synnerligen sparsamt, emedan man här i Sverige håller före, att halva vintern är tilländalupen först med Kyndelsmässan -- och den goda seden böd, att det skall finnas tillräckligt med foder under den långa våren. När man har litet hö, skall halmen, som ges åt boskapen, fuktas med saltlake. Bli djuren sjuka skall man ge dem litet "Theriac smort på brödt" -- och så får man aldrig glömma att fodra djuren väl.

§ 4. Handlar om hingstens ans och foder -- och dessutom bör tillses, att hästarna skrapas väl, emedan de vid denna tid på året befrias från vinterluggen.

§ 5.

Om fjäderfäglar:

Vid slutet av denna månad måkas och rensas höns-, gäss-, ankor-, kalkon- och duvhusen och deras balar läggas tillrätta. Hönsen skola hållas varma och fodras lagom, men gässen sparsamt, ty annars bli de för feta, så att vårvärpingen blir dålig.

§ 6.

Vid fiskerierna:

Man skall binda not, nät och andra fiskredskap.

§ 7. I trädgården skall man laga till plantlagarna och jordbänkarna, att man i god tid kan plantera kål och tobaksplantor.

§ 8. Handlar om arbetet inne i husen: Tröskan skall avslutas. Rågen torkas, "och mjöl i nedanet av denna månaden till hela sommaren över mala låta, emedan sådant mjöl skall länge hålla sig gott". Nu fortfar man med spinnande och härvande, varpå följer en omständlig beskrivning, hur man skall gå till väga för att garn skall bli vitt.

Mars månads sysslor.

§ 1. Nu måste man på somliga orter hugga svedjeland, göra i ordning hank och vidjor, klyva och framforsla gärdsel, där det behöves, för att kunna hägna och stänga så snart kälen går ur marken. Härvid är att märka, att om alla stavararna svedjas och brännas litet i nedersta ändan, så hålla de sig fyra gånger längre än de obrända; "ja, jag håller före att om man dessutom vill litet tjära dem bli de ändå durablare". Man måste efterse att intet sjövattnen stannar på åkrarna, gammalt torrt gräs på ängarna bör påtändas och brännas.

§ 2. I köksträdgården skola plantagerna förses med svart mylla. Så snart det blir varmt skall man göda och så, men noga täcka allt om nätterna, så att det icke tar skada av frosten. I fruktträdgården skall man avskära onyttiga grenar. Ympvax och bast anskaffas. Alla yngre träd, som bära knoppar, böra noga förvaras mot köld och frost, vilket sker bäst därigenom att man fyller några kärl med vatten och sätter ett på vardera sidan om träden eller man gräver en grop vid pass fem å sex tum från stammen och fyller den med vatten om natten.

§ 3. I skogen skall man hugga och utköra humlestänger, om det icke skett förut.

§ 4. Boskapen skall utsläppas på förlustelse.

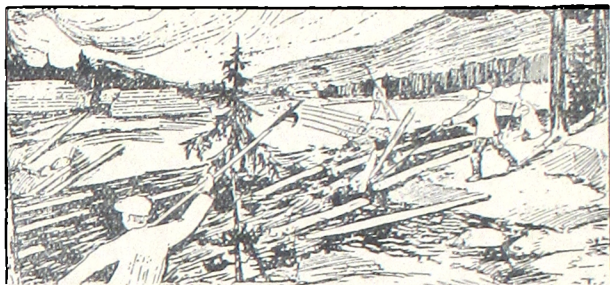
§ 5. Måste alla dräktiga ston ansas och aktas, ingen får stöta eller slå dem emedan fölen därav lätt taga skada.

§ 6. Bestämmer vad hönsen beträffar, att dejan väl skall taga vara på äggen. Dessutom skola hus och nästen hållas väl rena.

§ 7. Som vanligt är prosten Broocman omständlig, när han behandlar fiskets skötsel. Därom har han även för denna månad skrivit en lång avhandling. Han ålägger hushållaren i början, att se till båtar och öckstockar, dikta och tjära dem. Ljuster och brandjärn böra göras i ordning, "att därmed om

nattetid ljustra och hugga gäddorna, som stiga upp på ängarna. Jag haver sett på många ställen och orter, varest så beskaffenhet och läglighet är, att utmed fiskerika sjöar och strömmar, vattnet stiger upp på sjöarna och kärren, hava trenne gossar, i synnerhet när solen skiner rätt varmt, mång vacker gädda och annor större fisk nppdragit“. Nät, katsor och miälar lagas i ordning. *Kräftor kan man många mil utan vatten levande föra, om de i friskt narvgräs inläggas“.

§ 8. Hemma i huset skall i nedanet bryggas tillräckligt med marsöl. "Man måste ock ännu flitigt låta bränna brännvin, så länge man har is och vattnet är kallt, vilket om sommaren i hettan icke så väl låter sig göra“.

April månads sysslor.

§ 1. Väderleken måste iakttagas väl. Så snart jorden reder sig skall beredningen för sådden påbörjas, "köra linakern en gång och laga, om humlekuporna".

§ 2. I köksträdgården göres förarbeten. "Jordlöppor, de där plantorna skändligen fördärva, kan man förgöra med aska, kolstybb och garvarelut, om den strös på de sådda sångarna". Nu skall ympningen ske. "Somliga", säger prosten, "skära av ympkvistarna en halv dag före nytändningen, gräva så neder dem i fet jord tills tolv dagar eller i fullmånaden, och då ympa de dem". Han beskriver i fortsättningen av denna paragraf, hur man skall gå till väga vid denna förrättning.

§ 3. I skogen samlas björkris till kvastar, innan björken slår ut. "Björklaka samlar man i fullmånaden, den rensar blåsan, njuren, lungan, leveren och miältan, skall ock förtaga fläckar, om man tvår av ansiktet därmed".

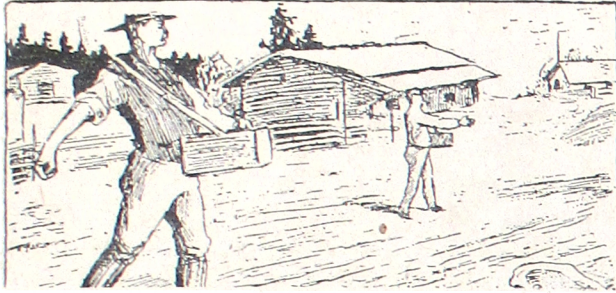
§ 4. Svin och kalvar "utskäras". Lammen aktas väl, svinen ringas innan de utsläppas. Tjuren släppes till korna.

§ 5. Handlar om skötseln av dräktiga ston. "Om så behöves,äter man ock ränsa hästarna i munnen uti nedanet".

§ 6. Höns, ankor och gäss läggas på ägg. Duvor efterses, emedan de redan ha ungar, "och ute på marken litet eller intet till föda finna".

§ 7. Man måste akta på fiskelekarna.

§ 8. All spannmål, som blivit över, skall omsättas till penningar, helst om man ser att säden på åkrarna artar sig väl. Kvastar bindas. Allt som hör till tegelladan skall hållas i beredskap. Taken repareras och vävarna läggas till blekning.

Maj månads sysslor.

§ 1. När vårsådden är över skall man köra upp trädet. Linfrö sås. Nu dikas och avstänges fällar på trädesgårdet, där man skall hålla boskapen om nätterna.

§ 2. Nu rensas flitigt bort allt ogräs i köksträdgården, och infaller torka, vattnas flitigt.

§ 3. I fruktträdgården bortskäras alla små telningar, som uppväxa vid roten, emedan dessa annars skada träden, unga som gamla.

§ 4. Nu måste man rensa och rödja skogen, nedhugga och lägga samman torrt virke, hugga try till harv- och rivpinnar.

§ 5. Fåren tvättas och klippas, kalvarna vårdas och ansas, liksom de avstängda lammen. "Fåren" mjölkas, sedan lammen skilda äro, åtminstone två gånger om dagen, av vilken blir en skön ost. Åt storboskapen kan man nu ingiva litet mesterot, ålandsrot och lagerbär med salt besprängt. Innan solen väl är uppgången på himmelen, bör man icke släppa ut boskapen på bete, innan de utsläppas, kan man giva dem en bit smör och bröd vardera, vilket är dem hälsosamt. När stark töcken fallit, bör man ej släppa dem ut, ty den skadar dem. Våret holmar finnas, släppes boskapen dit, och de unga stutar tämjas".

§ 6. Ston och fölungar släppas på bete. De, som ha tillfälle därtill kunna ge tvåårs unghästar eklöv att äta, eftersom det är hälsosamt för dem.

§ 7. "De pennor, som gässen denna tiden släppa, hämtas upp och förvaras, ty de äro goda till skrivpennor". Gåsungarna hållas inne, när det är kallt och ruggigt. "Kalkonungar och kycklar hållas varma, dem gives en handfull åkerkumming och hammarslag i deras dricka, vilket remedium skall hela året vara dem ett gott præservativ för pips".

§ 8. Kräfter fångas flitigt, ty nu äro de köttfulla och feta, men bli magra

i nedanet. "De gamla hava av erfarenhet sagt, att kräftorna äro bäst de månader, i vilka intet R är, som maj, juni, juli och augusti". För dem som svaga ögon hava, äro kräftor icke tjänliga, ty det är hårt kött att smälta, men för dem, som tvinsot hava, äro de ganska hälsosamma. Det är rådligt att strax koka dem, ty om blix och dunder varder, så dö de". Nu måste man laga till ålkistan och på braxenfisket skall hållas uppsikt.

§ 9. Till linneblekningen brukar man hellre flytande än brunns- och källvatten. Nu börjar man bygga och förvarar källargluggarna mot solens hetta. Man måste från fullmånadens början förvara grädden och smöret. Somliga mena, att man icke strax bör packa in det senare, utan låta allt ligga osaltat en å två dagar för att svetta ut och sedan konservera det. "Skulle det emellertid blixtra, så skall man efter överståndet oväder knåda det med salt, och så inpackat". Nu skall man samla kryddor och örter, som vintertiden skola blandas med kreaturens foder, "och skall i synnerhet vara dem till lungans styrkande hälsosamt och gott". Men prosten menar exempelvis, att om man i denna månad uppsamlar alla gula blomster skall smöret mitt i vintern bli gult.

Juni månads sysslor.

§ 1. Sås rov och linfrö. Sås det senare före middagen, blekes väven dubbelt fortare än om det sås efter middagen. "Jag har", säger prosten, "detta berättat för en god vän här i Sverge, som det proberat och gott befunnit". Nu snedköres åkern i anväg, gödseln utköres, sprides och myllas ned. När detta skett måste man beynna tänka på höbergningen. Man måste flå av starrängarna och de, som ligga vidlänt eller nära intill sjö. I höanden får man icke söla eller akta på månen utan skynda det fortaste man kan.

§ 2. I köksträdgården måste plantor, som vattnas med rinnande vatten, utsättas. När mask infinner sig på kålen, skall man sikta aska över den.

§ 3. I trädgården kan man gjuta oskirad honung, blandat med regnvatten, eller i brist därav med strömvatten, på rötterna av körsbärs och och plommonträden, bära de en välsmakande frukt.

§ 4. I skogen flår man bast och tager näver.

§ 5. Fären tvättas ånyo. Man skall ge dem salt då och då, åt svinen angelicarot och enfian.

§ 6. Hästarna få ej pressas för hårt i stark hetta. När de äro varma, varken låta dem dricka för mycket eller för hastigt.

§ 7. Kycklingar och kalkonungar, som kläckas denna månad, äro bäst och rådligast att slakta och förtära, så snart de äro matnyttiga, emedan de i allmänhet få pips. I nyet ruskas äter gässen, så växa fjädrarna snart igen. Innan gåsungarna släppas ut på bete med de gamla gässen, kan man kasta för dem litet havra för varje morgon och om kvällarna, när de komma hem, så vänja de sig vid att komma i rättan tid. Andra föreslå malt, som ger bättre styrka.

§ 8. Här upplyses endast att man under denna månad föga har att uträtta vid fiskerierna i Sverge.

§ 9. Man måste skovla om spannmålen, viktualiepersedlarna granskas, klä-

der vädras, "dock ej starrbracksdagarna", fåren tvättas åter. "den, som rior haver, bör nu låta dem rensas och förbättras, ej mindre än hö och kornladorna. "Källargluggar och stugofönsteren kan man nu om morgonen före solens uppgång och om aftnarna sedan solen gått neder något öppna, jämväl på kornbodarna, att den kalla luften må draga sig in".

Juli månads sysslor.

§ 1. Nu brännes svedjeland och gärdas och täppes däromkring, linet ryskas, hanpan gallras löv brytes och vass skäres. Sädesanden tager sin början vid Jacobi tid, om det icke är alltför mycket våtväder. När långsam väta inträffar, medan säden står i skyl eller rök, är bäst att så snart det liknar sig till torkväder lägga banden åtskils, torka de lättare.

§ 2. I köksträdgården måste fortfarande torkas och rensas.

§ 3. I fruktträdgården skall anställas en väktare, så inte den ännu omogna frukten bortstjäles, träden sönderrivas eller fördärvas. De träd som äro mest utsatta för solen, skall skyfflas jord omkring eller torv läggas på rötterna, så de få svalka och förfriskning. De försmäktande träden vattnar man om aftarna med lut, dygnvatten eller vatten, varuti bockablod är blandat, i synnerhet de nya måste man väl vakta för myrorna, kirsebären plockas av, insyltas, torka, vinbära och kirsebärsvin förfärdigas“.

§ 5. Svinen drivas till att simma.

§ 6. När det är heta dagar låter man även hästarna njuta samma svalka. Litet salt giver man dem även i fodret, och icke alltför mycket, ty därigenom taga de lätt skada.

§ 7. Till förekommande av den skada, som myggen göra gåsungarna, kan man smörja dem i öronen med litet bom- eller linolja.

§ 8. Kvarndammarna ränsas, ålkistan och fiskdonen i ordninggöras.

§ 9. I huset måste man se väl om ölkällaren, dörrarna och gluggarna, för solhettan, väl förvara ost, salt kött, fläsk etc. i ett kallt torrt rum. Surdegen skall saltas ordentligt, så inte brödet möglar, “som gemenligen denna tiden plägar ske“.

Augusti månads sysslor.

§ 1. Nu skäres och inbärgas all säd till huset. Innan rågen mejas, måste man noga se till att den är väl mognad, sårågen uttröskas. Många mena, säger prosten, att den gamla rågen skall vara bättre till såråg, men det gäller endast i vissa fall. Svedjeland sås i rättan tid, lin och hampa uppryckas, ärter upphackas, höstsäden sås. Ej heller får man glömma att vid denna månads slut taga upp tobaken. Allehanda örter för ut- som invärtas bruk uppsamlas vid fullmånad.

§ 2. Rödlöken upptages vid Bartholomeitiden. Om den står längre säges den försvinna eller krypa ned i jorden.

§ 3. Frukträden förfriskas när det är behöfvligt.

§ 5. Bockar, getter och får slaktas.

§ 7. Boskap, får, svin, kalkoner, gäss, ankor och höns släppas på stubbgärdet att axa upp. Nu läggas inga flera höns, emedan kycklingarna frysa ihjäl i september.

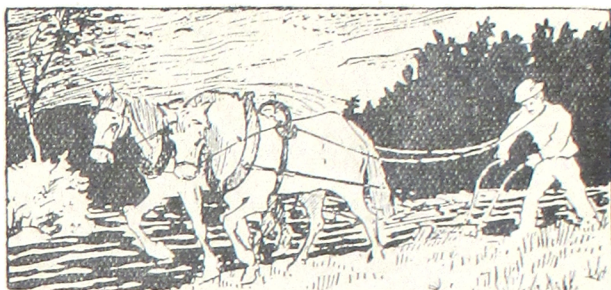
§ 8. Nu göres ålrevarna kortare, emedan fisken ger sig upp ur djupet.

§ 9. Hemma tröskas säden, breddes ut på torra bottnar och skyfflas flitigt. När den inköres i lador och logar läggas neckerna ordentligt, tätt och nätt tillsammans. I nedanet samlar man ägg, vilka då hålla sig goda längre, i synnerhet om de inläggas i kli, aska eller agnar, då alltid den spetsiga åndan skall vändas nedåt. Nu börjar man mälta. Man håller före, att på den älg, som fälles mellan den 15 augusti och den 8 september skall klon på vänstra bakfoten avhuggas medan djuret ännu lever, emedan den är hälsosam för fallandesot, kramp och sendrag, "somliga taga hellre den högra klon, men den måste vara av en älgöxe". Hornen ha också liknande medicinskt värde.

September månads sysslor.

- § 1. Vete sås, ångar rördjas, jagas, skjutes och dikas.
- § 2. Nu upptagas rovor och rötter, kålen upphackas i nedanet.
- § 3. Vid fullmånen nedplockas äpplen och päron. När kärnorna svartna är det hög tid därtill. Strax efter fullt ny omplanterar man unga träd.
- § 5. Nu inställes och inbindes boskapen, men gödboskapen för sig, fåren tvättas och klippas. Både unga och gamla svin läggas på gödstijan. Rågen måste aktas för getterna.
- § 6. Fölungarna utsläppas icke vid töcknigt väder. Så snart det fryser på, låter man icke boskapen gå ute längre, ty då få de halssjukdomar.
- § 7. Höns, gäss och kalkoner vändas i penningar; "dem man icke vill ligga på över vintern läggas på gässtijan att gödas".
- § 8. Man fångar icke längre några kräftor, metreven förlänges och sänkes djupare, emedan fisken åter beger sig till djupet.
- § 9. Hemma skall man röta lin, hampa, bräka och häckla, ansa humlegården, täcka ladugårdshusen, folk leges, bistackarna skattas, vax smältes etc. Kvällar och mornar tröskas.

Oktober månads sysslor.

§ 1. Svedjeland uppbygges, ollon samlas, slussar och dammar besiktigas. Allehanda rötter upptagas i nedanet, såsom Ålandsrot, angelica, baldriansrot etc. För harar gillras från mitten av september till april. "Några skyttar och jägare äro i den meningen, att såväl hannarna som honorna yngla, men sådant är falskt befunnet och ogrundat. Många hermaïroditer skola ibland dem finnas, dock icke överallt".

§ 2. Nu upptagas ärtskockorna. På rabatter och sängar breddes svartmylla och dynga.

§ 3. Senmogen frukt avplockas. Allehanda kärnor av god sort sättas i trädskolan. Myrstackarna söker man förstöra och utrota.

§ 4. Nu hugges årsved. Det gillras efter vilt. Skogen underkvistas. Kol brännes — åtminstone så mycket, som åtgår till smedjan och köket.

§ 5. Gamla kreatur slaktas strax i början på nyet, men ungboskap vid fullt ny. Gödsvin slaktas mot månadens slut, insaltas eller säljas.

§ 6. Man blandar ärthalm i hästarnas foder. Det är utmärkt mot maskar.

§ 7. Hönsen skola utfordras med kokt havre.

§ 9. Inomhus tillredes nu allehanda sunda kryddviner av ålandsrot, rosenmarin, salvia, malört, ingefära etc. Nu mältas flitigt, ullen kardas, morgon och kväll spinnes, tröskas, bindes not, saltas kött och males medan höstfloden varar.

November månads sysslor.

§ 1. När det är väl fruset kan man släppa kreaturen på rågbrodden. Vid första spårnö jagas gov- och matnyttiga djur.

§ 3. "Om man allhelgonadagsafton vill taga björk- eller videkäppar, så många man vill, sticka dem en alnsdjup i jorden, följande julafton taga dem upp, och strax lika tjocka grenar av fruktbarande trån i hålen insticka, så skola de komma sig före och fruktbarande varda, som den gamle Colerus i sin almanach, och flere andra av honom intyga".

§ 4. Timmer hugges och framlöres till kvarnarnas förbättring – om så tarvas. Man hugger där skogen står tätt, "att det må bliva luft."

§ 5. Granris lägges under boskapen till strö. Nu släppas baggarna till fåren och bockarna till getterna.

§ 6. Hästarna skarpskos.

§ 7. Några höns kunna hållas i ett varmt rum och fodras med kokt havre, värpa de tidigare.

§ 8. Fryser det starkt, måste det väckas på dammar och sjöar, så icke fisken kvävs till döds.

§ 9. Nu tröskas flitigt. Torparna kunna i stället för otterna göra några flera dagsverken senare. Skorstenarna sotas, båtarna dragas upp och åk- och körredskapen tillagas. Morgnar och kvällar spinnes flitigt, fjäder spritas, gässen slaktas.

December månads sysslor.

§ 1. Nu lagar man till rävsaxar, gropar och vargbete.

§ 5. All boskapen måste åtminstone vattnas en gång om dagen. Fåren skola fodras med småhø, ty av halm bli de magra och eländiga och kunna ej föda sina lamm ordentligt. "Innan man om aftonen lägger sig, och det första man om morgonen uppstår, bör man flitigt se efter de dräktiga och lamm-digra såväl som all ung avföda, och sådant måste man göra tills all boskapen kalvat och sina foster framburit". Fähusen hållas varma.

§ 6. När det är slinhalt och glatt is, skola hästarna broddas väl. Stona aktas väl för stötar.

§ 7. Gässens foder och föda minskas efterhand, så de icke bli för feta och värpa vindägg.

§ 8. Det fiskas flitigt med vinternoten.

§ 9. Tröskningen fortsättes, avrad uppbäres, bistockarna aktas och ahsas, spinnes flitigt, fisk- och fågelnät bindas. Nu bakas ansentligt förråd av bröd. "Malt låter man till 6 à 7 brygg mala". Sädesvindar och kornbodar förvaras och aktas väl för fåglar, i synnerhet för sparvar och tättingar.

Sådana regler som dessa, efter Broocman sammandragna paragrafer eller punkter, gällde givetvis endast för de större lanthushållen. Men för att kunna få en inblick även i de smärre, som aldrig direkt beröras, måste man tillgripa denna utväg: studiet av herregårdarnas hushållsvanor.

Salander lämnar visserligen i sin gårdsfogdeinstruktion även vissa redogörelser om tjänstefolk och torpare, "vilka till culturen behövas", men de äro synnerligen ofullständiga och ensidiga. Han anför emellertid bl. a., att folket skall väckas precis kl. 4 om morgonen, "var till sin gärning, som årstiden medgiver". Klockan 8 skall man komma tillsamman och hålla bönestund, säger han, äta frukost till inemot 9. Klockan mellan 12 och 1 middag, och mellan 7 och 8 om aftonen kvällsvard. Mellan 9 och 10 hålles allmän aftonbön, så alla äro i säng precis 10. "Då hava de fulla 6 timmar att vila, och härmed måste man jämt och samt hela året igenom continuera, varvid likväl observeras, att man andetiden och eljest när nöden så kräver, måste driva folket till arbete förr än klockan 4, kunnandes man då ock sommartiden rätta sig efter solen, så att när hon uppgår alla tillika med henne måga vara i rörelse".

Ifråga om underlydande gårdar och hemman föreskriver Salander vidare, att dessa skola brukas av landboar eller åboar, antingen för penningearrende ett i allt eller som hälftenbrukare — "eller ock bruka (om belägenheten så är) med sätesgårdens avel och folk". Det första sättet är det vanligaste, fortsätter han. När de andra brukningssätten användas, såsom halvabruk skall husbonden och hälftenbrukaren ge hälften var till utsäde, men den senare brukar hemmanet med egen avel och eget folk, ehuru ingenting av intäckterna "må av bohle föras". Av kronans utlagor betalar brukaren hälften mot husbonden, sammaledes i knekt- och båtsmanshållet; tiondet till kronan och prästen betalas likadant, men övriga präst, klockare och sockendjäknars rättigheter,

liksom prästgårdsbyggnad, hållskjuts och vägrödning m. m., fick brukaren svara för ensam, enligt därom utfärdade k. instruktioner och reglementen.

Han föreskriver vidare, att alla frälsetorp skola underhållas med "friska och arbetssamma torpare för dagsverkenas skull", och var någon plats till torp funnes, "utan skogens och utmarkens förfång", skulle ett sådant upprödjas. Efter ägor och jordmån skola dagsverken beräknas, "så att den, som utsår 6 fl. och har 7 à 8 lass äng kan göra 2 dagsverken om veckan, men de, som hava större utsäde flera till 3 om veckan". En del kunde också skattläggas. Skogen fick användas efter behov, "allenast häruppå ett vakande öga haves, att icke olovligt hygge förövas, eller något till salu bortföres eller förkolas". Mulbete bestods på säteriets skogar; fiske var ej heller förbjudet, om det ej skedde till jordägarnas förfång — och till kronan behövde oskattlagda rå- och rörstorp icke betala ett öre i skatt, annat än mantalspengar "efter förordningen och instruktionerna, jämte kontributioner och beviljningar".

En riktig indelning skulle hållas, förmanar Salander slutligen, och endast ordentliga torpare antagas. Man bör ej heller använda dagsverken till annat än åkerbruket, "ty huru nödigt ett och annat vid en gård må vara, äro dock åker och äng det allra viktigaste, emedan huvudinkomsten endast därpå beror".

Källor: Reinerus Broocman: En Fullständig Svensk Hus-Hålds-Bok. Eric Salander: Utförlig Gårds-Fogde-Instruction. — J. Coleri: Œconomia, thet är Huushålds-Underwijsning. — Jacob Serenius: Engelska Åker-Mannen och Fåra-Herden. — Andreas Sparman (A. Palmcron?): Sundhetens Spegel. — Åke Rålamb: Adelig Öfning. -- Johan Risingh: Handbok om Land-Bruk och Land-Leverne m. fl.

KAP. IV.

Frihetstidens allmogepolitik.

ALLMOGENS LYNNESEGENHETER OCH LEVNADSSÄTT. — AVSKEDADE UNDEROFFICERARE VÄLJAS TILL RIKSDAGSMÄN. — DET FÖRHÄTLIGA ADELSVÄLDET. — STÅNDSSTRIDERN. — SYNDABOCKAR EFTERSÖKAS. — OROLIGHETER I BONDESTÅNDET. — OLOV ASSARSON. — BEROENDET AV HERRARNA. — KORRUPTIONEN OCH BESTICKNINGSVÄSENDET. — ERIK PERSSONS MEMORIAL. — POLITISKT RÄNKSPEL — JOHAN PERSSON OCH OLOV HÅKANSSON. — 1755 — 1756 ÅRS RIKSDAG. — BEFARADE DALAOROLIGHETER. — JOHAN PERSSON UTVOTERAS. — SKRÄCKVÄLDE OCH POLITISKA RÄTTGÅNGAR. — OVÄSENDET DEN 29 NOVEMBER 1755. — RANNSAKNING OCH DOMAR. — HUSBEHOVSBRÄNNINGEN. — BESITTNINGSRÄTTEN TILL JORDEN. — NYA STADGAR OCH FÖRORDNINGAR. — 1755 ÅRS PROJEKT TILL TJÄNSTEHJONSSTADGA. — STATTORPARELAGEN. OFÖRGRIPPLIGT FÖRSLAG ETC. — 15 KAP. M. B. i 1734 ÅRS LAG. — 1765 ÅRS STADGEPROJEKT FÖR LEGOHJON. — KOSTHÅLLET. — HUNGERSNÖDEN. — HOFBERGSKA UPPRORET. — BONDEHÖVDINGENS DÖD.

Ett utländskt sändebud, sachsiske ministern Fitzkau, som under vistelsen i landet omsorgsfullt studerade allmogens lynnesegenheter, lämnar 1739 åtskilliga upplysningar, värda att tagas till vara. Han anför bl. a., att befolkningen till sin allmänna karaktär var godhjärtad, men tillika osnygg, trög, sömnaktig och rå. En stor del var därjämte så begiven på tobak och brännvin, säger han, att hela arbetsförtjänsten bortslösades på slikt och råkade därför i ett fullständigt beroende av herreklassen.

De långvariga krigen under Karl XII hade fullständigt raserat allmogens ekonomi, och dess ideella intressen, knappast nämnbärd förut, hade likaledes försvunnit. Frukterna av Karl XI:s be-

römvärda upplysningsverksamhet hunno aldrig utbildas och mogna, utan starkare rotfäste som de spröda plantorna voro i den obändiga materien, och de ständiga utskrivningarna borttryckte efterhand största delen av ungdomen och slutligen även dess lärare. Härav följde givetvis, att även det uppväxande släkte, vars spåda ålder icke tillät fältlivet, i fullständig saknad av lämpliga ledare och alla bildningsmöjligheter, icke fick blicken öppen för betydelsen av andliga idrotter, utan råheten fick härska och härja.

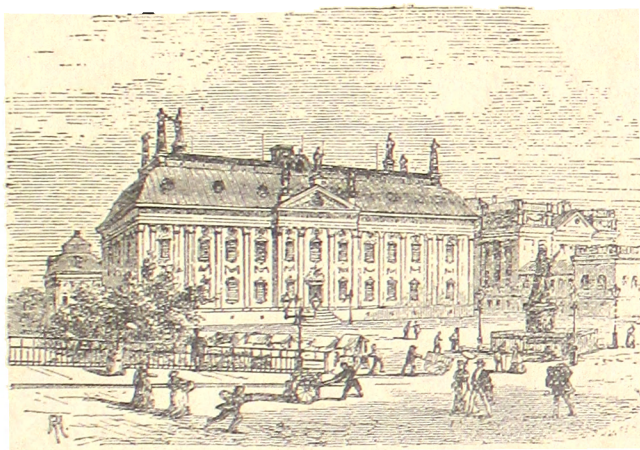

Stuga från 1700 talet

I anledning av dessa kännbara olägenheter, undanbådo sig också bönderna, lättfångna byten för herrarnas avsikter, så gott som allt deltagande i viktigare allmänna ärenden. De erkände utan omsvep, att de icke voro omdömesgilla vid deras avgörande, och valde i början av frihetstiden stundom avskedade underofficerare till sina riksdagsombud, tills 1723 års riksdagsordning föreskrev att därtill endast finge väljas bofasta bönder.

Genom dessa vidriga omständigheter: hereklassens allt hänsynslösare uppträdande, såväl mot sina egna underlydande, frälsebön-

der, torpare och tjänare, som icke minst mot de självägande, bönderna, som råkat i ett nesligt beroende, vart adelsväldet för allmogen mycket mera förhatligt än enväldet. 1742 blev det därför — och i en föregående avdelning har det mesta berättats härom — synnerligen oroligt i landet. De missnöjda fingo också till följd av böndernas resoluta uppträdande i åtskilliga landskap, därtill drivna av förtvivlan, ett visserligen kort, men säkert övertag. Det begagnades också klokt att vinna ett större inflytande

Riksdagshuset i Stockholm

över riksdagsärendena än tillförne. Men med reaktionen efter dalupproret upphörde det. De hade dock 1741 till viss del fått och fingo 1743 fullständigt inträde i hemliga utskottet, som ansågs — och var också — synnerligen viktigt. 1746, då det åter hölls riksdag, framfördes samma krav, men möttes då på vissa grunder av ihärdigt motstånd. Man fruktade tydligen allmogeståndets inflytande i "den högre politiken".

Men bönderna voro icke sinnade att så utan vidare frångå en rättighet, på vilken de förvärvat hävd. Flera hade för resten i sina

riksdagsfullmakter blivit ålagda att icke göra några eftergifter. Men de andra tre stånden, och icke blott adel och borgare utan även prästerna, som förut följt allmogen i det längsta, voro denna gång ganska eniga om att icke lyssna till de förnyade anspråken. På ståndets åliggande fick Olov Håkansson, talmannen, utse ledamöter att inträda i hemliga utskottet, varom de andra stånden underrättades, under förmälan, att allmogen icke komme att deltaga i någon annan deputation — sålunda försätta riksdagen i överksamhetstillstånd — innan deras rättigheter blivit erkända. En oerhörd förbittring mötte givetvis detta resoluta uppträdande. Men de förklarade därtill, i stället för att falla undan, att om deras självklara rättighet bleve vägrad, skulle de utan vidare resa hem eller åtminstone genom brev efterfråga sina hemmavarandes mening, om de finge stanna vid riksdagen eller icke. Ej heller blev stämningen mot dem förbättrad genom att de med "en manstark deputation" gjorde framställning om att de båda utmotade riksråden Bonde och Bielke skulle åter få tillträda sina ämbeten med tillägg: att "rikets märkbara välstånd under deras medstyran-
de i regeringen samt sällsamma och klagansvärda omskifte efter deras avskedande hos menigheten i landet väckt ett missnöje, som på intet sätt kunde avstanna än genom dessa herrars återintagande i rådet". Förbittringen på Riddarhuset tog omfattande former över denna djärvhet, helst som hovrättsrådet Adlerbeth i ett memorial understödde förslaget, och även i hemliga utskottet fälldes många bittra ord mot bondeståndet. Man ansåg där skriften innebära ett förgripligt klander mot denna synnerligen självrättfärdiga institution, som formstridigt beslöt infordra ståndets protokollsutdrag i ärendet, innan saken behandlades. Hårom uppstod mycket käbbel, i synnerhet på Riddarhuset, där lantmarskalken flera gånger måste gå med staven i hand utför gången och stilla bullret. Slutligen blev oppositionen på visst sätt överrumplad av en knipslug lagvrängare, så att ett beslut kom till stånd i önskad riktning, men

vid expeditionen därav blev man oense, två stånd stannade mot två, och då måste ärendet falla.

På vissa håll hade man för avsikt att genom ståndssplit sätta riksdagen i verksamhet, hellre än att genom böndernas hemresa spränga församlingen, men efterhand kom Olov Håkansson — talmannen i bondeståndet under 8 riksdagar, därav 7 utan omröstning — underfund med, att det icke längre gick an att fortsätta med denna arbetsspärning. En hel månad hade gått, utan att ännu någon deputation begynt sitta i arbete. Men hemliga utskottet var i full verksamhet. Därför lyckades Håkansson med sekreterarens understöd förmå bönderna att tillåta honom att utse ledamöter i de vanliga deputationerna. Enligt ryske ministern von Korffs meddelande till sin regering härledde sig Olov Håkanssons och böndernas eftergivenhet därav, att hattarna hotade att anställa nya riksdagsmannaval i landsorterna, ifall bondeståndet framhärade att icke välja ledamöter i deputationerna. Men de eftergävo därför icke sina anspråk på säte och stämma i hemliga utskottet, utan påminde därom flerfaldiga gånger. Då de skördade avslag på sina första skrivelser i ämnet från alla tre stånden, som hänvisade till riksdagsordningens föreskrift, ville många verkställa hotet om hemresa, men man ändrade ståndpunkt och beslöt upprepa påståendet i en ny och utförligare inlaga.

Nu spreds ryktet att kronprinsparet sökte påverka bönderna för sina intressen, och strax begynte Hattarna, som voro de maktägande, tilltagsna och framfusiga för övrigt, att söka efter andra syndabockar, för att bli i tillfälle att statuera exempel, varmed man kunde skräckslå den allmänna meningen. Det lyckades. En köpman Springer och den redan från föregående tillfällen kände fabrikören Hedman infångades. Den senare hade för rysk räkning åtagit sig bondeståndets ledning och traktering — det icke minst viktiga momentet i dåtida bondepolitik. Man använde också alla medel och anledningar, vid samma tid som arresteringarna skedde,

för att åstadkomma osämja inom bondeståndet, som misstänktes för att vilja gynna konungamakten på frihetens bekostnad. Redan i november hade åtskilliga för Hattarna vunna bönder begynt tillstålla allehanda oroligheter. De yrkade bland annat på ändring i prästernas avlöningssätt, som var ett av de många tvistefrön, som utkastades från detta håll — och en av dem, Olov Assarsson från Älvsborgs län, tillställde flera gånger oväsen "med hotelser

Adolf Fredrik (1751 - 1771)

och oanständiga åthävor, såsom nävarnas knytnäve och stampande med fötterna", så ståndet måste fränkänna honom säte och stämma i församlingen. Då hänvände han sig till de övriga stånden, i ettriga klagoskrifter kastande grova beskyllningar på Olov Håkansson och "hans medhängare". Härav begagnade adeln tillfället, att på flera sätt ställa till jäsning och oreda, enligt vad protokollen intyga: "i sorl och buller, utan att

någon kunde veta, vad som sades eller varom det egentligen tvistades". När oväsendet vid ett sådant tillfälle gick alltför långt, föreslog Olov Håkansson att ståndet skulle åtskiljas, och gick sin väg i sällskap med sekreteraren. Härav blev stort rabalder vid nästa sammanträde. Då de förra gången gått bort, kunde de icke längre kvarbliva i ståndet, framhävdes med styrka. Det gick så långt, att man fattade sekreteraren i armen och ämnade leda ut honom, "varmedelst förorsakades ett ganska häftigt sorl och buller samt springande över bänkarna, rop på våld m. m." För tillfället

lyckades talmannen slutligen återställa ordningen, men oron fortfor framgent under riksdagen. Den utvisade Olov Assarssons vänner sökte med våld återinföra honom iståndet, varvid handgrip-liga våldsamheter synes ha förefallit, ty ett par av bönderna klagade, att de blivit knuffade och luggade. En riksdagsman hotade att slå en annan "på truten" o. s. v. Det sparades icke gå grova ord och tillmälen, föga fördelaktigt vittnande om det parlamentariska skicket hos bondeståndet vid denna tid.

Den tydliga olusten inom bondeståndet måste kanske dock ses genom dess långt gående beroende av herrarna, som med lagarnas hjälp kunde tvinga ledamöterna till de nesligaste förrättningar. Som exempel kan anföras: på borgare och bondeståndens yrkande blev gatloppsstraffet förvandlat till spöstraff, icke så mycket därför att man visade "otidig barmhärtighet i lagskipning" ty för denna beskylldning var

Lovisa Ulrica

man synnerligen rädd under vår s. k. frihetstid, utan därför att allmogen genom tjänstgöring vid gatloppen ofta hindrades i sitt arbete. Dessutom påtalades det såsom oanständigt, att en bonde, som det ena året hedrades med riksdagsmannauppsdrag, det andra skulle med spöet i hand tvingas att deltaga i dessa avstraffningar. Så man må icke förundra sig över så synnerligen mycket, om den allmänna olusten med förhållandena även ibland tog sig bullrande uttryck vid bondeståndets sessioner.

Emellertid hade de förut omtalade båda personerna, köpmannen

Springer och fabrikören Hedman, arresterats, och något senare drabbade samma öde även läkaren Alexander Blackwell, skotte till börd. De ställdes under tilltal för konspirationer mot friheten. De beskyldes rätt och slätt för att arbeta för konungamaktens utökande. Särskilt den senare lär också ha förehaft vissa politiska ränkspel i denna riktning, erkända visserligen endast i tortyrkammarna och förstörade av det härskande hattpartiets agitatorer, men dock med säkerhet icke utan grund. Ett formligt skräckvälde infördes i styrelsen, samtidigt med att man alltjämt med alla tillgängliga medel sökte bearbeta bondeståndet för sina syften.

Visserligen hade bönderna efter de bullersamma uppträderna i mars fått arbeta i fred någon tid framåt, men på sommaren begynte åter nya oroligheter yppa sig. De synliga uppviglarna voro ett par bröder Scheckta, Magnus och Börje Philip. Särskilt lär den senare ha varit mycket verksam, och brodern Magnus hade på kronprinsessan Lovisa Ulricas begäran fått tjänstledighet från sin militära anställning i Preussen, "för att kunna kämpa för det unga hovets fördelar". De begynte med en intensiv bearbetning bland allmogens representanter i riksdagen — och som ett av bröderna Schecktas ivrigaste biträden i detta hänseende märktes den förut omtalte ur ståndet uteslutne Olov Assarsson. Men bredvid honom uppträdde även åtskilliga andra, "hängivna det unga hovets parti", såsom värmlänningen Lars Larsson i Mossängen, Erik Pehrsson i Herrsta, Stockholms län, Nils Mattsson från Västernorrlands län och några till. De iaktogo aldrig den minsta ordning under sammanträdena, utan skreko och skrånade, föllo varandra i talet och sökte hindra ordentlig omröstning.

I förbigående nämndes ovan några ord om fabrikören Hedman, som för Rysslands räkning höll traktering för bönderna — och faktum torde väl vara att flertalet av dem begagnade sig därav. En del mottogo även penningar, såsom man finner av ett hovrättsprotokoll, däri en ledamot av bondeståndet inför detta forum

bekänner, att han av nyssnämnde Hedman mottagit 50 plåtar. Han övergick emellertid därefter till oppositionen, men utstöttes omedelbart ur ståndet. Ett allmänt korruptionstillstånd rådde följaktligen. För att leda uppmärksamheten därpå, och samtidigt gynna oppositionens politiska syften, ingav den sluge Erik Pehrsson i Herrsta (5 sept.) ett memorial, däri det bl. a. till de "hemmavarandes vederkvickelse" heter:

•Under denna riksdag hava, såsom allmänt bekant är, vissa personer för förrådiska och onda stämplingar emot Riket och det allmänna blivit fängslade och under rannsaking ställda, dels ock redan för slikt grovt brott avstraffade. Vidare under förflutna tid hava ock Riksens Höglovl. Ständer genom trycket allmänt låtit kungöra Höglovl. Sekreta Utskottets Extrakt av protokollet angående de yppade hemliga och fördärvliga anläggningar emot riket och emot successionens bestånd, samt mot ständernas fri- och rättigheter, och ännu mer under samma tid har jämväl ej allenast över hela denna förträffliga H. K. M:ts recidensstad blivit kunnigt, utan ock ävenväl i alla svenska landsorter, om icke än utomlands, blivit bekant att för vårt bondestånd hållits ständiga och präktiga trakteringar, samt att till dess ledamöter blivit penningar utdelta, jämväl därtill, som mer är, vissa av dem, såsom huvudmän till trakteringarnas hållande blivit brukade, vilket ock på visst sätt blivit av dem själva, sedan de till en del kommit under rannsaking, bekant och tillstått. Men huvudorsaken till sådant tyckes dock ännu vara förtegrad, och så äro ej heller alla slika namnkunniga huvudmän för vederbörande till rannsaking uppfordrade, och det som därpå arbetas tyckes gå ganska långsamt och matt, varigenom tiden utdrages och kostnaden även av en sådan långt utdragen riksdag alltför mycket ökas. Emellertid hava våra kära hemmavarande, och hela den svenska världen, sådana kunskaps- och berättelser från riksdagen, som här förut nyss nämnda äro till deras både förargelse och bedrövelse, att av mig må väl frågas: ho är den som tvivlar att de av hjärtat äro bekymrade utav ett sådant skamryckte och en sådan skamfläck, som vårt hedervärda Bondestånd således bekommit? Jag frågar än vidare: mån det finnes någon ibland oss så kall och kulnad, att han av sådant icke bevekes till förtrytande, till ängslan och till iver, att vårt svenska dannemansnamn som den store Gustav I höllt i nåder så kärt och så värdigt som på sådant sätt blivit förnedrat, misstänkliggjort och befläckt? Nej, jag vill icke sådant förmoda, ehuru beklaglig anledning givas kunde, utan har jag hellre det säkra hopp att själva de felaktiga därav måste

bevekas, och Gud allsmäktig styre dem därtill, så att de och självmante tala och bekänna sanningen. För min del har jag häröver måst känna ett hjärtfrätande missnöje, som jag ej längre kunnat draga, utan att det allmänt kunnigt göra, helst snart med allt så långsamt och iverlöst tyckes tillgå, jag har fördenskull allt sådant med största förtroende, Eder, Fader Taleman och samtliga bröder i Ståndet, bort härigenom berätta och tillkännagiva, i säker förmodan att finna eder alla med mig ens sinnade. I vilket hopp och säkra tillförsikt, samt med anledning av vad här förut anført är, jag av uppriktigaste välmening och trohet föreslår, och såsom en välsinnad riksdagsman påstår, att vi till befrämjande av förräderiets allranogaste undersökande och deras uppenbarande till behörigt straff, samt riksdagens äteliga fortskyndande till ett önskeligt slut, böra låta i anledning härav, med flera dylika skäl, uppsätta ett omständeligt, redigt och med svensk nitälskan *Extractum Protocoll* till de andra höga och förnåma stånden, som med en talrik deputation avsändes, därutinnan vi påstå att alla med skäl misstänkta och redan kunniga personer, så högre som lägre, vilka antingen i uppenbart förräderi, eller vad detsamma kan synas likt, såsom trakteringar m. m., kunna finnas vara invecklade, bliva genast till förhör och rannsaking förekallade, och de halsstarriga strax i häkte sättas. Och att ådagalägga vår sannskyldiga iver och allvar, så böra vi förstå att de av vårt stånd, som vederböra, först företagas, med säker tillförsikt, att de övriga representativa stånden icke giva oss i sådant nit och redlighet efter, därest sådan orsak emot någon hos dem finnas skulle: och vidare, att allt må gå desto skyndsammare och bättre, och bliva väl slutat, så påstå vi jämväl att utom den av Höglövl. *Secreta Utskottet* redan förordnade kommissionen, förmodligen till de hemligare och högre målens avdömande, ännu en ståndernas kommission genast sättas må, av käckä och lagfarna herrar och män, som alla de övriga målen av förenämnda bedrövlige omständigheter till sig draga, upptaga, och såsom fria ständer, enligt Riksdagsordningen, undersöka och avdöma, samt att bägge höga kommissionerna när så behövs räcka varandra handen, varigenom både kommissarialrätt och andra dessutom varande undersökningar upphöra, och vederbörande slippa bliva i sina ordinarie göromål hindrade“.

Memorialet fick vila på bordet till den 16 sept., då det under mycket oväsen bekämpades av Johan Persson i Tuna, känd från det föregående, och Otto Olovsson m. fl., men blev slutligen med 62 röster mot 7 förkastat. Erik Persson fick en varning — och

då han icke var skrivkunnig, men själv vägrade uppgiva författarens namn, föreslogos vissa regler för att för framtiden förekomma liknande trassel, innefattande bl. a., att ingen riksdagsman, som ej själv kunde skriva, skulle få inlämna någon skrift, under vilken icke den rätte författaren tecknat sitt namn.

Man torde icke kunna fränkänna nationaldrycken brännvinet en rätt betydande roll vid dessa uppträden. Ett stort antal bland bondeståndets medlemmar var känt för utpräglad supigt levnads-sätt, och det var ganska vanligt, enligt vad man erfar genom riksdags- och rättegångsprotokoll, att de kommo till plenum raglande rusiga, ej underligt för övrigt, när tidsandan var sådan och traktering bjöds gratis. Själva fasthöllo de också med obotlig envishet vid sina hithörande rättigheter. I början av år 1746 hade spannmålsbristen föranlett regeringen att göra åtskilliga inskränkingar i brännvinsbränningen. Men knappast hade ständerna om hösten kommit tillsammans förrän bönderna genomdrogo frigivande av husbehovsbränningen av skämd säd.

Men innan vi lämna berättelsen om oron inom bondeståndet, skall även lämnas några upplysningar om ett vida svårare uppträde ett tiotal år längre fram, d. v. s. vid 1755—1756 års riksdag. Harmen över att Adolf Fredrik blivit landet påtvungen 1743, fortlevde inom detta stånd över ett årtionde, i stället för kronprinsen av Danmark. Men ej heller andra anledningar saknades till groll och oenighet. Genom ett mer än nitiskt deltagande i partiväsendet 1746 hade Adolf Fredrik, som vi redan kunnat iakttaga av det föregående, mistat böndernas förtroende och understöd — och dock funnos vid 1751 års riksdag varken Erik Pehrsson från Stockholms län eller Lars Larsson från Värmlands.

Ett nytt parti, hovpartiet, uppstod emellertid efter hand, med uppgift att motverka den republikanska anda, som särskilt hade starkt fotfäste inom de tre högre stånden. Som böndernas ledare för denna riktning framträdde Johan Pehrsson i Tuna - - säker-

ligen näst talmannen Olov Håkansson, även han anhängare till frihetspartiet, och Otto Olovsson — ståndets klokaste och kunni-gaste man. Han förmådde till och med en och annan gång att leda ståndet mot Håkanssons vilja. Därför, och för sitt nit för konungskheten, kastades han också i fängelse 1756, såsom vi skola se längre fram. Han dog inom häktets murar — den avrättade Skinnar Per Anderssons bryske motståndare under oroligheterna i Dalarna 1742 och 1743.

Men för sammanhållningens skull måste vi nu göra ett hopp fram i tiden till 1755 och 1756 års riksdag, omedelbart framför vilken man fruktade nya oroligheter i Dalarna. En del av bönderna hade nämligen sammansatt sig att vägra den lönespannmål, som skulle utgöras till Dalregementets officerare. Johan Pehrsson i Tuna, den ofta omtalte riksdagsmannen, misstänktes för att vara anstiftare av uppstudsigheten ifråga. Han förde åtminstone de andras talan.

Sådan ungefär var ställningen bland bönderna, när riksdagen sammanträdde — och i bondeståndet funnos alltjämt otaliga jäs-ningsämnen. Nu hade valmännen återbördat Olov Håkanssons gamla trätobröder från 1747: Lars Larsson i Mossängen, Erik Pehrsson i Herrsta och Erik Månsson från Älvsborgs län m. fl. Johan Pehrsson från Tuna hade också anlänt, men hans val var omtvistat. Det nyss omtalta tilltaget att vägra lönespannmål hade blivit åtalat och Johan Pehrsson ålagd edgång, för att fria sitt rykte att ha uppviglat de andra till uppstudsighet. Själv påstod han sig naturligtvis att vara föremål för förföljelse, att flera personer rest omkring i provinsen och värvat vittnen mot honom o. s. v. --- och åtskilliga ståndsbröder ansägo också, "att en så gammal och om ståndet välförtjänt man skulle få kvarstanna". I anslutning härtill fattades också beslut. Men andra voro av motsatt uppfattning, och då ståndets sekreterare, Paléen, yrkade att K. M:ts resolution skulle vördas, fick han åter packa och gå, ett säkerligen

mycket hårt slag för den myndige dalabonden. Kampen fortgick i flera veckor under växande spänning, säger Malmström, isynnerhet vid tiden, då frågan om konungens och rådets förhållande skulle företagas.

De onaturligt häftiga partistriderna medförde, att inga medel skyddes för att komma varandras heder och ära till livs. Gillen och trakteringar förekommo med korta mellanrum och penningar utdeltes å ömse sidor. I sådana samkväm, som avsågo att påverka hans ståndsbröder, deltog även Johan Pehrsson, och hans inflytande var ännu ingalunda obetydligt. En hel del andra sökte även påverka bönderna till hovets fördel, såsom kanslisten Bredha, kaptenen Börje Scheckta, en dito Hästesko från Finland, en livdrabant Silfverhjelms — och till och med konungen lär icke ha hållit sig för god.

Skräckvälde och politiska rättgångar följde med systemet som slevn till grytan. En bonde från Dalsland, Anders Olovsson, häktades därför att han ansåg konungens förstärkta maktbefogenhet fördelaktigare än herreklassens rådande välde. Han lär också ha skrutit med att han varit hos konungen och blivit trakterad med vin, fått sitta på en röd silverstol och snusa ur konungens dosa — allt visande naiviteten i bonderepresentanternas dåvarande tänkesätt.

Ett sådant uppträdande uppretade naturligtvis mera än det skrämde. När därför prästerna och bönderna den 28 nov. övergingo till borgarna i frågan om konungens och rådets förhållande till varandra, varom ang. ordalagen fattats skiljaktiga beslut, stegrades förbittringen oerhört och kampen skärptes än ytterligare. Den gamle Olov Håkansson, känd och hatad av de missnöjda, gick fortfarande på i ullstrumporna. Han brakte också ståndet icke sällan med överlägsen klokhet "dit han ville, och att hans sätt att göra proposition stundom mera vittnade om knipslughet än oväld" — för att tala med Malmström, som nog

genomforskat protokollen — var en känd sak. Han hade en trogen efterföljare i sekreteraren Paléen, som under de veckor riksdagen varat uppträtt som böndernas mentor, blandat sig i diskussionen, varnat och tillrättavisat; och ändå framgår icke av tillgängliga handlingar att de gemensamt framdrivit eller provocerat beslutet av den 28 nov., ovan omnämnt till sin innebörd. Nu lades dem emellertid detta till last, att votering och bordläggning

Knalle

bådadera efter beslutets fattande, icke blivit tillatna och därmed äro vi framme vid händelsernas kärna.

Enligt Rikens Ständers protokollsutdrag den 5 aug. 1756, bekände en sedermera anklagad bonde, Erik Johansson i Munktorp, Västernorrland, att han mottagits av konungen den 28 nov. föregående år, liksom Lars Larsson och en annan kamrat, ehuru en i sänder. Under samtalet hade Majestätet kallat talmannen och sekreteraren "samvetslösa". Han hade visserligen icke medgivit

att de borde utkastas, ty det "vore farligt, men likväl ansett, att bönderna nog hade anledning att företaga en sådan åtgärd. Hans Härlighet hade under samtalet haft tårar i ögonen över det sätt varpå lagar och förordningar överträdde — och bönderna kommo gråtande ut från hans rum, förbannande dem, som voro så samvetslösa", enligt Kommissionens protokollsutdrag.

Huruvida konungen redan vid detta tillfälle haft några statsvälningsplaner i tankarna, må lämnas därhän. "Det upptrade, som följde", säger Malmström, "var så huvudlöst, så illa sammanhängande, att man har svårt att anse det vara följden av någon överlagd plan". Han anser därför, att de personer, som underblåste böndernas förbittring, endast hade för avsikt att ställa till ett litet upplopp i bondeståndet, för att därigenom förhindra det förhatliga svarets framlämnande till konungen och stärka Olov Håkanssons makt. En hel mängd författare ha efter bondeståndets protokoll den 29 nov. framställt förloppet om överfallet på talmannen, bl. a. August Strindberg, som likväl i huvudsak raljerar över händelsen. Vi föredraga en sakligare och allvarligare framställning av det sorglustiga äventyret.

Nyssnämnda dato om morgonen samlades alltså bondeståndet, liksom de andra trenne, för att överlämna den ovan omtalta framställningen till konungen — och hos bönderna förmärktes omedelbart stor upphetsning i ord och åthävor. Då talmannen frågade, om han efter vanligheten skulle utse tolv deputerade, som skulle följa honom till H. M., eller om ståndet självt ville välja dem, utbröt oväsendet.

Lars Larsson svarade synnerligen förtörnad, att inga deputerade skulle avgå, innan omröstning företagits i saken, och häre instämde Erik Pehrsson under kraftiga och upprepade slag i skranket, där han stod. Erik Månsson tillade, att han en gång fått gå ur ståndet (för otidighet mot talmannen), men i dag skulle talmannen åka ut.

Nämnda tre personer voro de vildaste, men andra understödde dem villigt med "bullen och gny", så att det, enligt protokollet, icke var möjligt att höra eller följa, vad som sades.

Lars Larsson och Erik Pehrsson yrkade, att gårdagens protokoll skulle uppläsas. Men då detta ännu icke hunnit utskrivas, fick notarien i uppdrag att uppläsa det memorialprotokoll, som förts. Han möttes med tillrop från flera håll, att han läste utan-till. De understöddes av Lars Larsson och Erik Pehrsson, som skreko, att de ej vidare ville höra protokollet utan votera, men då talmannen i ett omständligt anförande redogjorde för, hur allt under föregående dagen tillgått och att saken redan var avgjord, blev bullret "värre och större än tillförne".

Lars Larsson sprang fram och ropade med ilska åthävor, att talmannen ej låte dem njuta lag till godo, och att han ej längre skulle vara talman.

Erik Pehrsson utbrast:

— Konungen klagar, och ingen rätt får han; vi klaga, och ingen rätt får vi. Det vållar du, din skälm. Du skall icke längre vara vår taleman.

Sedan de oroliga konungstrogna, som utgjorde ståndets opposition — deras antal upptas till 16 à 20 — en stund på liknande sorglustiga manér, vittnande om deras primitiva parlamentariska uppfostran, upphetsat varandra, ropade några av dem:

— Alla, som äro av samma tanke, som vi, kommen och låtom oss gå ut och fara hem och låta den fan, som vill, bli kvar här inne.

De tycktes också ämnat draga sina färde, men vände om, då Lars Larsson och Erik Pehrsson "såsom ursinniga sprungo fram" till talmansbordet, i vilket de slog knytnävarna under tillropen:

— Djävulen regere dig, din skälm! Du skall ut.

De knuffade honom tillbaka i stolen och dängde honom i skallen med knytnävarna några gånger.

Under tiden hade Erik Johansson och en annan fått tag i se-

kreteraren. De fattade honom i bröstet och kastade den arme stackaren ett långt stycke utåt golvet.

Erik Månsson stod mitt ute på golvet, viftade med sin käpp, ropande:

— Talman skall ut! Käre bröder, låtom oss häva ut honom.

Nu skyndade likväl andra ledamöter av ståndet fram och bildade värn för talmannen och sekreteraren och bådo våldsmännen besinna sig. Men Erik Pehrsson, Lars Larsson och Erik Johansson skreko och stampade och syntes likafullt bereda sig till ett nytt anfall, då Josef Hansson, den sedermera berömde mösspolitikern och talmannen 1765, började sjunga psalmen 180, vers 5, i gamla psalmboken:

, Vår fiende ifrån oss driv,
Och du med friden när oss bliv
Ledsaga oss i alla stund
Att vi må undfly djävulens fund!

Detta stillade bullret, berättas det. De oroliga lyssnade först liksom med förundran, men sjöngo sedan med de andra de två följande verserna:

Gud fader, du oss känna lär,
Och sonen, som frälsaren är.
Låt oss ock lära det däreft
Att du av dem utgången äst.

Gud Fader och hans ende son
Vare prisad i himmelstron.
Den Helga Ande ske också
Han låte oss sin nåder få.

När psalmen blivit sjungen förklarade emellertid Olov Håkansson, att han blivit så illa åtgången att han icke kunde göra någon proposition, innan han fått upprättelse. Nu begynte sorlet ånyo, men i detsamma anmältes lantmarskalken och de andra

talmännen, som blivit underrättade om uppträdet hos bönderna — och nu följde från den förstnämnde en straffpredikan, som slutade med yrkandet, att uppgiva de illasinnade "till att undergå straff, som lag förmår". Då härefter Olov Håkansson frågade, om ståndet samtyckte, att deputerade fingo avgå, svarades ja. De oppositionella voro kuvade — av herremakten.

Men härefter togs orosmännens sak om hand av Rikens Ständers Kommission, liksom åtskilliga andra misstänkta mål under denna skräckväldestid. Ett av de första offren bland de senare var Johan Persson, som rest hem till Tuna och där sades "hava varjehand misstänkta besök och samtal". Han dog strax efter i fängelset, såsom vi redan omtalat. Lars Larsson, som varit bland de värsta och storordigaste den 29 november, räddades med understöd av konungen. Han gömdes först av hovbetjäningen på Ulriksdal och förhjälpes sedan på flykt till Norge. Han fick återkomma 1765, då Mössorna kommo till makten och upphävde straffdomarna från 1756. De båda andra, Erik Pehrsson och Erik Johansson, fängslades redan samma afton och dömdes sedermera till resp. tre och två veckors fängelse vid vatten och bröd samt tre och två års fästningsarbete, som dock för den sistnämnde ökades med ytterligare två år för domkval. Sex andra dömdes till längre eller kortare fängelse vid vatten och bröd, vilket för en av dem av ständerna förvandlades till rätt billiga böter. Alla, jämte ytterligare en annan riksdagsbonde, måste göra talmannen och ståndet avbön, och fingo åläggande, att hädanefters ej vistas, där riksdag hölls. Anders Olovsson fick försona sitt löjlige eller rättare sagt naiva skryt över konungens förtroelighet med fjorton dagars fängelse vid vatten och bröd, sedan han i tio månader suttit häktad och vid ett rymningsförsök brutit sitt ena lårben o. s. v. Man kan icke ingå på allt.

En sammansvärjning 1756 av hovpartiet mot ständerna, riksrådet och hemliga utskottet, vilka tre senare innehade all makt --

som ingalunda användes till de smärres förmån — föranledde vidlyftiga husundersökningar efter möjliga, kanhända icke sällan uppdiktade upprorsrörelser. Sedan de åtta dödsöfren vid sagda kungliga maktuvidgningsförsök, ty det var hovpartiets mål, dömts, begyntes efterforskningarna efter medskyldiga eller farliga ute i landet på fullt allvar.

Naturligtvis riktades uppmärksamheten först och främst mot Dalarna. Ett ilbud ankom också från landshövdingen, i Stora Kopparbergs län med underrättelse att på flera ställen inom länet utspritts tryckta upprorsskrifter, som manat allmogen att mangrannt tåga ut till Stockholm såsom "maktägande ständer" för att försvara konungen och alla redliga riksdagsfullmäktige, vilka av riksråden med flera straffvärda lemmar gudlöst hanterades; allmogen skulle taga sina ryttare och soldater med sig och själv utse sina huvudmän — och naturligtvis sattes detta försök i samband med hovpartiets anslag.

Man tyckes ha tagit 1743 års olyckliga, men likväl så skickligt igångsatta tåg, som förut skildrats under kapitlet "Stora daldansen" till förebild, och budkavlen var, liksom då, försedd med åtskilliga ämbetsmäns, borgares och bönders namn. Strax därefter inkommo även från landshövdingarna i Örebro, Vänersborgs och Skaraborgs län liknande underrättelser, att en smådeskrift benämnd "Svea rikes tillstånd" spriddes samtidigt med resningsuppmaningarna, som likväl icke föranledde någon påföljd. En förrymd borgare Hellberg och en löjtnant Erik Sahlefeldt dömdes sedermera såsom skyldiga både till budkavlarnas och smådeskriftens spridning. En bonddräng, Flodelius, som varit dem behjälplig, straffades med 20 par spö och 6 års fästningsarbete.

Men vi måste efter denna utflykt återgå till början av 1750-talet. En av allmogens livsfrågor vid denna tid, liksom under hela 1700-talet, var brännvinsbränningen. 1747 års riksdag hade lagt bränningsavgift på alla jordbrukare, antingen de brände eller icke.

1751—1752 ansågs detta oriktigt. Men bevillningsdeputationen ansåg icke obilligt, säger Malmström, att i stället föreslå en brännvinsförbrukningsavgift av varje mansperson över 15 år, även bortsett från om han icke brukade brännvin, emedan deputationen var av den åsikt, "att brännvinsförtäringen hade vunnit det vidsträckta bruk, att de flesta av mankönet, om icke dagligen, dock under tiden sig därav betjänade". Stånden biföllo denna något konstifika förordning.

Carl Gustav Tessin

1755 låg brännvinslagstiftningsfrågan ånyo på ständernas bord, och i ett helt förändrat läge. Karl Fredrik Scheffer, en av tidens främsta statsmän, ville göra brännvinsbränningen till kronans ensak, i ändamål dels att minska sädessförstöringen, dels att skaffa kronan större inkomster. Löwenhielm, brännvinets gamla fiende, ville ha förbud. Karl Gustav Tessin och andra fruktade, att en sådan till

botten gående åtgärd skulle föranleda missnöje och oro bland allmänheten. Men hungersnöd hotade, och därför beslöts allmänt förbud från den 18 maj 1756 till den 15 september samma år — sedermera förlängt till oktober. När sedan hoppet om bättre skörd strandat föreslog hemliga utskottet utsträckning, till nästkommande års skörd blivit inbärgad, men bönderna ville på inga villkor släppa sin husbehovsbränning, trots nöden, och det var först efter en förnyad framställning från samma håll, som förslaget blev

bifallet. Det är ju ganska betecknande. Hemliga utskottet ansåg visserligen bäst att för all framtid avskaffa den fördärliga drycken, men betvivlade möjligheten att på en gång förändra en vedertagen smak — och föreslog därför, att efter förbudstidens utgång påföljande års bränning, så till husbehov som avsalu skulle tillåtas, men endast under tre månader om året, och icke i större panna än 120 kannors, och mot en avgift, som för salubränning skulle vara dubbelt så stor som hittills jämte andra tillägg. Oaktat böndernas motstånd — de ville ha husbehovsbränningen fri — blev förslaget bifallet. Men redan tre veckor efteråt, ingrep regeringen, stödd av en dylik tilläggsbestämmelse — Hattarna voro särdeles nykterhetsvänliga — och utfärdade förbud "till dess annorlunda blivit beslutat".

Vid riksdagen 1760 begärde bondeståndet, angeläget som vanligt att återfå sin kära husbehovsbränning, och då framställningen understöddes av jordbrukarna i de andra stånden, återkallades regeringens egenmäktiga åtgärd, och bränningen fick börja. Men tillåtelsen begagnades med sådan flit, att landet, vars årsväxt 1761 var ganska undermålig, hotades med hungersnöd. Då föreslog regeringen, liksom 1756, ett allmänt förbud att bränna intill nästa skörd. Förslaget bifölls av de tre högre stånden, men strandade på bondeståndets tredska att yttra sig och föll slutligen.

Ulrik Scheffer (Statsman)

Nu segrade äntligen, vid 1762 års riksdagsbeslut, bondeståndspolitikens mening, att brännvinsbränningen var en vid jordbruket fästad husslöjd, som icke finge drivas såsom en fristående fabriksrörelse. Därför förbjöds inrättandet av större brännerier på landet. Husbehovsbränningen lämnades fri för alla hemmansägare och jordbrukare, mot viss avgift efter hemmantalet på landet och jordvidden i städerna. Till avsalu däremot tilläts endast ägare av krogar och gästgivaregårdar att bränna brännvin, var och en till det belopp, som ansågs på stället kunna försäljas. Endast i de större städerna fick brännvinstillverkningen drivas som fabrik. Husbehovsbränning blev här förbjuden.

Men verkningarna av brännvinets lössläppande uteblevo icke: superiet och brottsligheten höllo på att växa staten över huvudet. Fåfångt lade K. M:t ständerna vid 1765—1766 års riksdag — nu sutto Mössorna i majoritet — på hjärtat, att brännvinsbränningen uppdrivit spannmålstillförseln till en förut oanad höjd, sedan den märkbart gått ned under de år, då bränningen varit förbjuden. Husbehovsbränningens nytta och nödvändighet överskattades alltför mycket av lantbrukarna, för att dessa skulle medgiva någon inskränkning däri — och de bestämde inom tre stånd. Tvärtom: hembränningens tvivelaktiga fördelar utsträcktes vid denna riksdag även till innehavarna av torp, soldaters, ryttares och båtsmäns däri inbegripna. Även arbetskarlar i städerna erhöilo samma förmån. Samtliga dessa klasser hade förut varit utslutna från bränningsrättigheten.

Vid riksdagen 1769—1770 yrkade bankodeputationen ånyo förbud för all brännvinsbränning, för att riket skulle befrias från den dryga spannmålsinförsel, som tyngde på handelsvägen och bortsopade det redbara myntet. Men när frågan en månad senare skulle behandlas i ståndet föllo till och med dess ivrigaste förfäktare undan och förklarade, att det ej ginge an att lägga så tvärt band på en nation, vars förfäder varit vana att giva andra

nationer lagar. Snart rörde sig frågan endast om, hur lång bränningslid, som skulle medgivas. Ytterst på Hattarnas sida krävdes fjorton dagar — ytterst på Mössornas året om. Men sedan man väl beträtt eftergifternas stråt, var man snart, vad adel och bönder beträffa, framme vid 6 månader och 7 för Norrland. Då dessa båda stånd alltså beslutat upprätthålla husbehovsbränningen, kunde icke präster och borgare längre göra motstånd däremot — och därmed frångå vi brännvinets historia under frihetstiden.

Det kan ju tyckas, att densamma egentligen icke borde höra till "Svenska Allmogens Frihetsstrider", men då faktum är, att allmogens stånd i riksdagen i detta ämne nedlade större energi och omtänksamhet än på andra områden, och dessutom ägde ett obestridligt inflytande, på grund av att adeln i allmänhet stod på dess sida i detta ärende, ha vi däråt här ägnat litet uppmärksamhet. Men på de flesta andra områden bekämpade bondeståndet och adeln varandra med den största bitterhet. Särskilt gällde detta besittningsrätten till jorden, som, till allmogens stora förtrytelse, återigen kommit i adelns händer. Ingen självägare satt längre så säker som under Karl XI:s regeringstid, och skatteköpsrätten av 1723 upphävdes på administrativ väg. I brev till Kammarkollegium den 15 dec. 1763 hade K. M:t förbjudit dess fortfarande tillämpande. Vid 1765—1766 års riksdag uttryckte bondeståndet sitt missnöje häröver. "Skatteköpsförfordningen vore det endaste som allmogen kunde anse som sitt privilegium, — heter det i protokollet — och ståndet fordrade att regeringens förbud skulle återkallas. Prästerna gjorde enahanda yrkande efter noggrann utredning. Men hos adeln mötte från Hattarnas sida böndernas yrkande ett häftigt motstånd. Axel Fredrik von Fersen, som redan var en av Riddarhusets skickligaste debattörer, tillbakavisade bondeståndets försök att giva åt skatteköpsförfordningen anseende av ett dess privilegium — "och han kunde icke se något skäl, varför bönderna nu just skulle gynnas på kronans bekostnad. De hade

mindre grund till klagan än något annat stånd. De hade de lindrigaste bördorna. De hade den lättaste utkomst och levnads-sätt, jämförda med andra undersåtar. Han varnade för eftergifter, som sedan svårligen skulle kunna återvinnas och erinrade om brännvinsförbudet, som bondeståndet vid sista riksdagen begärde på kort tid måtte upphävas, på det att den fattiga allmogen måtte kunna fägna sig till julen, men som det sedan icke varit möjligt

Axel Fredrik von Fersen

att få återställt eller att därvid erhålla någon betydande inkomst för kronan". — Någon inskränkning skedde icke vid denna riksdag, utöver vad förut företagits. Hår segrade alltså ännu en gång böndernas mening över adelns, varigenom man kan se, att de icke alldeles voro utan inflytande över riksdagens förhandlingar.

Men den lägre befolkningen, särskilt den under frälsegodsens lydande: bönder, torpare, tjänare,

soldater och båtsmän m. fl. grupper — och på visst sätt kan man även hit räkna de s. k. inhysesshjonen — höllos föga annorlunda än forntidens trälar. Nya stadgar och förordningar för deras hållande och reglering krävdes alltjämt; och efter 1739, sedan ingrepp gjorts i böndernas familjeangelägenheter genom bestämmelsen angående barnens hållande i huset — varom utförligt meddelats i första kapitlet — var missnöjet, ehuru man förut icke

ställt sig ovillig till en reglering i detta hänseende, särdeles starkt även på detta håll.

När det gällde skatter måste emellertid även tjänstefolket, liksom inhysesjonerna, vara med som bidragande. I bevillningen för 1743 stadgas nämligen, angående de förra:

— — Men allmogens hemmavarande barn och tjänstefolk, såväl som de övriga ståndens tjänstefolk, som brukas till åkerbruket, utgöra för denna gången ej mer än efter 1734 års bevillning, nämligen var mansperson 20 öre och var kvinsperson 10 öre samt, vilken avgift husbonden väl förskjuter, men sedan lönen avdrager. För tjänstefolk, som ingen lön hava, betalar husbonden en lika avgift. Dock bliva gossar och flickor, som ej äro över 15 år, härifrån undantagna.

En del påminnelser förekomma i slutet av 1740-talet i de allmänna besvaren från borgarståndet, "att tjänstefolket i en eller annan stad blivit ansedda lika med allmogens och deras å landet",

men man blir icke riktigt klok på antingen för bättre eller sämre, och K. M:ts resolution undviker att ge bestämt besked. Men däremot konfirmeras 1748 tjänstehjonsstadgan av 1739 bestämmelser ang. lösdrivares behandling, jämförd med fördelningen om värvningen 1727, "som bör på predikstolarna offentligen uppläsas uti gränsorterna 4 gånger om året, samt i de andra orter av riket 2 gånger vart år" — och 1752 utfärdades "projekt till en ny och förbättrad stadga och förordning om legofolk och tjänstehjon".

Jonas Ahlströmer

Då densamma i flera hänseenden är av upplysande betydelse om dåtida förhållanden och rörande tjänstefolkslagstiftningens utveckling, anföras några paragrafer. I den 3:dje heter det sålunda bl. a.:

De som för ålder, långlig sjukdom eller annan svår bräcklighet efter kyrkoherdens och de äldsta i församlingen intygande ej kunna göra tjänst, böra, så i städerna som på landet, underhållas efter tiggareordningen.

Enligt förslag i detta stadgeprojekt finge inga lösa arbetare eller frikarlar finnas, utom dem, som voro oundgängligen nödvändiga för vissa sysslor. Det var strängt förbjudet att genom skydds skaffande, det vill säga laga försvar, därigenom undanhålla sig tjänst. Sådana skulle efterspanas av myndigheterna och strängt straffas. Så skulle desslikes noga tillses, att inga arbetsdrängar dragas från landsbygden, "åkerbruket och landsskötseln till obotlig skada och fördärv".

I § 4 bestämmes:

Må jämväl allmogen enligt förordningen av den 30 juni 1747 hemma hos sig behålla sina barn, så många de åstunda, fastän de skulle överskrida det i denna stadga utsatta antal. Men där någon icke haver egna barn hemma hos sig, som efter stadgan och hemmanets storlek tillåtes, icke få dessutom antaga tjänstefolk eller andra försvarshjon.

Orlovssedlarna skulle, enligt stadgan, innehålla följande:

1) Om tjänstehjon av elak vana ej varit troget;

2) Nykter;

3) Huld om dess husbonde, med villighet gjort dess sysslor och arbeten, samt icke genom vårdslöshet försatt eller fördärvat någon husbondens tillhörighet;

4) Fört ett stilla och tuktigt leverne, och icke varit uppstudsigt, trög eller tadlat husbonde, dess mat och kost, ej heller oskäligen vanryktat dess hus;

5) Till vad sysslor det finnes skickligast och dugligast;

6) Sist bör uttryckligen besannas, huruvida dräng eller piga, som ledig är, förstår att rätteligen sköta och göra sina sysslor efter varje orts beskaffenhet, som ett fullgiltigt tjänstehjon tillhör, så uti åker-, vagns- som andra nödiga redskaper och slöjder samt smide.

Lönen finge endast utbetalas efter taxans bestämmelser i länet. Överträdelser häremot belades med 20 d. samt plikt.

Om lega och städsel heter det vidare bl. a.:

Ingen dagsverksarbetare av man- eller kvinnkön må hädanefter för sitt dagsarbete, räknat från klockan 4 om morgonen till klockan 9 om aftonen, utom husmanskost tre gånger om dagen, fordra högre dagspenning än taxan för varje landsort innehåller, eller när en sådan håller sig maten själv dubbelt. Ej må husbonde mera giva, antingen i penningar eller persedlar vid 10 d. samt bot för vardera. Vare dock hantverkare och dalkarlar härunder ej begripna. Samma lag vare om dagakarlarna i städerna, som om dagsarbetarna å landet sagt är.

I huvudsak innehåller visserligen detta stadgeprojekt ungefär detsamma, som förut är stadfäst år 1739, men i smådetaljer lämnas dock diverse upplysningar, så karaktäristiska för tidevarvet och betraktelsesättet över arbetsfolket, att de här lämpligen böra återgivas. Tidens kulturella förhållanden på landsbygden avspeglas klart däri. Särskilt har art. VII åtskilligt av intresse att bjuda på. I 1:sta § säges alltså:

Evad straff såväl lagen som förra tjänstehjonsstadgan uttrycka till hämmande av sidvörnad och förseelser av legofolk emot husbönder och matmodrar; förnimmer K. M:t icke desto mindre med mycket missnöje, tjänstefolkets vanartighet härutinnan, och vilken de tro sig så mycket lättare onäpst kunna utöva, som husbonde och matmoder sällan hava sådana vittnen till hands, varmed brottet kan övertygas; och har K. M:t fördenskull, till all lastbar levnads undanrödjande, härmed velat stadga och förordna, det husbonde samt matmoder, eller den i deras stad och ställe satt är, bör inom eller utom hus, äga ett fullgiltigt vitsord uti allt, vad som sig med dess tjänstefolk och brödätare tilldrager, vilket också ostridigt bör vara gällande, och i högre mål med livlig edgång bekräftas, så framt tjänstehjon med tvenne lagliga ojävaktiga vittnen icke kan bestrida sanningen därav.

Hur en sådan bestämmelse, att husbondens ord inför rättskranket skulle betyda mera än tjänarens, så att den senare skulle kunna dömas till strängt straff därpå, ens kunde ifrågasättas, har

man svårt att förstå nu för tiden. Men den kungliga propositionen visar därmed, att frihetstidevarvets frihetsbegrepp icke innefattade samhällets smärre. Deras rörelsefrihet kringskars på alla möjliga sätt. De hade det svårare än någonsin förr.

Men lagstiftaren fortsätter att vägleda:

Sedan legohjon i rättan tid i tjänsten gått, skola de sig förhålla gudfruktiga, trogna, flitiga och hörsamma, och icke undandraga sig allt det arbete och sysslor etc. — — enligt k. förordningen den 23 maj 1696 — —. Är någon därutinnan försumlig, tredsk och gensträvig, rättas med godo, och sedan med måttlig husaga, så långt som tjänstehjons mer eller mindre uppstudsighet det kan fordra, dock att hjon därav icke måtte bliva vanlytt eller lemmalös. Vill han ändå ej bättra sig, varde utur tjänsten vräker utan pass och avsked och misste lön sin. Eho som sig befattar med annans tjänstefolk, med mer eller mindre underhandlingar, som kunna leda till uppstudsighet och otro, vare ärelös. Och må icke heller tjänstehjon inlåta sig uti förtrolighet med någon, som husbonde förklarat sig frukta giva anledning till otrohet i dess hus. Sker ändock sådant av tjänstehjon, emot husbondens förbud, anses då för uppstudsigt och straffas därefter.

Sådana bestämmelser i händerna på obilliga och grymma husbönder, skulle naturligtvis i det närmaste ha givit desamma rätten över tjänarnas liv. Ett så tånjbart begrepp: "att hjon av agan icke måtte bliva vanlytt eller lemmalös", skulle givetvis ofta kommit att missbrukas, så att tjänaren nästan ständigt fått gå osäker till lemmar och liv. Det var visserligen i förväg ingen humanistisk tidsanda rådande i samhället under förra hälften av 1700-talet, och särskilt för tjänareklassen var tillvaron synnerligen bitter, men hurudant det skulle ha blivit, om regeringens projekt upphöjts till lag, vågar man knappast tänka på.

Straffbestämmelserna för uppstudsighet skisserades sålunda:

Eho som sig uppsätter emot sin husbonde eller matmoder eller den, som i deras ställe förordnad är, och sådant rör liv, plikte efter 1 § 15 kap. Missgärningsbalken. Bär någon uppsättliga hugg eller slag å sin husbonde eller matmoder, straffas med trettio två par spö, tjugofyra par ris eller 24 da-

gars fängelse vid vatten och bröd samt tvenne års fästning på Marstrand. Sker det av hastigt mod, straffas med 18 par spö, 14 par ris eller 16 dagars fängelse vid vatten och bröd, jämte tvenne års fängelse vid Marstrand. Fäller tjänstehjon okvädingsord mot dem, böte fyradubbelt emot det, som lagen om okvädingsord stadgar, och arbete ett år i Marstrand. Sätter sig tjänstehjonet upp emot dem med hat, vanvördiga ord eller åthävor, plikte med spö eller ris, eftersom saken är till och arbete dessutom halvt år vid kronans fästning eller annat publikt verk. Samt vid alla dessa förbrytelser göres av tjänstehjon avbön, då det icke mister liv. I övrigt förfares med dess brott emot sin förman, som lag säger. Torpare och andra brödätare uppå husbondens gård och egendom stå under samma lydnad med dess lagstadda och löntagande tjänstehjon, till alla sina omständigheter.

I övrigt ville man för vårdslöshet stadfästa så stränga och obilliga bestämmelser, att tjänstehjonen därigenom hos snikna husbönder aldrig skulle ha fått ett öre av intjänt lön i sin hand. Det projekterades nämligen bland annat i 5:te § av samma art.:

Är tjänstehjon vårdslöst och försumligt att förfärdiga sina slöjder, som honom efter varje orts beskaffenhet åligger, köpe husbonden sådant annorstädes och korte det av legohjonets lön.

Sak samma vare, säges i 6 §, när tjänstehjonet uti sin tjänst fördärvar och vårdslöst förfar något av det, som det under händer haver; och i § 8 vill man ha fastslaget: Ratar tjänstehjon oskäligen husbondens spisning och visar sig oförnöjd med husmanskost och den stat i varje landsort bruklig är, eller på varjehanda otillbörligt sätt förklarar och illa uttyder husbonde och matmoder, plikte då densamma med 10 d. s:mt.

Man torde observera, att i sist anförda paragraf talas "om den stat i varje landsort bruklig är", och härav har man anledning att draga den slutsatsen, att redan före 1752 användes gifta tjänstehjon, som icke höllos i husbondens kost, s. k. *statare*, vilka härmed införas i berättelsen. Någon bestämd tidpunkt, när detta system begynte tillämpas, är icke fastslagen, men som synes av ovanstående, ha statarna ganska gamla anor.

I etiskt hänseende har ävenledes projektet åtskilligt att anföras,

i huvudsaklig överensstämmelse med 1739 års stadga, ehuru med diverse nyheter i straff och förbättringshänseende. Sålunda vill 9:de paragrafen stadga:

Till hämmande och förekommande av allehanda överflödigheter samt fylleri och dryckenskap, som ibland en hop otidigt tjänstehjon övas, varigenom Gud förtörnas etc. —; ty vill K. M:t härmed hava förordnat, att det skall:

1) lego- och tjänstehjon under allmänna gudstjänstens påstående i städer och å landet icke vara tillåtet att sitta på källare, krogar eller på sådana ställen, där oskickligt leverne, spel och dryckenskap hålles, och ehö. som finner någon vid detta eller något annat tillfälle av drycken så överlastad, att det av dess ansikte, tal, gång eller andra åthävor kan märkas, och icke den samma nästa söndag hos någon av sockenmännen eller prästen angiver, vare då själv förfallen till samma straff med den brottslige. Och vill K. M:t även, till sådana måls mycket skyndsammare avstraffande, härmed hava förklarat dess nådiga förordning av den 25 oktober 1733 angående forum för förbrytelser emot svalg

Olov von Dahlin

och dryckenskap. Vad de uti förordningen stockstraff nämnda beträffar, att på landet, när angivaren brottet vid tinget ej vill lagfara, må sådant angivas uti sockenstugan och saken där upptagas, samt efter övertygelse avgöras, och de till sin förtjänta plikt strax fortskyndas, då utom det stockstraff, som förordningen stadgar, även av den brottslige till församlingens försoning, bör erläggas åt socknens fattiga första gången i penningar 2 d. s:mt samt sedan dubbelt för andra gången. Men tredje tillsäges länsman av sockenmännen, att saken vid nästa ting utföra, då brottet avstraffas efter förordningen;

2) må väl lego- och tjänstehjon å sön- och högtidsdagar efter gudstjänsten hava sin skäligen ledighet, dock vare ty förbjudet att gå utom dess husbondes hus med mindre det sin husbonde eller matmoder förut tillsagt, vart det

ärnar sig, samt dess lov och tillståndelse även därtill begärt och erhållit, varpå det sedan bör så tidigt om aftonen hemkomma, att dess sysslor icke efter-sättas:

3) det tjänstehjon, som i någon måtto häremot bryter, have första gången förverkat halva årslönen. Men där en sådan flera gånger därmed beträdas skulle, stände då husbonden fritt att själv utgiva honom till krigstjänst, när han av värvare ej strax anträffas kan. Men kvinnfolk vare därför till publikt arbete förfallet, och böte ävenväl den, som slika personer under deras bortavarande över nätterna understår sig att hysa och härberga, 10 d. s:mt.

I dessa tre punkter får man alltså veta, att riksrådet med sitt projekt ville ha socknarnas forum för ordningsförbrytelsers avdömande stadfäst, och att tjänstehjon utan större förbrytelse än olydnad mot givet förbud att icke tillbringa söndagens fritid utomhus, kunde överlämnas till krigstjänst eller publikt arbete. Något ytterligare tycker man icke skulle kunna återstå av deras rörelsefrihet. Men vi skola se av 14 §, hur lagstiftaren även vill skaffa det allmänna inflytande på privatlivets område:

Lysningssedel må icke meddelas piga å landet, som vill tråda uti äktenskap, innan hon riktigt besked upptett, att hon lärt såväl att spinna både lin och ullgarn, samt kan väva allehanda slags slät väv av ylle och linne, som hos allmogen i orten är brukligt, jämte det hon bör förstå boskapsskötseln och andra nödiga hussysslor, såsom brygga, bränna, baka och mälta med mera dylikt.

Ingen dräng får tråda till torp eller hemmansbruk, innan han med trovärdiga och osvikliga bevis intygat, att han äger fullkomlig färdighet till att göra sådana redskap, som till ett lantbruk nödtorftigt erfordras, som äro årder, harv, plog och trästock, samt vagnar, slädar, kärror m. m. efter ortens bruk och beskaffenhet.

Som man ser voro villkoren för giftermålsrätt och självständighet ingalunda små. Ingenting står föreskrivet, att husbönder och matmödrar skulle ha skyldighet att inlära tjänarna skicklighet i påfordrade sysslor, och därför förefalla kraven ganska obilliga. När man därtill betänker, hur liten ledighet, de beviljades för

slöjders övande*, såsom framgår av nästföljande 15:de paragraf, frågar man med skäl, om ens några kunde uppnå önskad färdighet.

Tjänstehjon, dräng eller piga, säger nämligen nyssnämnda paragraf, böra såväl som torpare och andra arbetare vara uti husbondens sysslor och arbete från klockan fyra om morgonen till nio om aftonen; dock härifrån undantagen andtiden, eller när sådana sysslor i huset förhavas, som skynda och icke kunna bindas några vissa timmar.

Legohjon må dock, när sysslorna icke dess mera brådska, lämnas en halv timmes tid varje måltidsstund, isynnerhet middag och afton.

Dessa projekterade bestämmelser äro synnerligen intressanta, därför att de ge ett klart begrepp om de traditionella krav, som ställdes på lantbrukets arbetsfolk i fråga om arbetstid samt den vilotid, som detsamma, då arbetsbrådska icke var för handen, kunde påräkna. Numera fattar man knappast, hur arbetarna kunde hålla ut denna långa arbetstid utan att svikta. Men man får väl antaga, att arbetsintensiteten icke var så särdeles stor.

I 16:de paragrafen preciseras närmare det ovan berörda projekterade sockenforum och de förbrytelser, som skulle höra därunder:

Såvida K. M:t finner lagsökningar av husbönder emot otidiga tjänstehjon vara både besvärliga och kostsamma, varmedelst ock mången vanartig undvikit det straff, han förtjänt, samt odygden mer och mer fått inplantas; fördens skull i betraktande härav, såväl som ock i anledning av förra förordningar, har K. M:t velat stadga, att den husbonde, som med de mindre förbrytelser tror sig för vidlyftigt vara att gå till tinget, må äga frihet, när han icke vill bruka husaga eller icke finner den något uträtta, efterföljande må mot dess tjänstehjon uti sockenstuga, som bör bestå av präster, ståndspersoner samt de äldsta uti socknen av allmogen, till upptagande och avhjäljande föredraga, nämligen:

- 1) Benägenhet till fylleri och dryckenskap, samt verkliga beträdelser därmed;
- 2) De mindre uppstudsigheter, ordkast och förargliga åthävor mot husbonde eller matmoder, samt oljud och tråtor mellan sina kamrater och medtjänare;

* Slöjd skulle i allmänhet endast övas på fritiderna.

- 3) Husbondefolkets bakdantning, samt utspridda missnöjen över deras tjänster;
- 4) Försummelse och eftersättande av arbete och sysslor;
- 5) Klander och missnöje över matredningar och kost;
- 6) Vårdslöshet med eld;
- 7) Obetänksamt tal och uttåtelser, som strida mot gudsfruktan och höviska seder, som icke tjäna till annat än rättsintas förargande;
- 8) Små snatterier och otroheter av mindre värde.

Börandes de utslag, som häröver fällas gå genom sockensexmän strax uti verkställighet, då målet icke är svårare, än det kan avstraffas med åtvarningar, avböner, en, två å tre söndagars stående i stocken eller penningplikt till 10 d. samt åt socknens fattiga. Men är saken av mera vikt, hänskjutes densamma från sockenstugan till tingsrätten.

Det kan måhända synas många i början, att detta stadgeprojekt saknar allt egentligt intresse, då ständerna, som kommunicerades, icke ville biträda detsammans upphöjande till lag. Men vid närmare eftertanke torde man väl ändå vilja medge, att det enbart för de upplysningar, som lämnas över rådande kulturella förhållanden och dåtida betraktelsesätt över tjänstefolk och dagakarlar, är värt att offentliggöras. Det representerar dessutom höjdpunkten av frihetstidens avsikter att fullständigt förslava tjänare och torpareklasserna m. fl., ty nästföljande framställning 1765 i samma ärende, till vilket vi snart skola komma, är icke fullt så aggressiv. Så mycket kan man emellertid säga, att tjänstefolket vid denna tid fullständigt saknade människovärde i husböndernas ögon. Deras frihet och självständighet som människor, redan förut till ytterlighet kringskuren, syftade man till att fullständigt underminera.

I det föregående påpekades, att statareklassens uppkomst kan ledas tillbaka till före 1752. Något visst år eller dato kan likväl icke uppgivas. Men man kan, på grundval av nysnämnda års stadgeprojekt, antaga, att gifta tjänstehjon begynte användas ganska tidigt. Vad däremot stattorpareklassen angår, har man en k. förordning, som med upphävande av föregående förbud utfärdades

1762 -- och som tillåter jordägare och hemmansbrukare att för sina gifta legohjon på ägorna uppbygga backstugor och boningsrum, att hänvisa till. Det stadgas däri:

§ 1.

Var och en jordägare och hemmansåbo på landet vare hädanefter tillåtet att å sina ägor för de legohjon, som redan gifta äro eller vilja träda i giftermål, uppbygga backstugor och boningsrum och dem däruti intaga; och ankommer på överenskommelse mellan jordägaren och legohjonet, vad förmåner och villkor han därvid njuta må.

§ 2.

Så snart legohjonet i en sådan backstuga intaget är, vare skyldig till jordägaren göra sin tjänst, så länge det där sin hemvist haver och arbetsfört är, och njute tillika av honom försvar, så att det från all värvning är fri.

§ 3.

Nu vilja i by jordägare sådana nybyggen anlägga, äge våld att sådant genast verkställa, där ägorna äro utbundne och avskilda. Men ligger by på samfälld mark, må det ej ske förr än laga delning grannar emellan försiggått, där de ej i godo åsämjas. Kunna grannar åsämjas eller äro ägorna utbundna och avskilda anlägga jordägaren så många slika backstugor och boningsrum, som han själv nödiga finner, och stånde i hans frihet att lämna så mycken mark till uppodling eller bruk, som honom gott synes, och att förse legohjonet med så många hus, som tarvas, allt eftersom de i godo överenskomma.

§ 4.

Nu vilja legohjon uppsäga sin tjänst och bruket av sitt nybygge eller backstuga, och förfares med uppsägning eller avflyttning som med torpare.

§ 5.

När legohjon till de år hunnit och så gammal blivit, att dess barn blivit mantalsskrivna, vare bägge, både fader och moder, för alla mantalspenningar fria.

Som vi minnas från första delen av detta arbete, var man på 16- och ända in på 1700-talen särdeles angelägen att reglera backstugors, torps- och nybyggens tillkomst. Det gick så långt till och med, att det förordnades om de överflödigas nedbrännande -- för att därmed råda bot på bristen av lagstadda tjänare. Nu

tillgrep emellertid lagstiftaren deras förökning, för att därmed skaffa jordägaren arbetskraft, och man har anledning tro, att utslaget blev bättre. Men härifrån kan man som sagt räkna uppkomsten av en ny samhällsklass, som varken var statare eller torpare, utan litet av vardera: stattorpare. Statarna voro, liksom nu, ingenting annat än lagstadda legohjon, torparnas ställning något bättre. De fingo till och med genom en k. förordning 1767 rättighet att hålla tjänare:

— — Göre veterligt, att oss är i övervägande kommet, huruvida oskattlagda och skärgårdstorpare må tillåtas att skydda en halvvuxen dräng eller piga sig till hjälp, när de det begära. Och emedan vi därtill funnit sådant lända till allmän nytta för alla rikets undersåtar; ty have vi härmed i nåder velat stadga och förordna, att den torpare, som har en tunnas utsäde och sex lass hö, vilket enligt skatteläggningarna, torde svara mot ett åttondels hemman, bör få hava och nyttja lika tjänstefolk eller mantalsskrivna barn med en sådan hemmansåbo; och de torpare, som nyttja två tunnors utsäde och därutöver i proportion. Men att skärgårdstorpare, vilkas mesta föda och inkomst härrör av fiskerier, måga få nyttja, som de betarva och föda kunna.

Carl von Linné

Det viktigaste i denna bestämmelse torde dock ha varit, att det gavs fiskartorparna rättighet att behålla barnen hemma. Förutvarande stadganden hade för dem, liksom för alla, varit förenade med stor olägenhet och endast föranlett kringgående överträdelser och lagbrott. De kunde helt enkelt icke hållas.

Men tjänstefolksfrågan tillhörde alltjämt dagens brännande kanske mera än någonsin: Den diskuterades både i och utom den lagstiftande församlingen. En hel mängd mer eller mindre väl motiverade förslag, både i skärpande och reformerande riktning, framkommo, och åtskilliga befordrades till trycket. Ett av dem av anonym författare, men tryckt hos Lange 1765, inledes på följande sätt:

Oförgrifligt förslag till en ny tjänstehjonsstadga.

„Ibland de många högst nödiga politie- och ekonomiförfattningar i ett land, kan ingalunda tjänstehjonsstadgan få sista rummet: därigenom kan den ekonomiska rörelsen i enskilda hus och näringar, lättas eller betungas, skynda eller avstanna, rättas eller förvändas. Vid vart och ett steg, lagstiftaren tager, drager han antingen allmänna välfärden efter sig, eller skadar han den; sällan kan han röra sig utan stora påföljder. Igenom en god tjänstehjonsstadga vinnes ordning och lydnad i de små samfund, varav hela samhället består. Därigenom sättas också hushållare i stånd att göra sig och riket gagn av den arbetande hopen under husbondeväldet tillskapas jämväl sinnelaget och sederna hos den menige ungdomen, som med tiden skall utgöra en spak eller ostyrig allmoge. Och där lagarna icke komma husfäder samt husbönder till hjälp, där rycker en självsvåldig ungdom styrelsen till sig ifrån mogne män, kastar sig i överdåd och bereder sig genom en domestik olydnad emot husfäder till en politisk olydnad mot lagen. Det höves fördenskull ej mindre varsamhet och omtanke vid en legohjonsordning, än det fordras skyndsamhet att hämma det självsvåld, som torde ansticka samhällets grundval, menigheten, med fördärvade tänkesätt och rötaktiga seder.

Jag har gjort mig den tanken, att en allmän tjänstehjonsstadga, som går för mycket in i specialiteterna, är olämplig till alla landsorter. Jag har trott, att då brist är på tjänstefolk över hela riket, bör ej var husbonde få slaga under sig så många arbetare som honom lyster. Jag har tyckt, att friheten icke lider därigenom, att husbönder och tjänstehjon äro förpliktade viss dag efter städjetidens förlopp låta anteckna sina frivilliga föreningar. Jag har ock hållit före, att tjänstehjonsordningen bör ej mindre än alla andra lagar, smaka av en lagbunden frihet och av regeringens sötma. Det har jämväl förefallit mig som den allmänna legohjonsstadgan kunde utväxlas mot XIV kap. Hand. Balken och få rum på ett enda tryckt ark. Och äntligen har jag föresatt mig.

att med en kort lagstil nedskriva de generella bud, varav särskilda författningar i varje provins sedermera kunna ostridigt utflyta: fördenskull har jag gått mycket förbi, som någon i avseende på sin landsort och dess omständigheter torde vilja hava infört. Huruvida följande förslag uppfyller dessa föremål och kan tjäna till lag för husbönder och tjänstehjon i deras reciproca skyldigheter, så att varderas valfrihet och rättigheter bliva, utan förlust på ordning och nytta, bevarade, det lägger jag nu ödmjukast under den lagstiftande maktens sanktion och den upplysta allmänhetens omdöme“.

Härefter följer själva förslaget, som i början sysslar med legostämman. I diverse anmärkningar klargör författaren sin "oförgräppliga" mening härutinnan. Han anser, att bytet av arbetsfolk vid mickelsmässotiden har mycken enskild skada med sig. Som motivering till denna åsikt, anför han, att då allehanda nödiga höstsysslor förekomma i hushållen. Då undgår dessutom tjänstehjonet att själv spisa av den frukt och hela vintern stilla av det foder, som det inbärgat. Han menar tydligen, att detta medvetande hämmar hans omtänksamhet. Därför framhåller han våren, innan vårbruket och sjöfarten börjat, såsom den lämpligaste stämmodtiden, eftersom lantmannasysslorna då begynna en ny årgång, och då böra legohjonen vara så fästade vid tjänst, att de ej kunna komma ur riket med fartyg.

En viktig nyhet, som författaren utslungar, är den, att husbonde och tjänstehjon, oberoende av taxa, själva borde äga rättighet att komma överens om lönen. Men åt dräng skulle likväl icke få givas mindre än tjugofyra daler och aderton åt piga. "När lagen är sådan", anmärker han vidare, "att varje husbonde kan bliva säker att undfå sitt tillhöriga tjänstehjon, så bör ock samma lag förekomma att arbetaren icke varder missbjuden och vanlottad. Tjugofyra daglöner har vid allt myntets omskiften svarat mot en dräng och 18 mot en piglön".

Han vill alltså, att tjänstehjonet icke skall svältavlönas och ger honom frihet till fritt avtal, men anser, att husbonde icke får

städja flera "än honom efter jordbrukets vidd, räntans storlek och tillgången på tjänstehjon i socknen tillfalla kan". Han motiverar sin mening i en lång anmärkning sålunda: "Då icke visst antal tjänstehjon blivit utsatt för var och en husbonde, har varje-handa oordningar, stegringar och självsvåld uppkommit. Ett hemman kan arbetas upp över sin skatt med många tjänstehjon, och ett annat, som lider brist därpå, falla i ödesmål. En lag, som av ett determinerat antal arbetare tillåter en att underslå sig så många, att andra måste känna mistning i nödortfittigt arbete, kan varken vara rättvis eller nyttig. Och om sådan fördelning icke sker särskilt i varje ort och socken, kan det i en allmän stadga utsatta antalet vara för knappt å ett och för stort å annat ställe, varigenom antingen ett orättvist underslagande eller ett skadligt lösdriveri måste förorsakas".

Han beräknar vidare, att tre dagsverkstorpäre svara mot ett tjänstehjon. Har någon två, skall han njuta halvvuxen dräng som ersättning. En räknas icke — och i anmärkningen tillägger han: "Den, som har torpare med deras hustrur, har tagit bort sex hjon från den tjänande hopen och njuter sex dagsverken i veckan fritt, utan att hålla mat och dryck, då två dagsverken räknas av varje torpare. Ehuru nyttigt det är, att plantera torpare, bör likväl icke jordägaren uppå rättvisans bekostnad gå till delning av tjänstefolket". Han anser vidare, att gifta legohjon böra kallas husmän eller backstugufolk, då de gå på arbete för betalning och taga någon del i hemmanens utskylder inom vars bolstad de ligga.

I en särskilt upprättad längd, som skulle finnas tillgänglig vid kyrkan, borde alla tjänstehjon, drängar som pigor, anteckna sina namn med diverse uppgifter om tjänst och lön o. s. v. "Det legohjon, som håller sig undan, have förverkat sin rättighet att välja husbonde, och höra den till, som sockenfullmäktige honom tilldela". I anmärkningen härtill motiverar han avsikten med denna

bestämmelse: "Härigenom betages icke husbönder å ena och legohjon å andra sidan sitt fria val, utan därmed hindras tjänstefolkets självsvåld och husbönders osäkerhet om tjänstehjon och tvister om löner förekommas, varjämte tillses, huruvida en och var blivit med arbetare hulpen, till följd av den utlysta fördelningen".

Som alla andra förslag, innehåller även detta en särskild paragraf om skälig husaga, att användas när hjonet är försumligt eller gensträvt. "Vill han ändå ej rätta sig, varde ur tjänsten vräkter utan pass eller lön, samt vare dräng till krigstjänst inskriven och pigan till tukthus förfallen. Samma lag vare, där legohjon bär händer å husbonde eller matmoder, och plikte dessutom som i Missg. Balk. urskils".

Då ifrågavarande lag varit åberopad förut, torde det vara av intresse att här meddela, vad XV kap. i 1734 års lag och nyssnämnda balk "om dråp, hugg och slag å husbonde eller förman, så ock okvädingsord mot dem", har att säga:

1 §.

"Dräper tjänstehjon med vilja sin rätta husbonde eller matmoder, miste hand och huvud, och varde därtill man steglad och kvinna å båle bränd.

2 §.

Bär någon uppsåtliga hugg och slag å sin husbonde eller matmoder, ändå han eller hon ej därav ljutit döden, straffas med tjugo par spö, tjugo par ris eller tjugofyra dagars fängelse vid vatten och bröd. Sker det av hastigt mod, straffas då med aderton par spö eller sexton dagars fängelse vid vatten och bröd.

3 §.

Fäller tjänstehjon okvädingsord mot dem, böte fyradubbelt mot det, som i lagen om okvädingsord sagt är.

§ 4.

Sätter sig tjänstehjon upp emot dem med hot eller vanvördiga ord eller åthävor, plikte med fängelse på viss tid, eller som saken är till.

5 §.

Vilken som dräper sin förman, den som satt är i husbondes ställe, give liv för liv, mannen skall steglas och kvinnan å båle brännas.

6 §.

Slår någon sin förman eller den i husbondens ställe är, böte fyradubbla böter.

7 §.

Fäller man okvädingsord mot dem, böte tredubbla böter. För hot och vanvördnad, böte fem daler eller mera, som saken är till.

8 §.

Ryttare, knekt eller båtsman, som slår eller missfirmar sin rusthållare eller rotebonde eller hans hustru eller barn eller legohjon för deras föräldrars eller husbondes skull, ligge i tveböte och gällde skadan åter.

9 §.

I alla dessa mål skall den brottslige göra offentlig avbön, då ej liv han mister".

Slutligen må även ur detta "oförgripliga" förslag anföras den bevisföring, som var husbonden och matmodern tillätna, om de ville styrka legohjonets olydnad och uppresning. De skulle helt enkelt, i likhet med projektet av 1752, tillåtas avlägga ed därpå, om annan bevisning saknades. Ett synnerligen vanskligt tillvägagångssätt, tyckes det — men författaren är av annan mening.

"Det låter väl befalla sig", säger han nämligen i en särskild anmärkning, "att legohjonets olydnad och uppresning skall med främmande mäns edliga intygan bestyrkas. Men det lärer så ganska sällan verkställa sig, att lagen om husbondeväldets bevarande synes i de flesta fallen vara onyttig. Huru skall det med främmande män kunna besannas, att legohjonet överfaller sin husbonde hemma i huset eller på utarbete i skog och mark? Eftersom lagen gått så långt i exception från allmänna regeln, att rymmande hjon, som sätter sig i motvärn kan ogilt av husbon-

den dräpas, så tyckes i en mindre sak, att husbonde och matmoder måga med själv sins ed styrka legohjonets olydnad, helst som ingen skulle med mened vilja giva ett gudlöst exempel åt sitt tjänstefolk etc".

Så långt författaren, som icke företräder några avancerade demokratiska åsikter. Han står helt och hållet på husböndernas sida och synes endast vilja binda tjänarna så fast och oslitligt som möjligt vid tjänsten. Det förnyade projekt till tjänstehjonsordning, som regeringen framlade för riksdagen samma år, synes ej heller ha tagit något märkbart intryck därav. Men det senare är likväl av synnerligen stort intresse, då det, jämfört med 1752 års projekt, visar hur långt man hunnit i utveckling på mellanliggande tretton år.

En allt högljuddare klagan över svårigheterna att få tjänstefolk förmärktes från lantmannahåll. Som vi sett gjordes ett lysande försök 1752! I anslutning därtill följde nya projekt 1755 och 1762, men man lyckades icke för desamma vinna ständernas bekräftelse. Det gick på samma sätt 1765. Men det bör likväl påpekas, att kammar-, ekonomi- och kommersedputationen, som framlade dessa förslag, båda de sistnämnda åren sökte botemedlen icke uti ökat tvång utan i vidgad frihet. Därför ville den utesluta alla föreskrifter om hård medfart för ringare förseelser, "på det vördnaden för husbonden måtte hos legohjonen förefalla mindre besvärlig", som det heter. Därför ville den också till det ringare borgerskapet i städerna och torparna på landet — med villkor av jordägarens bifall — utsträcka den rätt, som redan blivit bönderna medgiven 1747, att behålla sina egna barn hemma. Därför ansåg den de inskränkningar böra försvinna, som hindrade jordbrukare att förse sig med så mycket folk, som var och en ansåg nödigt. Förslaget av 1765, som återgives här nedan i oavkortad form, även med upplysande, intressanta noter, blev vid denna riksdag icke i något stånd avgjort. Men det är i alla fall av det kultur-

historiska värde, att det bör komma inför en bredare publik, än som nås av kammar-, ekonomi- och kommersedeputationens handlingar i Riksarkivet.

Det är av följande innehåll:

Som Rikets invånares välmåga därpå beror, att var och en efter stånd och värde, söker ändamålet till landets upphjälpande och uppodlande, vilket icke kan vinnas utan att med samlad hand avskaffa allt oskick, varibland man beklagligen erfarit, att åsidosättande av 1739 års Stadga om Tjänstehjon, haft den bedrövligen påföljd, att all ordning emellan husbönder och tjänare, högst eftertänkligen blivit bruten, så att till obotlig skada, i stället för närande, numera större mängd till onyttiga tärande lemmar uti Riket finnas. Alltså lär var och en välsinnad undersåte villigt önska, att sådana oredor måtte hämmas, samt att var och en tillrådes fullgöra sina borgerliga skyldigheter, i nogaste måtto jämkade efter lag och billighet medelst förbättrande och ändrande av 1739 års tjänstehjonsstadga, som följer.

Art. I.

Om tillgången av tjänstefolk och arbetare.

§ 1.

Om årligt tjänstefolk.

Följande personer skola taga årstjänst: Allt tjänstfört folk av mans- och kvinnökon, som ej hava lantbruk å hemman eller torp, så ock de, vilka sitta i backstugor, gatuhus eller inhyses och efter 3:dje § ej tillåtas att vara dagakarlar, samt alla lättingar eller lösdrivare, reservkarlar med deras hustrur, kvinnspersoner, vilkas barn äro döda eller ett år gamla,* spinnerskor under fabriker, som ej där bo och dagligen arbeta; skolandes med dessas barn i detta fall förhållas, som 4:de § stadgar, så framt de ej enl. 3:dje Art. 5:te § av någon upptagas. Alla Extraordinarier, arbetare, frikarlar eller överloppsfolk i städerna och på landet, som av landshövdingarna, borgmästarna, magistraterna och flera vederbörande ej prövas oundgängliga liknätigt 2:dra och 3:te art. 2 §. Vid alla allmänna och enskilda verk av vad namn de vara måge, försvars- eller dagkarlar och kolare vid bruk, hantlangare i städerna, pigor hos månglerskor med flera därunder inbegripna; Och bör den som sådana förteckningar och onödigt folk därigenom försvarar eller befriar, därför böta efter 2 § samt

* Se 1642 års Kongl. Stadga.

mans- och kvinnsperson 20 d. s:mt; varförutan så mycket görligt är till sämre betjante framför andra vid ovensagda verk antagas, gamla avskedade krigsmän och andra bräckliga hjon, som ingen annan tjänst göra kunna.

§ 2.

Halft års tjänare.

Alla på landet permitterade karlar av gardet, artilleriet och värvade regementen med deras hustrur utan torp, fördubblingsbåtsmän, salpetersjudare, tegeldrängar, trädgårds- och torvbrännare, kol- och askbrännare, skut- eller båtkarlar, brädbärare, sågdrängar, pärlfiskare och scholæ-gångare som gått till skrift men ej bevista skolorna hela året igenom med flera, som ej hava full årssyssla, böra inom en månad sedan deras ordinarie eller dagliga arbete upphör tråda i halft års eller så många månaders tjänst, som de lediga äro, hos dem, det begär, eller om ingen det önskar, arbeta för dagspenning, när det påfordras vid 20 d. s:mts böter, och vare alla de, som å förenämnda personer uppsikt hava eller under vilkas befäl de stå, om de dem skydda eller vid mantalsskrifningar olagl. dölja förfallne till 100 d. s:mt.

§ 3.

Om dagkarlar.

Så ofta en jordbrukare eller om han det ej gör, någon annan begär dagsverken, skola följande vara pliktiga emot den betalning i 4 Art. 3 § stadgas, dem åstadkomma, då de bådas och sitt eget utarbete ej försumma: nämligen soldater, ryttare och båtsmän, när de ej hindrade äro i kronans tjänst till sina rotebönder efter reglementer och kontrakter; torpare utom deras vissa dagsverken, alla under bruk- och uppodlingsfrihet tillåtna och antagna backstugu- och gatuhushjon samt de s. k. bolagsmän och fördelshjon, som ej i sina barns verkliga bröd äro utan eget matlag och särskilt hus have, vilka alla böra minst 20 dagsverken till jordägaren årligen utan betalning, helst han för alla dessas kronoutskylder bör var ansvarig; Den som försummar komma på bud, böte 20 d. och i fall det nekas, att han bådat är gånge husbonde eller den som bådat i brist av tillräckliga bevis fyllnads ed vid närmaste eller första domstol, gitter han det ej, plikte även 20 d. och betale all kostnad. Finnes någon utan laga skäl härvid vara hinderlig, böte 50 d. s:mt. Inga andra än de, vilka kunna göra dagsverken som nu sagt är skola tillåtas, att sitta för sig själva utan skall med alla de övriga, vilka blivit så gamla, orkeslösa och bräckliga, att de ej mäktat utan hjälp sig sköta efter vederbörandes vid mantalsskrifningen prövande, för-

hållas efter Tiggare-ordningen 1741 resolution på allmogens besvär 1739 § 67, landshövdinge-instruktion 1734 § 21 och 1642 års Kongl. Stadga, varöfver landshövdingarna skola allvarsammaste hand hålla.

Art. II.

Om vars och ens tillåtliga antal av tjänstefolk.

§ 1.

Om antalet.

Allmogen må efter 1747 års förordning äga frihet att behålla sina egna barn hemma, så framt de medelst deras givande åstadkomma hemmansklyvning och flera hushåll eller vårdskap samt uppodlingar. Men sker det ej utan de brukas till skogens förödande eller annat onyttigt arbete utom hemmansbruket, vare de friheten förlustiga och plikte 20 d. s:mt; men ingen annan äge makt att till hemmansbruket städja sig flera tjänstehjon, än han i anseende till sitt hemmans storlek behöver, så framt han icke vill upptaga obördig mark och borgen härför ställer men pliktar vid efterlåtenhet därav 20 d. s mt.

§ 2.

Om beprövningen av tjänstehjons antal.

Då mantalsskrivning på nedannämnda sätt efter 6:te Art. uti flera förordnades närvaro hålles, äga de makt att bepröva vars och ens förnödenhet av tjänstefolk på den grund, som i socknen vanligt varit eller skäligen vara bör, efter hemmansbrukets storlek och besvärlighet, så att till 4 tunnors utsäde och 20 lass äng eller mindre må bestås en dräng och en piga, samt till 10 tunnors utsäde och 80 lass äng 2 drängar och två pigor och så vidare. Men i Bergslagen ökas tjänstefolkets antal efter förnödenhet; den som med detta vid mantalsskrivningen skeende beprövande ej finner sig nöjd, äge frinet att hos landshövdingen söka rättelse därutiinnan, så framt han bilägger de Deputerades vid mantalsskrivningen protokoll och tankar, som honom vid 20 d. s:mts vite bör lämnas, då sådana ansökningar genast böra avhjälpas utan kommunikation.

§ 3.

Om tjänstefolk utom hemmansbruk.

Ridderskapet och adeln samt flera ståndspersoner, äro icke förbjudna att efter privilegier och förnödenhet utom de till hemmansbruket tillåtna tjänstehjon, antaga enskilda betjänter, såsom lakejer, fogdar, hushållerskor, trädgårdsmästare och flera dylika.

§ 4.

Om dem som inga tjänstehjon bestås.

Följande äro icke till tjänstehjon berättigade: krögare och krögerskor enligt förordningen den 10 maj 1757, månglerskor och flera som efter beprövande av landshövdingen och magistraten förmå och böra själva göra sina sysslor.

Art. III.

Om uppsägning, orlovssedel, städsel, flyttning och tjänstetid.

§ 1.

Om uppsägning.

Vill tjänstehjon sin tjänst uppsäga, göra det i tvenne vittnens närvaro antingen till husbonde eller matmoder, eller om de frånvarande äro i medtjännares eller grannars närvaro, blivande tiden därtill i Sverige från och med den 1 till och med den 7 maj* men i Finland, Österbotten samt Väster-dito och Väster-Norrland fr. o. m. den 1 t. o. m. den 7 oktober. Säger ej tjänstehjon upp, tjäne kvar ett år; och om husbonde det ej uppsäger, behålle det till nästa legostämma.

* Dessa äro skäl till flyttningstid om våren i Sverige: 1) att alla sysslor då äro gjorda, och således mestligaste tiden, såsom en tid emellan dem och andertiden, då folket samlas på utsysslor. 2) Under deras husbondefolks tadlande varannan locka att gå ut ur förra tjänsten i en annan och likasom sinsemellan överenskomma var de skola det året taga tjänst. 3) Därunder måste husbönder tävla sins emellan, att vid deras arbetens åstadkommande hålla gästbud åt arbetsfolk till att dymedelst draga till sig tjänstehjon, varigenom både visthuset överflödigt medtages, och såväl det allmänna därav som ett lastbart omåttligt förtärande av av öl och brännvin, lider ovedersäglig förlust. 4) Husbönder av allmogen och än mera ståndspersoner, måste tillika utsända dess folk och dem, som de borde behålla vid uppsynen av sysslorna, samt till överlopps dyrt lega gummor och slika vederbörande att redan under brådeste och angelägnaste andetiden tubba folk till mickelsmässan. Ehuru hösamlingen är det första, varpå man bör hava avseende, så betages en husbonde dock 5) att som vederbör tillhålla det eller de tjänstehjon man vill hava kvar över Mikaelstiden sina skyldigheters fullgörande, om det eller de ock brukade all vårdslöshet vid slåttern, räfsningen, såtars uppsättande och höets inkörande. Därefter näst att skilja höslagen, samt att iakttaga stoppningen i husen, sedan höet förut blivit väl vålmständat, bliver följden att 6) det höet, som är tjänligt för boskapskreatur men skadligt för hästar, bliver blandat med de senares; och 7) då instopp- eller trampningen av höet icke fullkomligen sker, bliver stillningen odrygare, vilket sådana tjänstehjon icke fråga efter, då de icke äro förbundna att bliva kvar över stillningstiden. Nödvändigheten att få säden försiktigt skuren, bunden, hattad, skylständen, inkörd och inlagd, låter jämväl icke kunna bestridas, men förfarenheten har beklagligen lärt, att till varje lantmans och rikets obotliga ekada genom det att flyttningstiden icke blivit rätt avpassad, som ovan sagt är, lider en jordbrukare och således förtjänar, såsom bevekande skäl till ändringen därutinnan, här tillika upptagas förlusten

§ 2.

Om orlovssedel.

Orlovssedel skall givas skriftlig på den sista uppsägelsedagen, och den ej skriva kan, anlita därom klockaren eller någon annan; den må ej nekas vid 20 d. s:mts böter, ej heller vid lika böter annat innehålla, än det tjänstehjonet förtjänt.

§ 3.

Om städjetid och städsels givande.

Från och med den 8 maj i Sverige och 8 oktober i de förutnämnda övriga orterna, äge husbonde makt tjänstehjon efterhöra och städja samt tjänstehjon emot orlofssedels avlämnande i vittnens närvaro, att städsel taga till och med den 15 i mån. och solens nedgång. Alla de som då ännu ostadda äro, böra vid 20 d. s:mts vite dagen efter eller den 16 avleverera sina orlovssedlar till prästen i socknen eller den därtill utsedd är** varefter alla husbönder, som ännu ej tjänstehjon fått tillika med det ostadda tjänstefolket nästa söndag därefter sig vid kyrkan infinna; och sedan vars och ens tjänstefolks behov av dem som vid föregående Mantalsskrivning varit socknefullmäktige, enligt 6 art. 2 § blivit granskat och på en lista fört, som skall innehålla 4 columner, en för hel- och en för halvvuxen, samt en för hel- och en för halvvuxen piga.

8) vid skörden; 9) bindningen; 10) hattningen; 11) skylståndningen, varförutan säden, besynnerligen rågen, icke fullkomligen kan skiljas ur axet; 12) inkörslen, som allt förorsakar mistning av säd; och 13) sädens ojämna och glesa inläggning, så att den icke får taga rätt svettning. Vidare när tjänstehjon under ovanförmälda samlingar och överenskommelser fått tillfälle att bereda deras självsvald, som för vars mans ögon ligger, och ökas än mer, när det skrider till flyttningstiden, då höstsysslorna äro de drygaste, måste jordbrukaren i synnerhet bliva 14) lidande vid oförsvarlig lövtagning; oväligh tröskning till utsäde och brödföda; 16) brukningen till såningen; 17) själva såningen; 18) rovors, kåls- och jordfrukters bärgning; 19) trädplanteringen, vilken dock är högst nödig; 20) lins och hampas upptagande och skötande; 21) kreaturens täta flyttande i beten till hösthullets befordrande; 22) grannlagenheten, besynnerligen vid början av slaktkreaturens uppsättande; 23) att när allmogen och smärre ståndspersoner, då de sett åringen och göra sig därefter orätta uträkningar, behålla flera barn och tjänstehjon än hemmanet kan föda, sig själva till skada, och varav även händer att andra, som hava större hemvister, få brist på tjänstefolk och utom flera skäl; 24) ifall det skulle sägas, att utflyttningen nu om sommaren mer befordrades, kan med allt skäl svaras att nu varande flyttetid, då jämväl är öppet vatten, bliver lika beskaffad, emedan fartyg gå ifrån Sverige utrikes i november månad; utan haver utflyttningen andra orsaker, vilka till en del hjälpas därigenom, att tjänstehjonen, efter dryhet vinna inom landet deras skäligen utkomst.

**Är det endaste medlet att bringa en fördärvad ovana i ordning och att taga städsel i rätt tid m. m., men lämnar dock en var frihet att städja sig till vem han vill.

lägges tjänstefolkets orlovssedlar eller namn i 4 hattar, var sort för sig och uttages av ett barn en sedel i sänder efter listans ordning, då vederbörande tillfalla de tjänstehjon som namnen utvisa. Skulle tjänstehjonens antal vara för ringa emot dem, som behöva folk, så bliver bristen i proportion. Men där-
emot om flera tjänstehjon än rekvi-erenter finnas, bör kronobetjäningen sådant till deras antal genom kungörelse i nästa socknar tillkännagiva söndagen där-
efter, som ännu är i maj eller oktober, och således alltid infaller för flytt-
ningstid, då den som behöver tjänstefolk, må hos dem som sedlarna i förvar
hava, så fort han kommer i 2 vittnens närvaro, låta uttaga sitt behov, och
om tjänstehjonet ej är närvarande, give han det strax kunskap genom tvenne
män, att det i hans tjänst träda bör. Så snart någon en sådan lottsedel be-
kommer, giver han tjänstehjonet sin städsel, vilken vid 20 d. s:mts böter för
den, som både giver och tager, ej må vara mer än efter varje landsortstaxa,
samt vid lika vite ej får återbäras, sedan den en gång tagen är. Skulle ändå
flera sedlar överbli-va, gives det landshövdingen nästa post efter den 1 juni
eller 1 november tillkänna, som dem till tjänst befordrar.

§ 4.

Om av- och tillflyttning.

Den sista maj i Sverige och sista oktober i Finland samt de flera förut
nämnda orter, skall vara rätta avflyttningsdagen och den 4 juni på förra samt
4 november på senare stället, den dag då tjänstehjon bör i tjänst träda; och
skall tjänstehjonet ty förutan njuta 3 frihetsdygn, när det husbonden lägligt
faller.

§ 5.

Om flera års tjänst.

Husbonde och tjänstehjon äga frihet att överenskomma vad tid de vilja
om flera års tjänst och gives då så många års städsel i vittnens närvaro varpå
tages bevis, vilken städning icke vid 20 d. s:mts vite på någondera sidan må
återkallas, där ej båda därom eniga äro eller laga skäl emellankomma. Lakejer
och kuskar, som tjäna för livré, städjas på 2 år till städerna och 3 år till
landet: fattiga barn som icke av socknen försörjas likmätigt 1642 års kongl.
stadga, utan tagas och få lära läsa, klädas och födas, skola vara pliktiga
förbli-va hos sin husbonde, eller vid dess död hos dess släktingar eller den
han förordnar utan annan lön till dess de äro 15 år gamla, varefter de få lön
som andra men stå i sin tjänst kvar på det sättet, att det barn som blivit
upptaget på 1 till och med 3:dje året till det fyllt 24 år, på 4 till och med

9:de året till 21 år, och på 10:de till 15 tills det 18 år gammalt bliver, under vilken tid det för all värvning och krigstjänst är befriat. Den som låter något undervisas i slöjder, skrivande, räknande, eller det utur krigstjänst löser, äge makt det behålla tills han skäligen förnöjt blivit, vilket vid uppkommande tvist häradsrätten å landet eller magistraten i städerna pröva böra.

§ 6.

Om tjänstens förlöpande eller ledigblivande.

Avviker någon olovligen ur sin tjänst, have husbonde makt genom nästa kronobetjänt hämta det åter efter lag samt miste det då $\frac{1}{2}$ års lön såsom husbondens ensak, så framt husbonde därtill icke vållande är. Men vill det sig gifta och före legostämma ledigt bliva, skaffe nöjaktigt hjon i sitt ställe. Låter någon värva sig eller städjas till krigstjänst, tjäne likväl året ut eller göre sig ledig som ovan sagt är. Skulle genom någons dödsfall tjänstehjon ledigt bliva, och arvvingarna det ej behålla vilja, give det full lön och gånge det i tjänst genast, om någon det åstundar, eller nästa stämmodag.

Art. IV.

Om tjänstehjonens skyldigheter och förmåner.

§ 1.

Om tjänstens förrättande.

Nu har tjänstehjon i tjänsten trätt, eller om det tredskas, genom närmaste kronobetjänt blivit dit fört, vare det skyldigt göra alla ty föresatta och i hushållet förefallande sysslor, med verksamhet, oförtrutenhet, flit och trohet; have ock sin kista med sig, och det allt vid 20 d. s:mts vite.

§ 2.

Om förhållande i tjänsten.

Visar tjänstehjonet olydnad, uppstudsighet eller knorr, ratar husbondefolkets mat, kivar, träter, går på krogen, dricker sig drucket, svär, slåss, löper bort över nätterna, uttager häst nattetid, övar lösaktighet, talar illa om sitt husbondefolk m. m. då skall en sådan näpsas med husaga eller efter anmälan i kyrkorådet med stockstraff beläggas. Är brottet ibland de stora, böte 20 d. s:mt, och varom, då inga andra vittnen givas, dess medtjänare så väl som husbonde må vittna, men andra gången lämnas dräng enot dubbla böters

betalande till en ledig rote i regementet, och piga emot enkla böterna till spinnhus eller fabrik på 3:ne år, eller gånge därmed efter 7 Art. Bär tjänstehjon eld eller värdslost röker tobak i uthus, böte 20 d. s:mt, ändå att ingen skada sker; timar den, svare ock den därtill.

§ 3.

Om lön.

På det åter å andra sidan, ett tjänstehjon må få sin skäligen utkomst i lön och förmåner, utom husmanskost som i orten brukas, bör lönen för dem, efter markegångsdagsverkspris vara uträknat, på det deras inkomst må rätta sig efter tidernas pris, till vilken ända landshövdingarna skola i markegångarna låta införa och prissätta på såväl ett drängdagsverke som ock alla de efter taxan tjänstehjonen bestådde persedlar; och bör lönen för en fullvuxen dräng, som kan göra sitt slöjde- och husbondearbete, som på orten brukligt är, räknas efter 272 dagars markegångspris, som äro i behåll, sedan årliga heltdags- och frihetsdygn avgått. En halv vuxen dräng 200 dagars och därutöver, allt som han gör skäl för sig. En halv vuxen piga 160 dagars och en halv vuxen 120 dagars. Och som markegångarna alltid innehålla dagsverkspriset på arbetarens kost, skola dessa beräknas till en fjärdedel däremot, så att då ett årligt eller drängedagsverke i markegången uppföres till 3 d. k:mt å dess egen eller 1 d. 16 öre på husbondens kost, får tjänstehjonet för ovannämnda dagetal 24 öre k:mt; men allt vad tjänstehjonet av de vanliga persedlarna njutet, skall av denna lön dragas och det övriga kontant betalas; * dock må tjänstehjonet vid 20 d. s:mts vite ej fordra eller husbonden giva andra per-

* Lön har 2 grunder: 1) av 2 t. spannmål och persedlar efter taxan, eller 3 t. för allt; 2) av 1739 års taxor, lämpade efter tidernas pris, vilket gör allt ett; ty persedlarna 1739, t. ex. i Västmanland för en fullvuxen dräng gällde 4 par skor 12 d., 1 lärftskjorta 7 d., 1 blaggarns dito 5 d. 8, 2 marker ull 3 d., arbetslön 2 d., städsel 3 d., lön 10 d., gör 82 d. 8 öre, och två tunnor säd gjorde även den tiden utom persedlarna 50 d. Men som samma lön efter nuvarande pris blir större, nämligen 4 par skor 40 d., 1 lärftsskjorta 14 d., 1 blaggarns dito 10 d. 16 öre, 2 marker ull 9 d., arbetslön 4 d. 16, städsel, fast och 30 d. gives, 12 d. och lön ungefär 120 d., tillsammans 210 d. då även det kontanta svarar emot 2 tunnor säd, och en drängs årliga förnödenheter äro: 1 tröja av vadmal, som nyttjas två år, 7 alnar till hälften räknat, 1739 8:24, nu 21 d.; 7 alnar blaggarn till foder, 1739 3:16 nu 10:16; häckter och arbetslön, då 2:8 nu 5:8; en fårskinns påls för 3 år, $\frac{1}{3}$ räknat, 1739 till 3 d. men nu till 10 d.; arbetslön och redning, då 1:16 nu 5 d.; 2 skjortor, som även 1739 12:8 nu 24:16; 4 par skor, likaledes då 12 nu 40 d.; 1 hemvävt livstycke för två år, 1739 3:16 nu 6 d.; 1 par skinnbyxor för 3 år, $\frac{1}{3}$ räknat, 1739 6 d. nu 15 d.; 1 par dito av väv, då 2 d. nu 6 d.; 1 hatt för två år, 1739 1:16 nu 3 d.; vinter- och nattmössor, den förra för 3 år, 1739 3 nu 8 d.; 1 par ullvantar med skinn och arbetslön, 1739 2:8 nu 6 d.; 2 par

sedlar, än efter taxorna, eller åker, äng, svedjeland, järnförsäljningsfriheter, halvnadssäde, pottaska och tjärbränneri eller annat av vad namn det vara må. Dagsverken skola ock rätta sig efter markegångsprisen, således att den proportion, som skäligen efter husbondens behag ökas om sommaren, bör minskas om vintern där ej dagsverket även då göres från kl. 4 om morgonen till 9 om aftonen; och förbjudes vid 50 d. s:mts vite att för arbetslön lega åker, taga hö, skog eller annat till hemmanets skada, som på en del orter brukas däruti vem som vill må kära och målsägande rätt njuta.

§ 4.

Om särskilda förmåner.

Sedan tjänstehjon ä sön- och högtidsdagar bevistat den offentliga gudstjänsten, bör det, då ej särdeles hinder är, hava sin skäligen ledighet; dock må det ej utan lov vid 10 d. s:mts vite, gå ur huset, och då det lov fått, förfoga sig om aftonen i rättan tid hem igen. Blive det ute över natten, plikte 5 d. s:mit, samt lika mycket den som det utan varning hyst. Å apostladagar må tjänstehjon ej undandraga sig de då förefallande sysslorna.

Kronoräntorna må husbonde å lönen avräkna, om han så vill. Icke äge husbonde makt att tjänstehjon utan skäligen orsak vraka och lösgiva, gör det någon, gälde all bevislig skada, och betale ut fulla lönen. Bliver tjänstehjonet sjukt, söke husbonde bot därå, och räkne ersättningen av dess lön. Men det tjänstehjon, som länge och väl tjänt samt sina bästa år tillbringat, bör husbonden ej sedan det av sig kommit förskjuta, utan draga försorg om dess föda och bärgning till dess det i socknestugan intagas kan.

ullstrumpor, då 8 nu 20 d.; 2 lärtshalsdukar, 1739 för 1:16 nu 3 d.; till besparing för stövlar, tobak m. m., 1739 11:18 nu 26:24, samt det tillsammans gör lika summa, nämligen för 1739 82 d. 8 öre och för 1765 210 d., som är märkligt; så förfaller grunden av taxan, att giva lika stor penningelön alla år, vilken lag tiden lärt oss att överträda, och är bättre att förekomma större överträdelse än att därtill giva anledning; därför skall ändringen finnas av 2 tunnor spannmål eller dagsverkspris. Spannmålspriset åter ändras alltför hastigt, av missväxt eller ymnighet utom det en dräng för att göra sin lön stor, kunde köra och besäda åkren illa. I anseende till vilket att dagsverkspris efter markegången blir det säkraste som ock överensstämmer med taxan däruti, att dagsverkare där tillägges $\frac{1}{2}$ öre om dagen, emot varje daler dränglön konstant. Och då får tjänstehjonet alla sina arbetsdagar betalta, hel- och halvvuxna drängar och pigor, i proportion efter taxan, antingen för mindre dagtal, eller så mycket mindre dagspenning, som gör samma summa; men att en helvuxen dräng ej tillfaller mer än hälften emot en dagkarl om dagen, har skäl därav. 1) att han ej mer har av nöden eller någon tid mer fått; 2) att han ej föder hustru och barn eller håller husgeråd som en dagkarl; 3) att lockas till gifte, om han vill ha dubbelt, eller det en dagkarl får.

Art. V.

Om tjänstefolkets utflyttning utur riket och dess olaga hysande.

§ 1.

Om utflyttning.

Då tjänstehjon för skäligen orsaker vill resa utur riket och icke gift är samt barn i landet äger, sätte först in såsom borgen i socknens fattigkassa 20 d. s:mt, och söke sedan landshövdingens tillstånd. Kommer det inom viss tid åter, får det sina pengar tillbaka, men kommer det ej, blive de kvar, och bör till detta ändamåls vinnande alla de, som resa på utrikes orter, nämligen skepps- och copvardiekaptener, skeppare och skjutsare i Finland, förrän de få avresa, hos nästa domare med ed erhålla, att de ej skola någon oförpassad person emottaga och befordra *, bryta de däremot, plikte som för mened.

§ 2.

Om misstänkt folks hysande.

Den som hyser någon lös och verklig oförpassad person i sitt hus 4 dagar och den ej söker kvarhålla, till dess han givit sådant närmaste kronobetjänt präst eller ståndsperson, eller där de ej för lång väg träffas kunna, närmaste grannar tillkänna, böte 20, om han det döljer eller hjälper att dölja, 100 d. s:mt.

Art. VI.

Om mantalsskrivning.

§ 1.

Om förrättningen.

I anseende till den flyttningstid hädanefter med tjänstefolket bliver, och den ändring med deras mantalsskrivning, därav orsakas, förmodas, att tjänstefolket som nu är i tjänst, då denna förordning först kungöres, skola i Sverige tjäna 8 månader över deras årstjänst och lön dem betalas i proportion därefter samt kronoutskylderna för tvenne år, varefter skrivningen på förr vanlig tid framdeles förrättas; och i Finland med de flera norra orter, där tjänstefolket allenast tjänar, med en månad över året för första gången och få lön därefter i proportion, kan mantalsskrivningen även ske på lika sätt, som förr vanlig tid.

* Är de mesta och förmodligen de bästa herrar landshövdingars projekter.

§ 2.

Om missbruks förekommande.

För mantalsskrivningens början skall landshövdingen förordna vissa deputerade av ridderskap och adel, präster, ståndspersoner och allmoge, 1 eller 2 av vardera i varje socken, vilka de bevista skola och avgöra alla sina förekommande tvister samt beprövningar efter 2 Art. 2 §, så ock noga genomse de längder, som dess förnimmer genom landshövdingens försorg skola vara kronobetjente tillsände på alla bruks- och fabriksarbetare, med flera allmänna och enskilda verks folk, efter 1 Art. 1 §; Och där sådana förteckningar ej ankommit, tillägges allenast slika verk efter beprövning nödiga arbetare, men med de övriga, som vid verken bo, och således för överflödiga anses, förfares efter sist berörde §*.

Idkar någon annan näring, än den han är skriven för, böte 20 d. s:mt, och vare till samma böter förfallen, såväl den som låter sig skrivas hos den han icke i dagligt bröd och tjänst är, som ock den en sådan hos sig skriva låter.

Art. VII.

Om böternas exekverande och fördelande.

Alla de i denna förordning ålagde böter, skola av närmaste kronobetjänt genast utmätas, eller om den brottslige dem ej mäktar betala, då mot borgen i arbete ställas att dem avtjäna, eller i brist av botum, straffas med spö eller ris. Men om den skyldige för böterna borgen ställer och vill återvinning vid nästa domstol söka, vilar utmätningen. Och fördelas böterna således, att angivaren eller målsägaren utfår en tredjedel och två tredjedelar socknens fattiga, men då något mål drages under domaren, tage rätten, emot de fattiga en tredjedel och angivaren, eller en tredjedel till vardera. Tillställer ej den, som böterna utmäter, fattigstugan genast, så fort de inflyta, dess andel av böter, plikte 50 d. s:mt. Vartill ock den vare förfallen, som för medlen icke årligen redogör.

Slutligen kunde överståthållaren i Stockholm, landshövdingar, magistrater, kronobetjänter och fiskaler i städerna och på landet anbefallas, att denna stadga noga handhava samt bevisa dem en skyndsam handräckning, som deras ämbetshjälp och biträde begära. I synnerhet skulle de låta sig angeläget vara

* Att alla levande människor, fria och ofria, skola i mantalslängd tecknas, är redan befallt, för kontroll emot tabellerna och annan nytta.

att verkställa vad 1 Art. förmåler och innehåller samt ansvara om några av de ålagda böterna kommo att stå till rest.

Varförutan en var, som skäligen orsak hade till klagomål över uppehåll eller annat, borde äga frihet sådant hos exekutorer och domare, eller där det då ej genast avhjälpes hos justitiekanslären anmäla, vilken vid drygaste ansvar skulle bot därå skaffa. I övrigt skulle denna förordning årligen på en gång hel och hållen, tillika med 15 kap. missgärningsbalken och 15 kap. handelsbalken, som därvid kunde tilltryckas, uppläsas vid tinget och av predikstolen sedan söndagen förut därom blivit tillsagt eller i socknestugan.

Det kan icke falla oss in att göra några kommentarier till ovanstående stadgeförlag, som fullkomligt talar för sig själv. Det är, som sagt, ett uttryck för tidens åtskådningssätt. Men i ett hänseende genomdrev deputationen likväl sin åskådning under de båda sista lagstiftningsförsöken över tjänstefolket: man hade hittills — och ännu 1762 — trott sig kunna främja uppodlingen av de folkfattigaste landsändarna i Finland och Norrland genom förbud för tjänstefolk därstädes att flytta till andra län. Nu var emellertid deputationen av den tanke, att detta tvång endast tjänat att främja utflyttningen ur riket. När ett tjänstehjon ledsnade vid sin födelsebygd, men icke vågade flytta till annan inrikes ort, varifrån det kunde återhämtas med tjänliga medel, flyttade det hellre till utlänningen. Deputationens uppfattning godkändes och tvånget upphävdes.

Innan vi lämna tjänstefolkets förhållanden och de lagstiftningsförsök, som gjordes rörande deras vidkommande under frihetstidevarvets senare hälft, skall även några upplysningar lämnas angående bostads- och utspisningsförhållanden. De förra voro föga angenäma, särskilt vid herregårdarna, där folket ofta — icke alltid — fick ligga i ladugårdarna, om man saknade lämpliga rum till drängkamrar. Sommartiden, då höskullen kunde användas för ändamålet, gick det någotsånär an, men på vintern var det värre. Då fingo de frysa och fara illa i den osunda luften. Hos

bönder och torpare var det bättre. Här fingo tjänarna dela bostad med husbondefolket, varigenom de också kunde känna sig tillhöra huset. Hos de senare intogos också i allmänhet måltiderna gemensamt.

Vad utspisningen beträffar, har man diverse uppgifter att tillgå, som visa, att man icke svältfödde folket, när årgången lämnade tillräcklig avkastning. Sålunda har man från Upland 1620, alltså före potatisens tidsålder, bevarat följande matsedel från allmogens bord:

Söndag: Middag: kål med gryn eller ärter uti, fläsk, kött och stek — det bör anmärkas, att man i allmänhet icke intog mer än två mål om dagen — och aftonmåltid: köttsoffa, färskt kött, höns eller fåglar.

Måndag: Middag: ölsoppa eller äggsoppa, strömming, blötta gäddor. Aftonmåltid: gröt, kokad sill, torsk.

Tisdag: Middag, kål eller ärter, kött och fläsk, stek eller saltvattenskött. Aftonmåltid: köttsoffa, rotmos med mjölk eller av annan frukt; färskt kött.

Onsdag: Middag: kokad eller rar mjölk, strömming, torr eller färsk fisk. Aftonmåltid: grynvälling med lax eller gäddor eller ris kokat med en kanna mjölk; kokt sill; krampsill.

Torsdag: Middag som på söndag. Aftonmåltid: färsk köttsoffa med bröd, korvar eller sylta, färskt kött.

Fredag: Middag: varmt öl och bröd, krampsill, blötta gäddor eller stockfisk. Aftonmåltid: spicken sill, ärter med ättika och torsk.

Lördag: Middag: Grynvälling, lax eller färsk fisk, ägg, sylta eller korvar. Aftonmåltid: gröt, salt fisk, torsk eller gäddor, rovor eller annan frukt av dess värde.

Om matförhållandena frampå 1700-talet anför Linné från Ångermanland 1732 följande, som kan vara av intresse att taga del av:

”Tre mål ätes förutom frukost om sommaren. Då ätes alltid om dagarna till middag surströmming, så att surströmmingen (ofta obenad) lägges mellan tunnbröd och bits så en bit; sedan ätes surmjölk utan grädde, sedan underst den en ostskiva eller en smörgås. Men kött tages intet efter. Till mats kål, ärter, rovor, kål mest söndag, ärter en gång i veckan; då kålen tryter, 2 gån-

ger ärter, rovor mest var morgon med saltströmming. på slutet av kokningen lagges strömmingen dit, att han ej skall kokas sönder, litet mjöl på och sur mjölk supes. Om aftonen alltid kornmjölsgröt. Om morgonen, då man går ut, smör och bröd eller ost och bröd, som är snarare. Av blandbröd får man 14 kaka i målet, godbrödet få de aldrig smaka, ty det är för främmat eller stor högtid, eljest spisbrödet, som alltid ätes 4- à 6-falt, tunnt som papper. Alltid öl i källaren (utom spisölsdrickat), då främmande komma. Om sommaren drickes alltid *syra*.

Samma celebre författare lämnar 1734 även från Dalarna följande matuppgifter:

”Deras spis är ordinär, förutom ärtbröd, bröd med mäska och kornmjöl, blandat agnebröd, allt tunnt bakat, vilket de sätta in i ugnen, igenom det de linda kakan kring en stång och veva utav henne sedan i ugnen. Eljest bruka de ock tjockt bröd, när de äro borta. Deras mat är eljest ordinär, förutan att de var afton äta gröt, dels kokad hel hård av ärt-, dels av kornmjöl; blir något övrigt så ätes till frukost, varpå de sedan kunna äta 3 à 4 gånger om dagen. De bruka ock äta smör, missmör och ystningsost i en massa sammanblandade”.

Från Västmanland lämnar Bergenskiöld 1784 följande uppgifter:

”I enskilda hushållningen går sparsamt till, varje dag i veckan har sin vissa matordning, och jag skall här införa en, som blivit mig meddelat av bärgruvsgruvfogden Lekman, och vilken skall vara upprättad efter kosthållningen i Dalkarlsbergs gruvlag:

Söndag: Morgonen: soppa med kålrötter och kött till sovel. Middag detsamma. Aftonmåltid: kål och kött.

Måndag: Morgonen: kål och kött. Middag: soppa och kål. Aftonmåltid: gröt och mjölk samt sill.

Tisdag: Alla målen ärter och kött.

Onsdag: Morgonen: ärter och kött. Middag: mjölk och smör. Aftonmåltid: gröt och sill.

Torsdag: Morgon, middag och afton: rotsoppa och kött.

Freitag: Kornmjölsvälling med smör och sill alla målen.

Lördag: Morgonen: välling, smör och sill. Middag: mjölk, smör och sill. Aftonmåltid: gröt och sill.

Hallands matordning 1796 skisseras av prosten Per Osbeck sålunda:

”Folket här på orten äter 5 gånger om dagen, frukost, daver, middag, merafton och kvällsmat. Frukosten är en sup brännvin om den finnes. Daver består av sill och dricka med mjölk blandad. Middag: kål, ärter, soppa jämte kött och fläsk eller vad som kan åstadkommas; merafton brännvin. Kvällsmat merendels gröt, en afton kokt, den andra uppstekt.”

I Skåne hade man 1797, enligt Svanander, följande matförhållanden, åtminstone inom vissa orter:

”Bonden bakar sitt limpbröd av rågmjöl och kornmjöl, hälften av vardera slaget. De förmögnaste på slätten äta dock sammantaget rågbröd. Fläsk har i äldre tider mycket brukats även till frukost, då skogarna voro större och sillförrådet mindre. Nu ger en fattig bonde vad han kan, men den förmögnare:

1:o) En sup och bröd, ost och bröd eller en smörgås till morgonbit.

2:o) Till frukost *davre*, sill, dricka och bröd.

3:o) Till middag kokt mat av kål, ärter, soppa, välling med sovel, fläsk, kött, fisk o. s. v.

4:o) Till medafton gåsister, fittamatar, smörgåsar, pannkakor, ägg o. s. v. med en sup.

5:o) Till aftonen gröt och mjölk eller dricka och bröd.

6:o) Under slätter, mäjning och torvskärning vankas ibland *lille middag*.

Dessa måltider iakttagas likväl mera noggrann i den släta delen av häradet (Bara), än i den backiga och skogrika.”

Svananders uttryck: ”nu ger en fattig bonde vad han kan, men den förmögne etc.” — — gäller icke allenast för Skåne, utan för hela landet. De större jordägarna kunde givetvis hålla bättre matordning än de mindre, för att inte tala om frälsebönder och torpare. Här var det alltid, liksom intill sena tider, ganska smått om bitarna. Nöd och försakelse hörde för dessa till det dagliga livets bekymmer. ”Det finns en sida i den svenska allmogekulturens historia, som är en av de mörkaste och dystraste, och det

är nödbrödets historia“, säger Norlind — och han anför flera exempel. Hungersnöd inträffade med korta mellanrum, särskilt i de nordliga landskapen. En komminister M. N. Nordenstam berättar 1769 en betecknande historia från Medelpad: ”I Löböle skall förrådet ha varit så smått, att en moder, när hon gick till

Milsten med solisare från Östergötland

skogs på arbete, avställade sina små barn därmed, att hon strödde några nävar hampfrö uti håren på en utbredd skinnfäll, vilka korn barnen sutto och igenhämtade dagen igenom utan att äga någon större delikatess“.

Norlind anför synnerligen talande exempel på, hur bristen på föda återverkade ofördelaktigt på jordbruket. ”Folket fick avskeda

sina tjänare, som därigenom braktes till tiggargstaven", säger han. "Huru många tjänare anropade icke under tårar sitt husbondefolk om att få stanna blott för uppehållet, men nöden gav endast ett svar på deras bön: bort, bort! I familjer med många barn blev det ändå värre. År 1772 inträffade hungersnöd på Öland. En far fick sälja sin 13-åriga son för 1/4 tunna råg till en gottlänning, som sedan i sin tur vid 1788 års krig sålde honom till en båtsman".

Ändå kan man icke spåra några svårare hungerupplopp. Folket var vant att lida och försaka, utan att möta hjälp och förståelse hos de förmögna och styrelsen. I stället hörde trakasserier och andra kitsligheter till ordningen för dagen. Därigenom uppstod någon gång så starkt missnöje, att oroligheter följde.

Ett sådant bondeuppror utbröt i Västergötland 1765—1766. I Vedens härad inom Älvsborgs län hade allmogen till riksdagsman valt en rusthållare vid namn Hofman, vilken likväl vid riksdagens början icke blivit mottagen av ståndet, emedan han i en av honom såsom fullmäktig förd rättegång pliktfällts av Göta hovrätt och förklarad oskicklig att föra andras talan.

Nytt val förrättades med anledning härav, men han fick likväl de flesta rösterna. Han blev även denna gång förkastad av bondeståndet. Han valdes då för tredje gången, och då K. M:t under tiden till en del upphävt hovrättens utslag, tillstyrkte bondeståndets deputerade vid fullmakternas granskning, att han skulle mottagas. Men på talmannens och sekreterarens uppmaning blev han ännu en gång utesluten.

Nu blev Hofman förbittrad och begynte i hembygden, där han ägde stort inflytande, att uppmana till uppror för att åter införa enväldet, under försäkran till allmogen, att om man endast visade kurage och tågade till Stockholm, skulle kronprinsen komma dem till mötes.

Han lyckades även samla en skara på omkring 600 man, av

vilka dock de flesta voro obeväpnade. Med dem drog han söderut. Men då han kommit utom sin egentliga hembygd, lämnades hans resningsmaning obeaktad, och även hans förra anhängare började skingra sig.

När nu underrättelse kom, att Älvsborgs regemente begynte sammandragas, sökte Hofman rymma, men blev snart fasttagen och förd till Borås, där han jämte de övriga anstiftarna överlämnades till myndigheterna.

En kommission tillsattes av ständerna. Hofman blev på deras föranstaltande två gånger pinad i rosenkammaren, men vad han bekände under plågorna, återtog han efteråt, och kommissionen sökte förgäves komma någon större upprorsplan på spåren.

Hofman själv och två av hans förnämsta medhjälpare dömdes till döden; 39 andra straffades med spö, fästningsarbete, fängelse vid vatten och bröd o. s. v. — och härmed upphörde kommissionens verksamhet, vars tillsättande icke hade utträttat annat, än att ytterligare förbittra sinnena.

Innan pennan nedlägges för avslutandet av denna del av "Svenska Allmogens Frihetsstrider", ofullständigt sammanfogad, må även nämnas något om den gamle bondehövdingens, ståndets talman under en mansålder, Olov Håkansson, frånfälle. Han avled nämligen under riksdagen 1769—1770, den 18 november förstnämnda året, vid 74 års ålder. Sagda dag på morgonen påträffades han död i sängen, efter att dagen förut ha bevistat flera deputationers sammanträden. Ständerna hedrade honom med en offentlig begravning i Riddarhuskyrkan, där hans stoft insattes i Fersens familjegrav, och anbefalde hans tjugoårige son — i framtiden Gustav III:s minister — i K. M:ts gunst, att hans unga ålder ej måtte hindra honom från att förvalta domareämbete.

Med Olov Håkansson hade bondeståndet förlorat sin mest representativa företrädeman.

Källor: Rudolf Tengberg och S. J. Boëthius: *Sverige under Partitide varvet 1718—1809*. — C. Georg Starbäck och P. O. Bäckström: *Sverges Historia*. — Carl Gustav Malmström: *Sverges Politiska Historia från Konung Karl XII:s död till Statsvälvningen 1772*. — Anton von Stiernman: *Saml. utav Kongl. Brev, Stadgar och Förordn. etc.* — D:o: *Riksdagars och Möten's beslut*. — A. O. Winroth: *Tjänstehjonsförhållandet*. — Anders Botin: *Svenska Hemman och jordagods*. — Tobias Norlind: *Svenska Allmogens Liv*. — *Riksregistraturet*. — *Riksständernas protokoll 1719 - 1770*. — *Hemliga Utskottets Protokoll*. — *Riksrådets protokoll*. — 1739 års *Legostadga*. — *Projekten 1752 och 1765*. — *Sanning och Nöje* (tidskrift) 1786 m. fl.

SVENSKA ALLMOGENS FRIHETSSTRIDER